

Іван Корсак

Оксамит
нездавених
літ

На крутих віражах, аж тамується і перехоплює подих, нашої новітньої історії є особлива дата - 24 серпня, День незалежності.

Цей день - тема велична і величезна, незміряна і невимірна, скільки не черпай - не вичерпна. І все ж без осмислення цієї історичної розстані подальша дорога наша може стати дорогою в нікуди.

Із нотаток автора, інтерв'ю, бесід та розповідей вимальовуються контури низки "оксамитових" і не вельми подій, що відбувалися в краї наприкінці 80-х - на початку 90-х років, окреслювалися силуети людей, завдяки яким і стало можливим Двадцять четверте серпня.

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

У ресторані "Зелений гай", що за околицею Луцька, вечеряли.

Леонід Макарович Кравчук – сивий, навіть не просто позначений густою сивиною, а якимось по-особливому інтелігентно сивий, у бездоганно припасованому світло-сірому костюмі, з виголеним до легкої синяви обличчям і манерами особи, яка звикла перебувати, навіть більше - постійно жити під телекамерами - менш за все нагадував людину, котра недавно програла у президентських забігах. Відчувалася розкутість і невимушеність, без марного хизування, набута спокійна душевна певність: хоч розклад голосів примхливих виборців і позбавив його регалій глави держави, проте нікому уже не під силу відібрати ймення першого Президента незалежної України.

У ресторані "Зелений гай" демократична громадськість Луцька давала прийом з нагоди приїзду Л.М.Кравчука на Волинь.

І легкий дзенькіт фужерів, і розмова, що дзюрчала у кілька струмків, - товариство, як водиться за вечерею, розбилося з часом на кілька гуртів, - створювали атмосферу довіри й відвертості. Господарі, шануючи гостей, усе ж не уникали "важких" запитань.

Мова зайшла про те, чому управлінський апарат України як частинка української інтелігенції часто-густо програє колегам із сусідніх країн.

- Чому дивуватися? – звів брови Леонід Макарович. – Розстріляне відродження двадцятих років, винищення української інтелігенції в тридцятих... І так до шістдесятників. А хто залишився? Залишилися Кравчуки, Кучми – так і до мишей можна дійти...

Полинна гіркота правди була у сказаному, але й водночас неправда – недооцінювання того, що витоптувалося по сівбі, а воно, потоптане, таки сходило, йому сонце пробували затуляти, а воно таки зеленіло, його трошили й мотлошили по стеблині, а та потрошена й понівечена стеблина випрямлялася й знову тягнулася до неба синього... Інакше звідки тоді зялася Незалежність?

Тож коли до мене дійшло слово, я підняв келиха.

- Шановний Леоніде Макаровичу! Добре бути будівничим за погоди і як є з чого мурувати. Гірше бути будівничим у люту неgodу, на пронизливих вітрах-протягах... Тож піднімімо цей келих і за Вас, і за кожного в цьому залі, хто клав свій камінець в підмурівок України і не злякався неgodи...

Літа, що миготять, як цифри на автомобільному лічильнику швидкісного авто Часу, засвідчили: до "мишей" діло все-таки не дійшло, українська інтелігенція зуміла достойно скористатися своїм шансом у здобутті незалежності. Щоправда, виникає нова проблема. Події десятирічної і більш ніж десятирічної давності потрошки розминаються,

мерехтять, як постать ратая над весняним полем. Видно плуга, що кладе чорну масну і лискучу, ще студену скибу, видно бриль ратая. а хто під тим брилем ковтав солоний літ (і витертись ніколи) – уже й не розрізнити... От і накладають сьогодні власне фото на розмите обличчя плугатаря нерідко ті, хто не тільки не знав мозолів другої половини вісімдесятих – початку дев'яностих років. Охоче, з вистрибом, молячись і хрестячись, у ратаї записуються ті, хто під плуг тоді тільки штрикав мотичця, хто, хитрувато мружачи лукаве око, по-злодійськи виглядав з-за рогу: а що з того вийде? Чия зверху – з тим і я...

І ще одне. Уже при незалежній Україні зросло, наче молодій, нове покоління, яке в шкільних підручниках не читало, як картається своя земля, що вона хоче бути не позиченою. Довелося чути, як хлопчак (десь так другокласники чи "третьки") сперечалися:

- Слухай, що таке СРСР?

- Ну ти і дуб – іспанська футбольна команда.

Крий Боже, автора, аби він присягався, що на все, про що оповідає, тільки одному йому належить монополія - монополія на правду. Автор може тільки стверджувати, що викладає суто власну точку зору, точку зору очевидця чи учасника подій.

Іноді думки, асоціації, картинки, "фото" з натури, на перший погляд, виходитимуть за межі теми, але то лише на позірний погляд. Бо "грона гніву" (майже за Д.Стейнбеком) наливалися впродовж багатьох десятиліть, жилилися вони гіркими соками несправедливості, приниження і фальшування дійсних подій.

Автор буде вдячний читачеві, якщо той не задрімає над його рядками, не образиться, якщо той позіхне з нудьги і відкладе книгу. А якщо й зовсім потім не розгорне, – то так автору й треба.

БЕНКЕТ НА СВЯТІ, НА ЧУЖОМУ СВЯТІ...

Грудневої пори 1990 року розмовляю з місцевими молодими людьми на могилі фельдмаршала Маннергейма у Фінляндії. Скісний дощ навпіл з мокрим снігом, від якого, кривлячись, відвертаєш обличчя... На кладовищі негусто туристів і місцевих відвідувачів, але на темний мармур могили час від часу лягають пурпурові квіти – і мокрі сніжинки, засвічуючись та через мить згасаючи, ще яскравіше відтіняють густу красу пізніх жоржин і троянд. Квіти кладуть не якісь офіційні делегації чи особи, а просто собі одинокі відвідувачі: прочовгала бабуся доріжкою, для якої вартує труда нахилитися до могили, пройшов молодий батько з безтурботним хлопчаком, який усе робив підстрибуючи, навіть кладучи букет, і вище нього у такт підстрибувала жовта китиця на малюковій шапочці.

Моя співрозмовниця, фінляндська дівчина років двадцяти двох, добре освічена, хоч і з акцентом, але вправно володіє російською.

- Ми років триста жили під шведами і років до ста – під Росією. Шведи не мали звички втручатися в наші справи, і ми терпіли. Терпіли доти, поки Швеція не почала вести затяжні й дорогі війни та брати уже тяжкі податки – відтак ми відділилися. З Росією гірше: росіяни постійно пхатися у наші внутрішні справи, тож ми терпіли менше.

На безпросвітно-сірому небі початку сльотавої фінської зими барвисті квіти біля підніжжя аж ніяк не помпезного пам'ятника фельдмаршалу, без сумніву, були для мене свідченням історичної пам'яті люду цієї країни. І я подумав тоді, що в основі "розлучення" багатонаціональних держав насамперед були все-таки економічні мотиви. Не дивина, що подібні думки набігали – до проголошення Незалежності України залишалось таких довгих і таких приголомшливо-стрімких, таких незабутніх, коли відчай змінювався ейфорійними надіями, мов кольоровий сон у далекому дитинстві, а ті надії, ледь спалахнувши, ставали сірим, холодним і мертвим попелом, до проголошення Незалежності залишалось всього дев'ять місяців.

У Фінляндії я побував у складі групи редакторів районних і міських газет Волині та журналістів обласних видань. У продимленому цигарками вагонному тамбурі, підкріпившись екологічно найчистішою волинською з перцем і без нього, розгарячілі колеги сперечалися: а чи треба та незалежність, чи то, може, "різати по живому"? Чи, мо', розвинути далі розвинутий соціалізм, чи здатися на милість старого, так щедро засудженого, осміяного й обплюваного капіталізму. Врешті, стомившись, я сказав тодішньому редактору локачинської газети Володимирі Васильовичу Саламанчуку:

- Досперечаємося, як додому голоблі повернемо.

Змогли й натомлені, мої колеги, никаючи цілоденно в нелегких спробах продати якомусь тутешньому випивосі контрабандну пляшину горілки чи спирту, аби купити фірмовий магнітофон (чи то вершина малоймовірних і молодосажних мрій - відеоманітофон, бодай плеєр!), полохливо і злякано озиралися навкруги: чи нема десь близько поліцейського? З тутешніми законами жарту погані. Гарні й достойні мої колеги, що приїхали з країни, яка іменувала себе великим і могутнім Радянським Союзом, брели приниженими привидами з товаром, котрий тихо збулював під полою, і могли тільки блискати голодними очима на саяво розкішних передноворічних фінських вітрин. Вдома ділили талони на масло і мило – аж не віриться, невже це було? А тут...

Тож які дискусії після бенкету, на святі, на чужому святі...

І ще один епізод перебування у Фінляндії. Ідемо з Гельсінкі на північний захід – дорога в'ється поміж піщаних пагорбів, молодий сосняк на узбіччі... Ну геть тобі наше рідне Полісся, тільки хтось на оцій пішузі то там, то деінде валуни порозкидав у зріст людини, а то й більші...

А гід розповідає про економіку Фінляндії.

- У нас в сільському господарстві проблеми, проблеми...
Перевиробництво.

Господи, думаю, нам би ваші клопоти – на цьому щирому пляжному піску, та ще й поміж каменюк люди “додумались” до перевиробництва. Вдома у мене – довжелезні черги, діти вистоювали по кілька годин за молоком. А якби вам, шановні фіни, крий Боже, наші черкаські чорноземи... Вільна, ненасильницька економіка навіть за найскромніших природно-кліматичних умов дає результати, які тоді, у 1990-му, навіть й уві сні ввижатися не могли.

А я ж добре пам'ятаю, як у повоєнні літа на Волині починався “новий етап” в сільському господарстві, пам'ятаю, як записували батьків у колгосп. І на моїй пам'яті все, що з того вийшло.

Писати у колгосп батька прийшли ще зранку.

- Ну, здоров, хазяяко! – невисокий, замашний у плечах, як тугий перший осінній гриб-боровик, що виліз з-під глици за одну лише ніч, голова подав руку. Вчора його тільки обрали головою колгоспу, першого й незнаного досі у селі, що загубилося аж ген на далекій околиці волинського Полісся, тож голова був сьогодні празниковий, усміхався з-під пишних портретних вусів поблажливою усмішкою удачливої й через те доброї зараз до всіх людини. – А я зрання було звирився тебе й дома застати... Хутірський чоловік – пташка рання, звично вона вже носик теревить, коли пізня ще тільки очі жмуристь.

- Та який я там хутірський... Ні пришити, ні прилатати, край села й

годі, – обачно і насторожено якось вітався батько з головою та іншим гостем, мовчазним і вічно набурмосеним, теж тільки вчора призначеним бригадиром. – То до хати прошу, людакове.

Голова поволі причинив усмішку, як причиняє дерев'яна засувка поліщуківу хату, і по тому лице його стало казенним.

- Ніколи нам, чоловіче. У колгосп ми прийшли писати.

Батько не зразу знайшовся на слово, він стояв розгублено, як школяр, опустивши важкі, витягнуті роботою руки, які, наче зайві, не відав де діти.

Вчора у колишній поповій хаті, на якій тепер висіла фанерна дощечка з написом “клуб”, зробленими не вельми впевненою рукою, до півночі дерли горлянку дядьки, смалили махру, від якої аж зуби жовтіли, а незвичному зразу забивало памороки; уповноважені з району, вимахуючи руками у сизих клубах диму, мов потопленики, що рятуються з останніх сил, ублагували вступати до колгоспу.

- От я здам кобилу й лоша, – схоплювався й гарячився котрийсь із дядьків. – А в Грицька Пріськи дві курки, та й то одна кульгава. І в нас буде іднакове право?

- Однакове, – втішав уповноважений. – Але...

Гамір бухнув новою хвилею, і та хвиля зовсім втопила уповноваженого, що безпорадно та марно лише розкривав рота, як у німому кіно; вщерть заповнена людьми хата двиготіла й гула осіннім ярмарком, а клуби тютюнового диму вирували понад стелею, як пара над шпарким окропом.

- А вода ж бо як? – прорвався урешті, як притомилися трохи, верескливий Гриць Пріська, якого, очевидячки, не вельми журила власна кульгава курка – був він рибалкою заповзятим, і жінка, кленучи смертними кльонами лайдака-чоловіка, що геть запустив подворицю, не раз і не два ламала на цурки вудилища. – А вода чия? А риба?

- Вода ваша, риба наша, – засміявся уповноважений і втомлено присів на стілець.

Врешті колгосп ухвалили-таки лаштувати, голову встановили, призначили бригадирів і побрели по домівках, ще довго по кутках і на роздоріжжях доводячи одне одному свою правоту.

- Так пишешся чи ні? – вернув батька в сьогодні голос голови. Його посмішка була надійно замкнена міцною засувкою, тихо сміялися лише очі – чомусь одне в нього було зеленкувате, а друге – каре, чорної, прірвної глибини.

- Є би намне, – розводив безпорадно порепаними руками батько, в'яло і похнюплено все ще стовбичачи перед прибулими. – Ци є відаю...

- Та-а-к, – з повільною насолодою розтягуючи слова, голова вийняв

із-за халяви складений удвоє учнівський зошит, вийняв з переможною неспішністю. – Не хочеш – діло твоє. Тут ось намальовано, що живеш ти, чоловіче, на хуторі. А хутори, як знаєш, будемо мести мітлою.

І він розвернув свої у сажень плечі до бригадира:

- Бий комина.

Бригадир з тим самим набурмосеним, байдужим до всього на світі обличчям, мов не було навкруги для нього геть нічого цікавого і нового, тільки сіра нудьга, з тим самим порожнім виразом на лиці узяв драбину і знехотя покарабкався на стріху. Батько широко розкрив рота, дивився ошелешено на бригадирове суконне галіфе, що ковзало по слизькій стрісі, дивився заворожено, мов на негадане заморське чудо, а врешті таки не витримав:

- Ік, до лихої матері... Справді поб'є. Злазь!

Бригадир сонно якось озирнувся і на кивок голови неохоче почовгав униз кирзаками із затоптаними у різні боки задниками.

- Отак би відразу, - голова відсунув засувку і знову випустив з-під пишного вуса на волю посмішку, білі зуби його грали у хованку. – А раз пишешся, то межу села ось так проведемо... І ти, чоловіче, уже не хутірський, ти вже законний у селі.

Голова поважно обвів якийсь кружечок на аркуші жирною чорною лінією й уже знайомим добрим поглядом щедрої та удачливої людини зиркнув на зніченого господаря.

- А може, нех уже весною? – м'явся і тер чомусь змерзлі руки батько. – Влітку і качка прачка, а взимі й Тереса не береться...

- Знов ти мазаним до себе, - засувка беззвучно шугнула вниз, і лице голови стало державним. – Ну як ти живеш: у кишені тарган та блоха, у хліві – ратиця й хвіст. Ото й усе твоє життя. А колгосп знаєш, як зватиметься? "Світлий шлях"! О!

- Е, голово, - недовірливо прицмокнув батько і скрикнув, мов узяв на язик кислцю. – Ще по воді вилами писано, як на тому шляху поладнається...

- Балачки, - скосив невдоволене око – оте чорніше – голова. – За такі балачки – сам знаєш куди...

- Ти ж свій, сільський, - здивовано і трохи винувато розводив руками батько.

- І все ж таки погано живеш, - тримався свого берега голова. - Ні світла отут, ні радіо... У тебе ж дитина жодної пісні, що тепер репродуктор співає, не тямить.

- Чого б то у нас без пісні, - образився було, аж надув по-дитячому губи батько. – Є в нас жнивні і петрівські, рогульки і купальські, грибовицькі пісні і ягідні... А ще – веснянки, шедрівки, колядки. Ні, - не

згодився чоловік уже зовсім.

- Старосвітське... Віджило разом з нашими бабусями, - голова, уже сердячись на батькову впертість, вийняв з лівої кишені крамничну цигарку – незручно йому було з учорашнього махру смалити, хоча в правій кишені ще тримав самосад, який нишком курих, коли ніхто не бачив.

- Так пишешся ти до колгоспу чи ні? – нizonув він різномасними своїми очима, нizonув, як видалося, навиліт. – Чи будеш вибиратися як за море стріляти?

- Вола звуть у гості не мед пий – воду возить, - м'явся знову батько, тупцяючи з ноги на ногу. – Нех уже навесні.

- Діло хазяйське, - з робленою байдужістю вийняв голова з-за халяви зошита, майже не дивлячись, щось черкнув у ньому. – Ти хутірський, чоловіче. Бий, бригадире, димаря.

Бригадир, що стояв з виглядом марноти усього сущого на землі, так ні разу й не докинувши слова, тепер знову покірно підставив драбину і, шкарбаючи кирзаками, подерся на стріху.

Мати, що досі порпалася у хаті, зачула врешт шкрябанину і, виглянувши за поріг, зачудованими та округленими очима повела за бригадиром.

- А що, ти за бусла у нас на стрісі житимеш?

Батько злегка торкнув головине плече:

- Давай уже, напишу той папірець... Хоч перед жінкою не стидай.

- Е-е-й! – загукав, задираючи підборіддя угору, до бригадира вдоволений голова. – Злазь!

Бригадир озирнувся, хитнув головою з докором, не вимовивши й слова, лиш очі змучено відказали: "Дайте вже мені спокій", а тоді, важко та сумно передихнувши, почовгав униз викривленими чобітьми з усохлими, задерними вгору носами.

- У колгосп тра' писатись, - просто сказав батько.

- А за що нам кара ця? – і жіночий лемент, мов за покійником, розлився на всю околицю.

"Ще ця вмішалася, як середа в тиждень, - блиснув з-під лоба спересердя голова, аж між його різноколірними очима іскри змигнули. – Тепер і її вговорюй":

- Усі пишуться. На вас не зійшовся світ клином.

У присутності жінки батько куди пожвавішав і, розхоробрившись, навіть наважився смикнути сором'язливо голову за рукав.

- А мо', уже на весну?

- Ти такий, як литовський цип: і туди і сюди, - закипів урешт голова і владно кивнув бригадирові: - Бий востаннє комина цьому хуторянину.

"Як ви усі мені набридли", - тихо відказали бригадирові очі, але сам

він слухняно підставив під стріху драбину.

Так вовтузилися до самого вечора, і аж коли смеркло, при гасовій лампі, я пам'ятаю, як батько, слинячи хімічний олівець, накарлював заяву в колгосп. А де дінешся? Поруйнують димаря, здеруть дах – куди підеш з п'ятьма малолітніми дітьми?

Батько ще не міг сказати – добро то чи лихо так стрімко вривається вихором у тихе їхнє село. Він не боявся праці, не боявся навіть, що на спільний їхній клопіт хтось з великого кагалу позиратиме з-за вугла, він тільки не розумів, чому між ним і землею повинен стояти ще хтось – і це нерозуміння будило тривогу. А бачене за вікном тільки ятрило: клекотали вози, ревла худоба, мов на пожежу чи смерч, у валках-процесіях без хреста й хоругв йшли трудом згорблені люди, які, привалені негідним, горбилися ще дужче до землі, нехитрої, пісної землі, в якій їхня доля, їхні радість і смуток; вони проходили мимо подвориці з нерозуміючими очима, як у безсловесної тварі, що її ведуть на забій, проходили, як біженці у минулі війни чи як предки їхні в давнину, рятуючись від татарського нашествия...

Очевидно, прості фінські люди, кладучи барвисті квіти на темний мармур могили свого ушавленого вояка, мали чітке уявлення, від якої біди вберегли їх солдати Маннергейма. Ця біда у мого покоління і мене особисто, мов кадри кінохроніки зі старої подряпаної плівки, мигаючи, інколи постає перед очима. Уже невдовзі після організації колгоспу, в який “добровільно” записали батька, з пограбованих дядьківських клунь неподалік нашої хати збудували на пагорбі колгоспну конюшню-стайню і майже заповнили її так само “добровільно” усупільненими кінями. З тією конюшнею відбувалися дива дивні: щожнив колгоспники накривали її свіжою, вилискуючою і пахнучою соломою, а вже десь із Різдва ту соломі здирали і різали на січку худобі, аби не виздыхала до першої паші. Весняні вітри гуляли поміж оголеними кроквами, і моторошно ставало від руїни. Неймовірно худі, – тільки кість, тільки скелет, обтягнутий шкірою, – підвішені на лійцях і вірьовках коні, бо якщо впадуть, то не встати їм довіку вже, дивилися на світ благальними і ображеними очима. У тих очах крізь обдертий дах відбивалося не тільки свіжовмите блакитне весняне небо, а й біль та німий відчай, у тих великих вологих очах, здавалося, єдиній живій частинці цього стражденного тіла, відбивалося і променилося незаслужене приниження голодом, невимовний крик до совісті людини – і ніхто нічого не міг зробити, допомогти, порятувати, і ніхто не міг витримати цього погляду безневинної роботящої тварини, і всі, навіть діти, винувано опускали очі.

А хіба тільки початок колективізації виписаний такими химерними сторінками? Добре пам'ятаю, як сільські дядьки, і батько при тім числі,

різали на корені яблуні. Уряд Маленкова-Булганіна, уже по смерті Сталіна, обклав селянина такими щедрими податками, що краще було зрізати садовину, аніж мала вона давати людині красу і користь. Сьогодні молоді люди не уявляють, як можна вистояти в кілометровій черзі за хрущовським хлібом (на одні руки – не більше двох хлібин), жовтуватим від домішок кукурудзи хлібом, який чомусь черствів на очах.

Кілометрові черги за хлібом, у яких, траплялося, люди непритомніли, були на початку шістдесятих років. А чи доводилось сучасному читачеві харчуватися з “магазину об'їдків”? Певен, що абсолютна більшість читачького загалу уявлення зеленого не має, що це таке, або вважатиме їх закладами для бомжів, якимись харчовими “секенд хендами”. А я та моя дружина, як і тисячі киян, охоче ходили два роки по “об'їдки”. Так називалися магазини для працівників ЦК Компартії України. Вони були закриті для всіх простих смертних, окрім членів сімей апарату ЦК, і тільки один день на тиждень відкривалися для людей без спецпосвідчень. Люди, зрозуміло, охоче змітали недорозкуплені “об'їдки” високопоставлених осіб, а далі... далі завозилися нові дефіцити, оновлювався асортимент і треба було знову чекати відведеного дня.

“Магазин об'їдків” – то вже не шістдесяті роки екстравагантного пропагандиста “королеви полів” кукурудзи, то середина сімдесятих, “розвинутий соціалізм”, найблагополучніший за радянськими мірками час. Система, яка глаголила на всіх міжнародних розстанях, що лиш вона вибудувала величну піраміду соціальної справедливості, насправді вивершила великий пагорб лукавства і фальші “магазином об'їдків”.

СЛІПІ ПОВОДИРІ СЛІПИХ

Тихо шелестять сторінки пам'яті, і писані ці сторінки вельми різним чорнилом. Широ жаль, що поміж кольорів тих чорнил небагато райдужних, а загусто темних. Тож не випадково можна почути докори, справедливі й не вельми, насамперед на адресу письменників, журналістів: де ж ви раніше, милі, були, коли так щедро славословили радянський лад, славословили, облизуючись і холуйськи заглядаючи, не кліпнувши, йому у вічі?

Одновимірної відповіді на це не існує.

Насамперед не всі "заглядали у вічі". Рукописні аркуші В.Чорновола чи В.Стуса мережили "у клітинку" тіні ґрат. Поети, щоб видати вартісну збірку, докумекали досі так і не запатентований винахід: легендарний "паровоз" – вірнопідданий вірш на початку книги, який рятував усю книгу.

Совісна інтелігенція, йдучи в КПРС, таки напевне не йшла за правом входу в "магазини об'їдків", про існування яких ще довго ні сном ні духом не відала. Люди йшли, щоб зробити в хорошому розумінні слова кар'єру, просто, щоб зробити щось вартісне у цьому житті – без відповідного анкетного запису в графі "партійність" надії лишались марнотним міражем. І ледь притихав терор троекурівських псів Системи, як голос інтелігенції вирізнявся все гучніше. Духовні, культурні, національні, економічні, екологічні проблеми, болісні, мов незагойні рани, звучали у творах, виступах, публікаціях Івана Драча, Ліни Костенко, Володимира Яворівського, Юрія Мушкетика, Володимира Черняка – цей перелік імен, слава Богу, такий довгий.

Потроху, спроквола, ще боязливо озираючись навкруги (Борис Олійник: "Якщо в Москві стрижуть нігті, то у Києві відрубують пальці", що ж тоді в області чи в районі?!), піднімала голову так звана провінція.

У нас, на волинському Поліссі, де я в 1975-1990 роках редагував камінь-каширську газету "Радянське Полісся", намотувався, як і скрізь, клубок проблем. Однією із них була бездумна меліорація.

Уже починали висихати споконвічні криниці, ще дідівськими мозолями копані, зникали в лісах рідкісні види рослин, занесені в Червону книгу, птаство, мов обпалену невидимою пожежею, обминало землю давніх гніздовищ. Перепис буслів, проведений газетою, школами і науковцем Миколою Дуденком, засвідчив: сімей лелек у районі за повосенні роки зменшилося майже утрое. Ось, власне, що з приводу бездумної меліорації я говорив на найвищому районному зібранні.

НАОСЛІП БУЛЬДОЗЕРОМ – ПРОТИ ПРИРОДИ

З виступу І.Ф.Корсака, редактора газети "Радянське Полісся".

"Вітер бурхливого часу ввірвався і на сторінки "Радянського Полісся". Думки, що звучать тут, - не підготовлені, не підфарбовані, зате щирі, - викликають дискусії.

Візьмімо екологічну дискусію. У матеріалі "Чи потече Турія в Нідерланди" розглянуто ряд проектів меліоративних робіт на Волині. Серед них більш висловлені, є мені, але є й такі, про які головний інженер проекту осушення в колгоспі імені Котовського М.М.Залізух висловився привселюдно і недвозначно (цитую дослівно): "Бред сумасшедшего".

Як відомо, занепокоєння газети розділили Академія наук УРСР, обласний комітет охорони природи, через урядовий орган – РАТАУ – Держкомприроди республіки.

З цього приводу думка "Радянського Полісся" така: неправомірно твердити, що меліорація тільки зло, неправомірно твердити, що меліорація - тільки добро. Єдине правомірне – безпристрасна наукова експертиза. Академія наук УРСР готова простягти нам руку. Невже ми її відхилимо?

Я звертаюся сьогодні до Вас, Павле Івановичу Дяк, адже Ви на цій землі народилися, й Ви життя своє віддаєте: давайте укладемо договір з Академією. Звертаюся до Вас, Іване Тимофійовичу, до Вас, Миколо Івановичу, адже ваша ідея про впорядкування річки Цир знайшла загальне схвалення людей – вислухаймо ж думку науковців. Сьогодні у нас нема науково обґрунтованої системи меліорації, ми премо наосліп бульдозером на природу. А вже й так багато біди маємо.

Візьмімо позаминулий номер "Радянської Волині", зокрема повідомлення П.С.Рудика. Читаємо: "...у нижній течії Турії вміст азоту амонійного в шість разів більший, ніж торік (непогані темни), у 27 разів перевищує норму, зате кисню в 11 разів менше потреби, щоб відродитися. Багато зла роблять, звісно, ковельчани, але й ми азотні сполуки добавляємо.

То не вже ми прийшли на цей білий світ, щоб тільки знівечити землю і запаскудити, перетворити на помийниці ріки, не вже ті, хто житиме після нас, згадуватиме нас лише "насмешкой горькою обманутого сына над промотавшимся отцом?".

Вношу пропозицію: сконттактувати з Ратнівським, Любешівським і Маневіцьким районами, об'єднати кошти і провести експертизу Академії наук УРСР.

Це питання не тільки господарське, це вже соціальне, а отже, і

політичне.

І це одне. Не треба гримати на В.І.Бондаря. Після нової публікації в "Радянському Поліссі" не треба кликати для чергової "нахлобучки", а треба сказати "спасибі" за виконання ним лікарського і людського обов'язку.

Наступне питання. На сторінки "Радянського Полісся", незалежно від того, ставиться ця рубрика чи ні, вриваються дискусії про демократизацію. В районній парторганізації робиться немало щодо цього – у нас здорова морально-політична обстановка. Але все ж, якщо відверто, час від часу трапляються рецидиви минулого. Пошлюсь на приклад недавніх виборів до обласної ради народних депутатів по Восгощанському виборчому округу №64. Це справді чисто апаратні вибори, вибори без вибору, без альтернативних кандидатур, вибори, від яких за три версти тхне болотом застою. І дуже прикро, що кандидат у члени бюро обкому партії Г.І.Головенець, – я кажу це у вічі вам, Галино Іванівно, – як комуніст, не мала мужності відмовитись від участі у цих бюрократичних іграх.

Я змушений сьогодні повторити те, що вже казав на бюро райкому партії: такі вибори з одного кандидата є прямим саботажем рішень XIX Всесоюзної партконференції і 3'їзду народних депутатів.

Хитрі ми люди, от тільки кого обманюємо балачками про перебудову? Та себе, на своє горе, обманюємо.

Не зайве декілька слів сказати ще про одне цікаве явище. Проілюструю. Опублікували ми на прохання читачів вірш Андрія Панчишина з театру-студії "Не жури". Ціла буря у склянці води знялась, незважаючи на успішні виступи театру-студії у Луцьку та Львові, двократний показ його по українському телебаченню, широке обговорення проблематики низкою провідних московських видань. От і виходить: Луцьк і Львів не те співають, Київ не те показує, а Москва не те пише. Тільки Камінь, цойно розділивши свіжі талони на мило, з поважним виглядом повчас, як на світі жити – вчить і Луцьк, і Київ, і Москву.

Не просто буде газетярям далі робити газету з власною думкою, позицією, а не кишенькову газету. Хотілося б тільки, щоб нам потім не падали слів людини, яку на 3'їзді народних депутатів назвали "великим гуманістом и великим писателем земли русской": "Слепые поводыри слепых..."

Тож дивімося на наш бурхливий світ уважними і широко розплющеними очима".

Ці слова мовилися орієнтовно 24-25 серпня 1989 року, бо виступ було опубліковано 31 серпня. Якою ціною давалася свобода слова (до

проголошення незалежності лишалося два роки, радянський устрій видавався справді "непорушним"), про це окремо йтиметься в наступних розділах. А зараз хотілося б згадати, як сліпі поводири сліпих з дивовижною майстерністю уміли навіть реальні, робочі ідеї при тодішніх економічних порядках доводити до абсурду.

Хтось із секретарів ЦК Компартії України (здається, Борисенко) у 80-х роках побував у Канаді й приїхав вельми захоплений ідеєю відгодівлі бичків "на підсосі та глибокій підстилці". Дійсно, тамтешні фермери такий метод відгодівлі успішно практикували.

Після повернення секретаря ЦК у кожній області провели семінари. На Волині він відбувся в колгоспі імені Дзержинського Камінь-Каширського району.

Пам'ятаю приїзд найвищих посадових осіб Волині, сотень голів колгоспів, юрмище автомобілів на широченному вигоні за селом – автоінспекція, мов у великому місті, шикувала легковики, бо розминутися було ніде. Поважні фахівці розповіли про подібність наших і канадських природно-кліматичних умов, а ще про те, як швидко, мов на дріжджах, ростуть бички. Ніхто не сперечався – перевірено ж людьми...

А через півроку, уже взимку, мене посилають уповноваженим побувати на цій фермі. Пригадую: лютий мороз, я сам за кермом, добряче намучився за дорогу, бо перемерзав радіатор старенького "газика". Та приїхав на ферму, як було велено, ще до шостої ранку. На неосвітленому чомусь подвір'ї знайшов у темряві вхід, з натугою відчинив вмерзлі двері... і остовпів.

У світлі єдиної на довге приміщення лампочки – майже до вікон кучугури замерзлого гною, по яких ковзаються, мов альпійськими схилами, телята, а біля самісіньких дверей, у кількох кроках від мене, – гора свіжих трупів тварин, які рвала зграя собак. Не знаю, де й взяли ці чималенькі собацюги – сільські чи прибудні, тільки, негадано потривожені, вони враз підняли свої заюшені пащі. Мовби бліц-фотографія: оскал білих зубів, від кривавого банкету відірваних, кілька пар очей, що засвітилися непідробною і нестримною люттю, засвітилися зажерливою готовністю не віддати здобич, в яку міцно вп'ялися кігті, піднімалася, наче від вітру, шерсть на собачих загривках, а тихе утробне вурчання наростало незвично і загрозливо...

Де й взялася сила хряпнути височезними вмерзлими дверима і вмиг опинитися в машині. Конандойлівська собака Баскервілів по тому ще довго видавалася мені безневинним щеням супроти тих качинських, готових в будь-який момент захистити своє право на здобич.

Ще не один рік колгоспи Качина, Грудок і Великого Обзира Камінь-

Каширського району тяжко і болісно викашлювали “канадський підсос”.

Сліпі поводири сліпих, безжальні погоничі заляканого, осліпленого державною дезінформацією і безправ'ям люду могли якось рухати економіку лише силовою і досить жорстокою метою. На пам'яті, як їхав уперше з майбутньою своєю дружиною Марією Іванівною до батьків. Машина була вантажна, дуже запізнювалася з поважної причини. Цією машиною мали відвезти людей розвантажувати вагони з мінеральними добривами, а на роботу, тяжку і шкідливу, за яку платили хіба мідаки або й зовсім “забували” заплатити, жодна душа не вийшла. Хіба через кілька годин з'явилося п'ятеро чоловіків на чолі з бригадиром, який хитро посміхався. А хитрість його була проста: він розбив рівно п'ять самогонних апаратів та поперекидав закваску, і люди, аби уникнути судимості, згодилися їхати на розвантаження.

Особливою відмінністю не вирізнялася метода тримати в шорах керівників. Знаю директора одного підприємства, який прийняв занехаяну розвалюху, але за кілька років умив і зачесав її, розгорнув нові види діяльності, наростив виробництво майже в десяток разів. Високе начальство також тулилося до кмітливого і роботязкого керівника. У час великого дефіциту натуральної шкіри, що входила у моду, він пошив “за так”, як подекували, шкіряні плащі секретарю обкому та його дружині, дочці та зятю, навіть собачці.

Коли ж секретаря перевели в іншу область, директора впакували у тюрму.

Як оповідали знайомі з родини директора, у першому його листі з колонії були такі рядки: “Я зрозумів, що у цьому житті найважче і головне – за будь-яких обставин залишатися людиною”.

Талановитого директора, господаря від природи посадили в тюрму, де поряд із звичайними людьми, що потрапили по той бік колючого дроту за більші чи менші прогріхи, провини вільні, а ще частіше невірні, нерідко і зовсім без вини, відбували строк закоренілі злочинці й невинуваті душоуби. Тим більшої ваги набувають слова з одного із наступних листів директора: “Мої однокамерники, сідаючи за обід, тепер уже перед хлібом почали знімати шапку...”

Інші директори, маючи перед очима наочний і більш ніж переконливий приклад колеги, зобов'язані були боятися піднімати голос. Інакше їм доведеться вчити зеків знімати шапку перед хлібом.

Сліпі поводири здебільшого не відали, куди ведуть за собою люд, але знали напевне: мотузка має бути міцною...

ДІЯ НА ДІЛЕННЯ

Кроква в руках бригадира злюкою висвистувала, сердито цибала і збивала росу з високих, вистиглих, пахучих болиголовом, аж синюватих від молоді сили трав – Петро Джиглик, сопучи носом, відміряв людям сінокіс. У чоботях, що від роси блищали, наче лакові, і в чорних сукняних галіфе, які бригадир, позаяк інших кат мав, не знімав ні взимку, ні влітку (жінок то цікавило вельми, і вони часом доскіпувалися, чи не тра' йому порохна, аби дещо пересипати), у кирзових чоботях із затоптаними задниками Джиглик шпарко чесав сінокосом, і кроква в його руці, видавалося, з власної охоти і втіхи крутилася, вигиналася та штирбала. А сопів носом Джиглик того, що голова на вранішньому наряді, облизуючи порепані з учорашнього губи, нагнув кручених, як старі баранячі роги, матюгів, а сам уже досі з районним уповноваженим всівся під ліщиновим кущиком у Лосичинах, виставив пляшку з перваком у канаву з проточною, прозорою, як правда, холодною, аж ламає та кришить зуби, водою і преспокійно собі закусує. Звісно, Джиглик любив міряти і ділити, його аж мурашки маркітно лоскотали поміж лопатками, коли хтось прохально та жадібно заглядав у вічі; в їхньому роду завжди щось та в когось просили, бодай тютюну папушку, а тепер, бач, просять у нього самого. Проте зараз Джиглик не радий був своїй владі, голодним, коли запобігливим, а коли й кривим поглядам тих, кому ділив і наділював, навіть мурашки поміж лопатками не лоскотали – він надувся-таки на голову, що не взяв до кумпанії з уповноваженим.

Трохи збоку й позаду, спотикаючись і плутаючись у високій, припалій росі трав, за Джигликом котком котився коротконогий і папуцуватий Тадей Рубан, або, як його на кутку прозивали, Врубаний. Років з десять він був у селі пресвітером, а коли підпоїли для забавки хлопці на косовиці, Тадей зрікся свого пресвітерського сану, подекували, зрікся не так уже й неохоче: скуштувавши оковитої водиці, зарядив було гульки на тиждень, виспівуючи вечорами псалми на мотиви сороміцьких весільних частівок та жахаючи богомільну жінку, а як прочманів, то прийшов у контору штатну роботу просити.

- Наш чоловік, - поважно, не піднімаючи голови, сказав на нараді голова та зжовклими від махри пальцями пригладив правого вуса. І відразу призначив його помічником бригадира.

Оскільки сам бог відав, що мав робити помічник, а в бога Тадей тепер не вірив, то носив Рубан здебільшого за бригадиром крокву; як кричав бригадир на людей, вирачавши великі, мов качині яйця, білки очей, Тадей і собі підгиркував, ховаючись про всяк випадок за спину Джиглика, а як перемирювали городи – ставав за вішку.

Ген поодаль, підкасаючи холоші штанив, заросеними і порепаними ногами цибали, наче бусли, за бригадиром і помічником сільські дядьки. З побожною поштивістю вони зиркали на Джиглика і Рубана, що священнодійствували з неприступним і урочистим, мов при великодньому молебні, виразом на лицях; час від часу хтось із дядьків, під'юджений нетерплячкою та ще ляком, що його корівчині замість оберемка сіна хоч газету взимку клади, раптово на напівзігнутих і тремтячих з пережитку ногах виривався вперед, його гнала відразлива і підленька надія обхитрити таких самих, як сам, своїх дядьків, які цибали насторожено поряд, і за це він сам себе зневажав і ненавидів, та нічого не міг вдіяти із собою. Але тої хоробрості й надії стачило лише на мить, бо, спіткнувшись на кривий і владний погляд розчервонілого від учорашнього перепою Джигликового ока, дядько вертався назад, у свій буслиний гурт.

Врешті наперед вирвався Стратон Білоус, тонкий та довгий, наче жердина (його й прозивали у селі Тичкою), він прудко зацібав худими, як бригадирова кроква, ногами і, ніяково та разом з тим злодійкувато озируючись на дядьків, що злобно зиркали йому в спотілу спину, став наздоганяти Джиглика.

- Не губи мене, Петре... Відміряй... - засапано клянчив Стратон, як винуватий школяр, підшморгучи носом та сисячись заглянути бригадиrowі у вічі, а позаяк на бігу перегнутися не випадало, то він присідав, зламуючись у попереку і колінах, і так і чесав сіножаттю за Джигликом, мов зібрався от-от піти гопака навприсядки.

Бригадир нічого не відказав, кроква в його руці так само хвацько крутилася, вигиналася і штирбала, з розбійницьким присвистом збивала росу та розбризувала її, мов відплювувалась, а сам Джиглик затуманено й гордовито дивився далеко вперед, на кінець сіножаті, де синьою ламаною блискавкою знімався Темрявин ліс, наче саме там уздрів світле майбутнє, до якого він неодмінно кликав бригаду шозборів.

- Не остав без корівчини... П'ятеро пущьвірінків у хаті, - пританцьовував Тичка за бригадиром і спантеличено розводив лапатими, як лопати, руками, мов найбільше дивуючись, де ж у хаті взялися ті пущьвірінки. - Я віддячу...

- Гонку самогонки виженеш? - не повертаючи голови, знехотя буркнув Джиглик, далекосяжним поглядом шукаючи і ось-ось намагаючи те світле майбуття в Темряві.

- Присяйбі... - аж захлинаючись від передчуття можливої удачі, взявся клястися Тичка, і серце його відчайдушно борсонулося, як піймане у сильце, мале і нажахане несподіванкою горобеня.

- Знову брешеш, як про чорнильне море, - не стримався і гикнув, тішачись своєю безкрайньою тут всесильністю, Джиглик. - Відомо, ти ж

перший на селі брехун...

- Присяйбі, не брешу, - лопотів, заїкаючись від припливу щирості й чесності, Тичка, нітрохи не образившись на бригадира: Стратон знав за собою грішок трошки прикрасити власну балачку. Вельми любив він оповідати в гурті дядьків, які у свято товклися біля сільмагу, як служив у війну матросом і в їхній корабель, що віз хімічні олівці, вцілила бомба. "Усе море стало тоді чорнилом, - казав Тичка дядькам, що пороззявляли роти, - отак вмочай перо і пиши", - показував він розмашисто, як треба писати і підписуватися.

- Присяйбі, не брешу, - ще раз запрягнувся бригадиrowі Тичка і високо вгору задер руку-лопату. - Ось-такеньку бочку сьогодні ж заколочу.

Замислені бригадиrowі очі довго блукали Темрявою.

- Живи, - важко видихнувши, нарешті дозволив великодушно Джиглик, спинився і на кілочку вишкрябав Стратонове прізвисько. - Я добрий.

Тільки тепер Стратон розігнув худі й цибаті напівзігнуті ноги; розмахуючи довгими, незграбними, грубо і поспіхом витесаними руками, він понісся додому, підлітаючи над обтяженими вродливою рососою ситнягами і осокою; він шпарко поцібав, підштовхуваний втішливою думкою якось із дітьми перезимувати, а ще більше підштовхуваний односельців кривими поглядами, що дрібно й густо, як іскри з точила, поколювали і пекли його в спину.

А Джиглик штирбав собі кроквою далі, приміряючись і прикидаючи в думці, кому врізати сінокосу зараз, дати в понищі, де лопушила трава, смакована корівчиною взимку, наче цукеркою, а кому вділити на лисому пагорбку, де стирчав лише типець - тугий, як сталевий дріт, що вгинається і деренчить навіть під найліпшою косою, черствий і пісний, без смаку і запаху, від якого худоба верне носа, чхає та пирхає. Подумки бригадир передбачливо і далекоглядно тасував своїх односельців, наче карти в колоді, виділяв та наділяв відповідно до масті й ваги, зглядаючись чи то отака тобі шістка з ланки, чи поважний конторський валет або не менш поважна дама: Джиглик штирбав і штирбав кроквою, аж поки раптом на щось не перечепився. Для порядку він було матюгнувся коротко й з підсвистом, мов цьвохнув своїм батіжком, - так любив він підцьвохувати, стоячи над жінками, що сапали буряки, - але, роздивившись, на що спіткнувся, враз потеплішав, подобрів і обм'як душою: то була напхана найдками сумка, а з неї соромливо і крадькома на світ визирала заткнута кукурудзяним качаном плящина.

- Тадею! – крикнув Джиглик, прочищаючи пересохлу горлянку, як давно чищеного вже димохода, і у владному голосі його прорізалися торжество і подив, дещо подібні до тих, які звучать у крику щойно народженої дитини, яка поспішає сповістити усіх про власне прищестя у це життя. – Сюди!

Сапаючи, плутаючись та шморгаючи короткими ногами у високих, пахучих свіжим, ще пінистим молоком травах, Рубан підкотився до бригадира, а як угледів у сумці засоромленого кукурудзяного качана, то гладеньке лискуче лице помічника тихо розцвіло жаркою дикою маківкою – від того цвіту в Тадея аж вуха заворушилися.

- Добра душа знайшлася-таки, – підняв торжествуюче сумку Джиглик і ляснув любовно її по боці долонею, як, траплялося, поляскував жінок трохи нижче попереку, коли був добрим. – Цій душі, бігме, найліпшу дзялку відріжу, нех тільки заявиться.

І бригадир з помічником тут же, у траві, не глянувши навіть у бік дядьків, що спантеличено зупинилися і ніяково переступали з ноги на ногу, всілися підобідувати.

- Пий, Тадею, тепер тобі бога нема, - булькав з пузатої пляшки ожилій і враз повеселілий Джиглик, неприступне лице якого стало негадано свійським. – Бог у селі один – уповноважений, апостолом же при ньому голова. А вони ж бо тим самим зайняті у Лосичинах.

Бригадир з помічником, склавши собі по-турецьки ноги, підобідували неспіхом, довкола поважно вихитувала вистиглою волоттю грястиця, у пониззі гнав зелену хвилю легкий вітер по осоці, широкій, мов пітяжка, що шелестіла й насмішкувато перешіптувалася; Джиглик з Рубаном блаженствували. Світ, який зранку чогось був похмурим та нецікавим, зараз став знову звабливим, і навіть болотні чайки-книги, що стривожено поруч літали, вививалися й кигикали, побоюючись за близькі свої гнізда, перестали дражнитись, як видавалося перш, а добродушно тільки перегукувалися, мов добровільні вартові при бригадному начальстві. Тадею не було вже ближчого чоловіка за Джиглика, а Джиглику – за Тадея, і бригадир, що завжди спогорда поглядав на помічника, вихиливши з клетотом та булькотом у гагавці третій гранчак, упізнав в ньому нарешті рівного, а таке право у Джиглика мали хіба лиш голова колгоспу і власна, широка в крижі, як шугалія, жінка, - єдині, кого побоювався.

- Пий, Тадею, - не скупився Джиглик, підливаючи в Рубанів гранчак сивої, як осіння мліч, самогонки. – Ми таки заробили сьогодні.

І коли Рубан одним кидком, не торкаючись товстих, обмазаних салом губ, вихлюпнув ту осінню мліч у глибокий, мов вирва, рот, а тоді скрадливим котом принохався до хлібного окрайця, Джиглик схвально скліпнув повіками.

- Думаєш, наше право ділити мале? Думаєш, то так просто? – кивком пальця, як завжди любив поміж людей, поманив помічника ближче до себе, наче те, що збирався сказати, було неабиякою таємницею. – З умом тра' ділити, з умом. То найлегше: взяв шапку, потягнув номерка - і коси собі дзялку. А хто ж тоді, чи не скажеш, робочий клас годуватиме? Ні, чоловіче, тоді у колгосп робити ніхто не піде, раз шапка замість бригадира. Ні, чоловіче, тра', щоб до мене йшли звечора і зранку, просили городу й дровець підвезти і бульбу з поля забрати. І то присьма просили.

Товстим пальцем Джиглик постукав по порожньому гранчаку, як залюбки постукував голова колгоспу по столу на правлінні і як стукав уповноважений, збираючи на нараду сільське начальство – усі троє, вони чомусь були схожі Рубану між собою, схожі, наче крашанки на проводи, коли грали у лосьи; Рубан знав для себе цю схожість, тільки словами не міг сказати.

- От візьми Макариху, – примружив велике, мов качине яйце, око Джиглик і крізь щілину повіки хитро цілився на помічника, цілився довго, бо ніяк не міг вцілити – по обіді помічник чомусь розпливався, хитався і мерехтів, як мерехтить далекий силует на веснянім, оповитім хистким і тремтливим маревом полі, що прокинулося щойно, і дихає, і живе. – Де їй слід вділити сінокосу по справедливості: типцю на пагорбку чи у пониззі, де коси не відтягнеш?

- Н-да-а, - зам'явся якимось і пошкріб п'ятірнею потилицю помічник: лячно йому було не вгадати. – Є би намне...

- Крутиш, Тадею, - грізно сказав бригадир і так само цілився оком у щілину, тепер уже цілився напевне, бо врешті-решт, хоч із великими трудами, таки впіймав на мушку і з останньої моці силився не випускати.

- Мабуть, дати, - непевно тягнулося, як рідке тісто, слово помічника, тягнулося, липло і ніяк не відставало. – Чоловік з війни не прийшов, троє дітей, як свершків, у хаті...

- А Грицику? – здивовано ікнувши, не давав передихнути Джиглик.

- Той не вельми ласий у колгосп, - випалив майже відразу, незвично розхоробрившись Рубан, і лискучі очі його світилися – досі думки Тадея питала хіба Мокрина з ланки.

- Ех ти... - зажурено хитнув головою Джиглик і в хрипкуватому прокуреному голосі його прокинулося щире розчарування і жаль, що поступово переходили в поминальну скорботу, прощальну і непідробну, як в останньому слові над домовиною покійника. Бригадир довго мовчав, мовчав переможно, тішачись власною вищістю. І вже стачало навіть тієї мовчанки, щоб Рубан сам зрозумів урешті, який він малий і мізерний супроти Джиглика.

- З кебетою тра', по справедливості... Щоби сіно мали усі, - мовив тоді бригадир повагом, даруючи кожне слово, мов шелесткого червінця. - Макарісі бахурії, Семенко кривий, що сторожує ферму, і так натягне в'язками. Яку ще трясцю робити у довгі зимові ночі... А Грицику дам, бо він боржій іншого, як тільки розкрию рота на зборах, кричить "Правильно!"

Прибитий власною недоумкуватістю, Рубан і геть змалів, вріс у траву, над якою ледачо гули важкі джмелі, і, ненароком поперхнувшись замашним куском сала, пристиджено і ніяково закашлявся.

А Джиглик тим часом вів своєї, замислено зирячи ожилими очима геть удалечинь, у ту саму Темряву.

- З кебетою тра', щоб вийшов отой самий... - затнувся було, бо вислизало слово, і він став на мигах йому показувати, ловлячи щось у повітрі, як ловлять навпомацки раків понад зарослими, замуленими берегами Турії, - отой, як уповноважений на зборах казав... ди... димо-критический централізм.

Спантеличено кліпаючи повіками, Рубан задумався вельми глибоко, довго ворухив і шелепав мізками, аж поки, ікнувши, не зважився перепитати:

- А чого ж він, Петро, димо-кратический? - з повагою до чужого розуму й собі переділив слово.

- Не знаю, - чесно признався Джиглик. - Що диму, муситьки, мніго... Але ти не тушуйся, Тадею, там, - підняв Джиглик товстого в салі пальця у небо, де вічними болотними духами носилися й викигували книги, - там розберуться. Чи розженуть, чи більше, як тра', напустять.

- Ну й розумна ж у тебе, Петре, голова, - аж злякався і зачудувався оторопілий Тадей.

Джиглик на те не повів навіть бровою, тільки мовчки взявся наливати з нової плящини, і сива рідина забулькала у гранчаках, як потурбована спросоння дворняга, що от-от загарчати має.

- Та ти, Петре, найперший чоловік у селі, - щиро зізнався, не здатен стримати себе більше Рубан; весь переповнений любов'ю до Джиглика, він аж спотів, і той піт любові та відданості масними краплями зблискував на чолі. - Пальцем кивни - і кожен до тебе прибіжить.

- А ти, Тадею, за вішку стоїш як слуп, - з гиком перехиливши налите, і собі не лишався в боргу бригадир. - Та де там слуп - ліпше.

Знічений такою нечувано щедрою похвалою, мов дівка запросинами на перше потайне побачення, Рубан соромливо опустив голову і налив у свою чергу в склянки; Тадей заїв салом, товстим і біленьким, як сир, з ніжною рожевою шкіркою, смаленим льоном, який перезимував під снігом і який ледве встигли навесні спалити до перевірки з району, а на твердих

широких зубах у Джиглика молода цибуля хряскотіла, мов бадилля в січкарни.

- Випий, Петрику, випий, - слізко припрошував і їв бригадира закоханими очима Тадей, для якого тепер не лишалося й крихти сумніву, що таки справді Джиглик найперший у селі й найліпший його друга - правда, бентежило, що лице і вся постать Петра якось розпливалися, замість одного Джиглика ставало два, і Тадей губився, котрому із них стояти завтра за вішку. - Випий, Петре, як був ти пресвітером, то ніззя, а тепер - по гагавку...

У сивих, як самогонка з картоплі, очах Джиглика щось сколихнулося, але так несміливо і боязко, що зразу стихло.

- А то я... був пресвітером? - поворухив неповоротким і одерев'янілим, мов від уколу новокаїну, неслухняним язиком.

- Та ти ж... То я точно відаю, - присягався Тадей. - Так мені тебе шкода, що аж млось за груди бере.

- А може, і я, - непевно обвів поглядом довкруг Джиглик, наче бачив тут усе вперше: і ці луки, що дихали духом прив'ялених, шойно скошених трав, бо ошасливлені зранку, аби вділене часом не переділили, як траплялося не раз, боржій хапалися за коси; і дядьків, що м'ялись й стовбичили все так само, на всяк випадок трохи поодаль, на безпечній відстані; і синю зламливу смужку Темряви. А ще Джиглик не був певний того, що замість одного Тадея перед ним мерехтіло то два, то три. "Гм, - зчудувався собі чоловік, - компанія більшає".

Розімлилий Тадей, що раз по разу витирив із чола масний піт, почувався з Джигликом тепер не просто найліпшим приятелем і найближчою ріднею, - вони були членами безкінечного братства, де всі возлюбили одне одного куди кріпше, аніж можна возлюбити самого себе, братства широкої, розмашистої і безмежної душі. У притомлену й обважнілу голову Тадея раптом штрикнула негадана досі, але така спокуслива думка, очі його знов засвітилися, як в темноті у вдоволеного кота, що замірився на гладку вайлувату мишу.

- Петре, чуєш-но, Петре, в мене хлопець у школу ото пішов, а в тебе дівчина йде на осінь. Будемо сватами, га-а?

- Випиймо, свате! - крикнув, пересилуючи гикавку, Джиглик і спробував зірватись, щоправда, марне на ноги. - Многая літа!

- Випиймо!

І коли Джиглик занюхав чарку кавалком чорного і глевкого хліба, з свистом втягуючи повітря у широкі, як труби, ніздрі, аж залопотів папір, на якому розкладали наїдки, а Рубан ковтнув ще один шмат слизького й розпареного сала, Тадей знову замилюваними очима пас бригадира.

- Такий ти хороший, Петре, - цнотливо змахнув повіками Рубан. -

Дай я тебе поцілую.

Він потягнувся і чмокнув з розгону товстими губами, що липли від сала і клеїлися, у неголену і шорстку, як обрус, щоку, тоді відхилився було і від вдовolenня аж очі заплющив.

- Свате, дай ще раз.

Тут уже не могла, ніяк не здатна була стриматися і шорстка, як його неголені щоки, душа Джиглика; свати, хитнувшись назустріч один одному, обнялися навхрест, мов намагалися боротися в паси, і чмокнулися, аж задзвеніли зуби; розчулений Джиглик так засмоктав Тадея, що той залопотів, як шойно папір під наїдками, а Тадей натомість, мліючи і танучи від блаженства, пустив очі у небо – ледве приятелі розклеїлися.

- Ой... - здивовано зойкнув раптом Тадей і лапнув рукою себе за губу, з якої звивистим щорочком на сорочку побігла кров.

- А Джиглик губу Врубаному відкусив... – оторопіло кахикнув хтось із дядьків, що покірно чекали дзялки.

- Відкусив Джиглик носа Врубаному! – заверещала, не все дочувши, дітлашня, що пасла поодаль свині.

- Джиглик носа відкусив!

- Відкусив!

- ...кусив! – понеслося дядьківськими городами за сінокосом, де жінки якраз пололи біб, понеслося від грядки до грядки, нестримною і незупинною поштою летіло до села.

Якийсь час Джиглик незрушно сидів, як качка на яйцях, що днями мають лупитися, і лише спантеличено поводив головою з боку в бік, не здатен бодай чимось зарадити дитячому вереску і перегуку ласих на новину жінок.

- То-то я носа? – він грізно нахилив голову і витягнув шию, від чого неголене і плоске його лице ще більше ошетинилось і видавалося дошкою, в яку навбивали цвяків; від обурення й кривди в нього најачилось волосся на потилиці. То був звичний для нього вираз, який здебільшого наганяв на вид, коли говорив із людьми, і від того, що люди опускали очі й винувато задкували, його аж мурашки, як завжди у кращі хвилини, лоскотали поміж лопаток. Він посвистом кликнув коня, що незмінно ходив слідом за ним осідланим, як бригадир ділив і наділював, і коли кінь підійшов, невдоволено фуркаючи, важко закинув тіло в сідло.

Забачивши Джиглика на коні, діти заверещали тепер з ляку і, шмагаючи лозинами твар, щодуху погнали свиней на греблю, у село – чого доброго, як не раз бувало, ще у колгосп забере.

- То-то я... носа? – бригадир шмагонув коня нагайкою, і той, граючи селезінкою, з рисі у скач розпластався над травмами.

Вихором, що негaдано зривається в спеку і закручує все у сусвітньому танці, понісся Джиглик греблю і догнав пастухів якраз перед мостом через гнилу і муляву канаву. Мов наперед упиваючись помстою, свиснула з розбишакуватою радістю, звиваючись змією в повітрі, нагайка... З писком і вереском дітлахи наче куріпки шмигнули у верболози край греблі, мавпенятами дременули сукуватим і покрученим гіллям, стаючи враз недосяжними; а нажахані свині, кувікаючи, хрюкаючи і штовхаючись, сипонули врозтіч – тільки одна чорно-ряба свиня, що бігла краєчком, певно, не без допомоги зірвалася з моста і з виляском шубовснула в мул, сипонувши вусебіч брудними бризками.

- Ага, ото буде! Ага, ото буде! – цвірінчала, галасувала дітлашня пташиним базаром, від утіхи аж підстрибуючи на гіллячках, вдоволена безплатним видовищем і власною недосяжністю. Вперше на їхніх очах бригадир, який ніколи не знав, що таке сумніви, якое розгубився – озирався безпомічно і лиш стримував лійцями розгаряченого коня.

- А то свиня голови! А то свиня голови! – відчувши вагання і нерішучість супротивника, схидною видумкою добивав бригадира пташиний базар.

“А трасця їх зна, голови чи ні, - почухав бичільном потилицю Джиглик. – На лобі хіба написано...”

І він, злобно блиснувши у бік дітлашні на вербах, соковито сплюнув і важко та неохоче на всяк випадок почав рятувати невезуче створіння, що борсалося і булькало в муляці.

Ряба свиня, що перефарбувалася тим часом геть у чорнісіньку, мов наваксовану, з'ясувалося, не вельми мала охоту рятуватися: вона дригала і пуляла від бригадира на середину канави, і Джиглик, запецьканий і забрьоханий, ніяк не міг дати їй ради, аж поки, забожившись на всю зав'язку, не схопив за лапу і під рейвах, свист і улюлюкання дітлахів, мов колоду, витягнув топленика на берег.

Свиня подивилася на свого рятівника довгим докірливим поглядом, ще двічі дригнула ногою і здохла. Тільки тепер Джиглик з подивом упізнав, що то була його власна льоха.

Враз протверезілий, мов розвиднилося осіннього млічного досвітку, він зиркнув на греблю між вербами греблю ішла його жінка, насувалася невідвратною тучною хмарою, що віщує град і блискавиці; босі ноги її стугоніли далеким громом по вибитій дорозі, а в руці грізно вимахувала замашна качалка.

Цю трошки кумедну історію (але абсолютно невигадану, хіба що змінено імена) розповіли мені на рідній Ратнівщині, у селі, де я знаю в обличчя кожну старшу людину. Та в цій історії для мене вельми істотними

є два моменти.

Перший – страх. Страх людини, що їй не дадуть сінокоосу, страх, що обріжуть город – і гуляли полями селян бригадирські цибаті крокви щовесні і щоосені, а то й кілька разів за весну. Страх – як двигун невідільної економіки.

Є й другий, не менш істотний момент. Інколи доводиться чути: у незалежній Україні розцвіла корупція. Бувала людина на те лише стиха усміхнеться. Та того добра і раніше не бракувало, то не свіже насіння звідкись занесло вітром на непорочний ґрунт. Не поставиш у селі бригадирові могорича – не бачити аж до літа коня, аби зорати город... Найуніверсальніша форма хабара, найуніверсальніша тодішня “конвертована валюта” – могорич.

Райспоживспілки при ресторанах і кафе утримували “боковушки” – окремі кабінети для високого начальства. Часто тих керівників, що накривали пишні столи для представників обласного центру (модно було називати скорочено: поців), керівників, котрі вимушено крали, аби догодити високим гостям, ті ж самі гості кидали за ґрати, як згадуваного вже директора, що навчав зеків поваги до хліба.

А колгоспи? Колгоспи взагалі перетворилися на перманентно цілодобово діючу корчму. По сім, по десять і більше делегацій перевіряючих та уповноважених приїжджали за день у господарство.

Одного разу я сам потрапив у халепу.

Приїхав якось ранньою весною в колгосп Камінь-Каширського району, поправ свої справи та й зібрався додому.

Аж голова колгоспу:

- Час обідати, вискочімо десь у лісок.

- Та, хлопці, ще до вечора, крім мене, наїде кілька делегацій. Пообідаєте собі.

Але дарма, до мови пристала зоотехнік Валентина:

- Ви не маєте права мені, як жінці, відмовити: у мене сьогодні день народження.

Побалакали собі ще та й поїхали обідати.

Через півроку, уже восени, знову приїжджаю в цей колгосп. Поправся і сідаю в машину.

А голова колгоспу:

- Без обіду ми вас не відпустимо.

Бойовий зоотехнік поряд:

- Ви не повинні відмовлятися: у мене день народження.

- Стривайте, Валю, - чудуюся, - я ж навесні був на дні народження, то скільки ж їх у вас?

У голови колгоспу витягнулося обличчя. А по якійсь паузі всі розреготалися.

- Та от, - широкосердно зітхнула Валя, знаючи по спільній роботі, що “закладати” за мною не водилося, - як попаде впертий якийсь представник з району чи області, мушу казати, що день народження. Досі діяло.

Милі й добрі хлібороби наші, що годували усіх хлібом-пшеницею, усякою пашницею, будили сонце, поспішаючи в поля або на ферму, змушені були ще й годувати зграї наїзників-перевіряючих, і не просто годувати, нерідко ненавидячи, а ще й припрошувати та лагідно у вічі заглядати.

Інакше таку довідку “верхам” намалюють, що біди не оберешся.

Адже не випадково самі годувальники “уповноважених” називали “уповноваженими” або ж просто троєкуровськими псами. У викоханих і елегантних гончих пушкінського Троєкурова від такого порівняння хіба шерсть на загривках найжачилася б...

Могоричі та цінні подарунки гуляли, звісно, на всіх рівнях, служили безвідмовними і магічними “золотими ключиками”, які відчиняли двері будь-яких високих кабінетів. Довелося якось, ніде правди діти, і мені скористатися цим випробуванням ключиком.

Редакція і друкарня в Каміні-Каширському, де я п'ятнадцять років редагував газету, була в приміщенні колишньої польської аптеки пана Ставського. Дерев'яна будівля для друкарні аж ніяк не годилася.

І за кілька років на місці найбільшої райцентрівської калабані, куди соліднішої за миргородську калюжу, вдалося збудувати типове приміщення для журналістів та поліграфістів. Але виникла проблема з обладнанням. Куди не кинься - не дають: у вас будова непланова, нема фондів. Поїхав один раз у Москву – марно. Заступник Голови Держкомвидаву СРСР, себто заступник міністра Спіхнулін, жалібно скривився і розвів руками:

- Этот вопрос труднорешаемый.

Через рік знову їду. Добрі люди порадили звернутися до високого посадовця. У самому приміщенні ЦК КПРС я вручив, як тепер кажуть, презент і попросив “посприяти”.

Того ж дня з ЦК КПРС пролунав дзвінок міністру – Голові Держкомвидаву СРСР Борису Миколайовичу Пастухову. Мене і секретаря райкому партії Р.А.Кухтея міністр прийняв негайно.

Борис Миколайович, людина інтелігентна і порядна, довго роздивлявся фотографії старого приміщення редакції і нового, де ще недавно ріс очерет і плавали тлусті та поважні качки.

- Странно как-то получается в жизни, - задумливо мовив міністр. – Одному даєш всё – и ничего не работает. Другому ничего – и дело идет.

Тоді встав, пройшовся кабінетом.

-Так и передайте по инстанциям: с Вольною не вольтынь.

Заходжу до заступника міністра товариша Спіхнуліна. Боже, як я помилявся, думаючи за перших відвідин, що прізвище його прадідам дали не випадково. Та це ж милий, доброзичливий чоловік, який ні про що інше в робочий час не думає, як тільки найліпше вирішити справу. Пригощає нас сигаретами "Мальборо", які я тоді хіба що у кадрі кіно міг побачити, жваво обговорює, яка поліграфічна техніка для нас найпридатніша.

Місяців через три на нашу станцію прибуло поліграфічне обладнання в контейнерах з написом великими чорними буквами "Бомбей - Камінь-Каширський". Це обладнання й досі служить газеті.

Щоправда, товариш заступник міністра все ж трішечки обманув. Я просив виділити офсетну технологічну лінію не з фондів України. Інакше, мовляв, на мене вельми розсердиться Держкомвидав республіки, а мені з ним сваритися аж ніяк не випадає – я йому підначальний.

Хоча логіку товариша Спіхнуліна теж неважко зрозуміти: не у Росії ж відбирати техніку. Та це вже тема для іншої розмови.

Траплялося, хабара вимагали нахабно, безцеремонно, не кліпнувши навіть, тільки двозначно усміхнувшись.

Вернуся знову ж до будівництва приміщення редакції. Будинок звели самі, але ж радіаторів опалення самим не виплавити – адже не Китай... Півроку спотикалися об казенні пороги і півроку співають нам таку знайому, аж нудить, пісню:

- У вас неплановое будівництво – нема для вас фондів.

Наче піклуюся не про державну установу, не про державне будівництво, а про особисту дачу десь за околицею міста.

Нарешті за чотири дні до Новорічних свят пропонують "фондовий" папірець:

- Можете брати – самовивозом із Брянської області, з Дятлово.

Можна було б і більш знушальну пропозицію вигадати, та важко. Через чотири дні цей папірець не матиме сили. І де Крим, де Рим, де попова груша. Де Камінь-Каширський, а де брянське Дятлово.

І все ж сідаю разом з шофером Віктором Нішиком в "УРАЛ"-всюдихід. Тисячокілометрова мандрівка видалася не з легких. Після ожеледиці – снігові замети, машини буксують і рвуть мости, на АЗС лиш по десять літрів бензину на руки дають. До того ж уночі зіпсувалась роздатка – і пішов я у таку пору незаними брянськими полями та перелісками до найближчого села, що ледь підсвічувало десь там похмуро і темне небо.

Добралися-таки, а тут...

Десятки машин чекають по два тижні. Хто зайшов з доброю торбою в збут – під завантаження, а хто із худенькою – хай чекає.

Шофер із "Запоріжтрансформатора" надсилає додому телеграму: "Чекаю два тижні, закінчились гроші. повертаюся без вантажу".

"Гроші висилаємо, якщо повернетесь без радіаторів, на прохідній вас чекатиме наказ про звільнення.

Директор".

А я ж, наївний чоловік, навіть плящини коньяку не взяв для відділу збуту.

Начальник відділу, Валентина Миколаївна, одразу розвіяла всі мої сумніви:

- Ми обов'язково отоваримо вашу норму.

По хвилині, зв'язуючи документи, скрушно додала:

- На жаль, рахунок в угоді й у ваших реквізитах трішки відрізняється, телеграфуйте підтвердження.

Гаплик мені, думаю, аби місяців за чотири зарплатою перекрив вартість машини.

Десь друкарочка, чистячи нігті, не на ту клавішу натиснула. А тут коридорами вже з ялинками бігають, метушня перед святом...

Усе ж бігом до колег-газетярів, з ними до директора банку Тамари Олексіївни (і директора, і начзбуту імена пам'ятаються досі).

Тамара Олексіївна подивувалася:

- Скажете этим безграмотным людям, что всё правильно. Это расчётный счёт, а это спецсудный.

Знову я у Валентини Миколаївни.

- Хорошо, - милостиво зголошується. – Но вот следующая проблема: в договоре написано "Волынская облсельхозтехника", а у вас на штампе "Волинське обласне управління матеріально-технічного забезпечення сільського господарства".

Я терпляче пояснюю, що це повна назва, а це – скорочена, що то російською мовою, а на штампі – українською.

- А я не обязана языки всех народов СРСР изучать, - відрізала і більше не заходила зі мною розмовляти.

Тут уже мене, як мовиться, взяло за живе, і я мерщій до заступника генерального, тицьнувши газетне посвідчення для "понту":

- Я зараз розвертаюся своїм "Уралом" у Брянськ, до першого обкому. Хай я навіть ночуватиму Новорічну ніч у приймальні, проте вашу банду накриють за тиждень.

Подивився так філософським поглядом чоловік на скандаліста та й зателефонував у збут:

- Надо решать.

За десять хвилин усе виписано, і моя машина на території заводу під складом.

А там:

- От якби ви приїхали зранку, ми завантажили б вас. А зараз у нас вагони.

Я не став пояснювати, що вже дві доби оббиваю їхні пороги, глянув, у кого з водіїв автокарів найчервоніший ніс:

- Ребятта, вот червонец, а вот машина.

Кинули мої “ребятта” негайно вагони – і до нашої машини.

Але підбігає якийсь підначальник, злючий-презлючий.

- Кто срывает государственный план?

- Это не я, это – Ленин, - бухнув перше, що спало на губу. І не вельми збрехав: на радянській “десятці” дійсно було зображено Леніна.

- Ах, опять этот Левин! – недочув підначальник. – На этот раз я ему покажу, - і побіг у заводоуправління.

З’ясовується, що дійсно шефом одного з відділів був якийсь Левін, котрий полюбляв пропихати блатних.

Доки мій грізний підначальник шукав правди в заводоуправлінні, я благополучно виїхав за ворота.

Їхали ми і вдень і вночі, без сну, ревів двигун “Урала”, шофер Віктор, аби не дрімати, співав одну пісню, а я – іншу, і ніхто нікому анітрішки не заважав.

Новорічну ніч кожен святкував у сімейному колі.

Я хотів би сказати тим, які думають, що радянська економіка робилася руками у білих рукавичках: ви помиляєтеся.

Читачам старшого покоління не буду нагадувати гучні скандали часів “перебудови”, пов’язані з узбецькою бавовною, Рашидовим і т. ін. Вони ще пам’ятають. Гігантську тіньову економіку з багатомільйонними оборотами, які потай і не вельми повертала тогочасна партноменклатура, щоденно і щогодинно живило соками хабарництва. Розквітало воно рясно і пишно за щільною завісою таємничості, і тільки черговий переділ влади на тому чи іншому рівні кидав на якийсь момент промінець світла на ці отруйні квіти.

Оповім лише те, що чув з перших вуст.

Перший секретар райкому приїжджає на міжрайбазу і оглядає зразки свіжої продукції. Поміж іншим замилувався жіночою шубою, навіть рукою погладив лискучу норкову шерсть.

- Гарна шуба, тільки дорожувата, - зажурено мовив і пішов собі далі.

Того ж дня поважна комісія склала акт, що шуба вартістю у шістсот карбованців при транспортуванні, на жаль, зазнала пошкоджень, тож

красна ціна її тепер рівно тридцять. А наступного дня шуба красувалася на плечах дружини першого секретаря, і замислені очі жінок місцевої еліти проводжали той норковий глянець ностальгічно-тужним і печальним поглядом.

Варта уваги й досі достойно неоцінена метода іншого секретаря.

У сутінках на колгоспну ферму, де довірений голова, приїжджали спеціально обладнаним “пазиком” не менш довірені особи. Сільські люди особливої уваги не звертали: мало які автобуси вештаються, а такий і в їхньому колгоспі є. Чітко й злагоджено пасажирами автобуса ставав десяток молоденьких бичків. “Ясир” за ніч перекочував на вільні ринки Білорусі, а банкноти, пошелестівши в руках секретаря, частково залягали в його кишені, решта ж мандрували у Луцьк, і їхні сліди губилися десь на затишних вуличках найпрестижніших районів центрального Києва, де мешкали цеківські працівники.

СВОБОДУ СЛОВА НЕ ДАРУЮТЬ...

Застійне багно провінційного чиновництва, дух цвілі й сірководню, вони все ще домінували в партійних органах 80-х років, років, коли вже свіжі, прохолодні, аж поколюючі шкіру вітри неминучої демократизації вривалися навіть в останні форпости адміністративної системи.

- Лжедемократи хочуть відсунути партію на другий план, - шаманським заклинанням під ритуальні барабани партійного багатослів'я звучало на бюро райкому.

- Опираючись часові, ви не на другий план, ви взагалі самі партію закопете в могилу великою лопатою, - пробував опонувати, посилаючись на публікації М.Шмельова, Ф.Буніча, А.Стреляного, Ю.Черниченка та інших відомих учених та публіцистів. Посилався, інколи давлячись сміхом, коли перший секретар хутесенько за мною записував цитовані імена - чи не потрапить серед них часом "український буржуазний націоналіст", або подібна якась птиця. І вже зовсім не смішно було, коли я давав членам бюро останні важливі публікації відомих людей у журналах "Новый мир", "Октябрь", "Нева" та ін., а мені їх згодом повертали непрочитаними. Коли ж одного разу послався на публікацію доктора економічних наук В.К.Черняка в "Літературній Україні" - пленум райкому перетворився на вивчення "Літ.України" та статті Володимира Кириловича. І на тому спасибі...

Щойно холодний шок на мільйони людей справив фільм "Холодне літо 53-го" режисера Олександра Прошкіна та другого режисера Володимира Сверби, як творчий колектив "Мосфільму" розпочав знімання відомого серіалу "Николай Вавилов". Володимир Сверба, мій двоюрідний брат, зателефонував з Москви і попросив підшукати село у наших краях для знімання ряду важливих сцен. "Николай Вавилов" був першим твором у Радянському Союзі, у якому визнано голодомор тридцятих років на Україні.

Мені треба було знайти поселення, яке краєвидом максимально відповідало б українському селу початку тридцятих років - ні електричних стовпів на вулицях, ні дротів чи іншої "урбанізації". Справа непроста, проте таке село відшукали. Ним стала Стобихва, що за рікою Стохід, вуличками якої тоді йдеш, немов мандруєш сторінками Панаса Мирного чи Івана Нечуй-Левицького. Така патріархальність пояснювалася тим, що недалеко був військовий полігон країн тодішнього Варшавського договору. На голови сільчанам нерідко під час навчань падали бомби, десятки років влада намагалася відселити стобихівців, а село й далі жило, як пісня про незнищенність матерії.

Мосфільмівці розмістились у Ковелі, налагодили сполучення,

харчування, і почалися знімання.

У районі якраз поміняли керівництво, і новий перший секретар М.І.Гарасюк влаштував мені перший рознос.

- Хто дозволив? - в очах першого світилося не тільки велике обурення, а й щирий, до денця душі подив, як може щось відбуватися на цьому світі без дозволу. - Я ніколи не погодився б на такий фільм. Ніякого голодомору на Україні не було.

Але прикрощі й начальницькі розноси видавалися мізером порівняно з задоволенням від спілкування із творчим колективом.

Уже першого ж дня, коли після знімання автобус повіз акторів у Ковель, Олександр Прошкін залишився ночувати на річці (від Стоходу його було за вуха не відтягнути), а я забрав на ніч до себе додому Богдана Ступку і Володимира Свербу.

Ім'я Богдана Сильвестровича уже тоді гриміло, його знали й шанували мільйони. Однак у спілкуванні з ним не відчувалося ні крихтини "зоряної" хвороби, зате відчувалася колосальна і всебічна освіченість, непідробна інтелігентність і душевний такт. Оберемок тем переговорили за той вечір та ніч, не зогледілися, як і світанок заглянув у вікно - так і не лягали відпочивати.

Уже проводжаючи до машини, що мала відвезти Богдана Сильвестровича на знімання, я спитав, чи світить, на його думку, у такому шаленому вихорі змін щось Україні?

- Цього ніхто не спинить, - відказав Б.С.Ступка відразу, без вагань та роздумів, як переважене і передумане. - Світанку ж он не спинити, - кинув поглядом на досвітнє небо.

Через багато років, коли за роль Богдана Хмельницького у фільмі "Вогнем і мечем" на адресу Б.С.Ступки летіли непоодинокі критичні стріли, мені легше було зрозуміти, що думав і чого хотів цей визначний митець сучасності. Бо думав він і чинив, тепер і колись, як справжній український патріот.

А на сусідських режисерів нічого губу кривити: як самі не здатні, то хай нам, онучатам поганим, сусіда розкаже нашу-ж історію.

Тим часом видавати газету, яку поважали б люди, з кожним днем ставало все важче.

Траплялося, що по окремих публікаціях збиралися спеціальні збори партійного активу. Одні з них добряче закарбувалися в пам'яті.

У "Літературній Україні" щойно опублікували колективне звернення на захист національної символіки за підписами Олеса Гончара, Івана Драча, Володимира Яворівського, Володимира Черняка і ще цілої низки

видатних діячів української культури та науки. Ми одразу ж передрукували його у "Радянському Поліссі" – на першій сторінці, поряд із заголовком газети.

На партактиві за такий гріх мені почали м'яти боки, як мовиться, з місця в скач.

- Та як він посмів! – обурювалися працівники райкому партії, звільнені й незвільнені секретарі парторганізацій. – Адже під цим прапором тільки на Західній Україні вбито понад тридцять тисяч людей.

Врешті мене витягнули на трибуну і зажадали пояснень.

- Я не радив би вам рахувати, під якими прапорами більше вбито, - з собою я прихопив один із номерів газети "Аргументы и факты". – Ось свіжа публікація в "Аргументах", яка вже нікого не залишить байдужим. Під радянськими прапорами, за підрахунками істориків, безвинно загинули до ста десяти мільйонів.

У залі галас, тупіт, розлючені й розчервонілі обличчя... Найприкріше те, що з багатьма із роздратованих моїх опонентів у залі я пропрацював низку років...

А як притихло трішки, спробував я говорити про відповідальність нашого покоління перед дітьми, щоби не сміялися вони "...насмешкой горькою над промотавшимся отцом".

У залі новий спалах обурення.

- Що це за віршики?! Це не наші віршики! – аж розмахував руками директор одного з заводів.

У наступному номері газети сумлінно переповідалися події на партактиві, у тому числі й сцена з "віршиками", та пояснювалося товаришу директору заводу, що вони дійсно "не наші", а належать перу Лермонтова.

На кілька днів у районі стачало реготу з директора.

Для моєї сім'ї не було дивиною, що квартиру нашу кегебісти "пасуть". Але той випадок таки подивував.

Ми з дружиною були на сімейному святі в сусіда. Пізно ввечері я вирішив збігати додому попорати господарку. Тільки клацнув вимикач, як пролунав телефонний дзвінок.

- Я хочу з Вами терміново зустрітися, - почув у трубці голос опера місцевого КДБ.

- А до завтра хіба не потерпить? Дванадцять ночі.

- У Ваших інтересах не відкладати зустріч, - чи то інтригує, чи то залає опер. – Хочете – у КДБ, хочете – у редакції чи деінде.

Такої пори добровільно в КДБ, навіть у редакцію йти не випадало, тим більше після святкового столу – мало яку провокацію можуть вступнути.

- Нікуди я не піду. Якщо Вам так горить, – я вийду на тротуар навпроти мого будинку.

Виходжу. Стоїть уже нічний гість – отже, телефонував не з відділення КДБ, а десь зблизька, звідки, ймовірно, "пасли".

- Завтра у місті має відбутися несанкціонований мітинг. Ви повинні його відмінити, - зажадав без усяких "цвяхів" опер.

- Зачекайте. Моя компетенція – випускати газету в Камені-Каширському. Призначати чи відмінити мітинги – справа Ради Руху, яка в Луцьку.

- Воно то так, але як Ви зателефонуєте, то Вас послухаються.

- Нікуди я не телефонуватиму.

- Ви повинні це зробити, - наполягав опер. – Рухівці мають привезти компромат на першого секретаря. Хоч він і негідник, але все-таки перший секретар і прапор районної парторганізації. А негідник того, що підпільно пригнав з Польщі собі авто, зачинив у лісгоспівському гаражі й тішить себе, що ніхто його витівок не знає. Але рятувати треба і телефонувати треба.

- Нікуди я телефонувати не буду, - з годину стоїмо один супроти одного по різні боки хвіртки.

Врешті під приводом зателефонувати опер зайшов у хату, викликав до мене додому ще й головного лікаря району Р.І.Шпарика і тепер "кантував" обох:

- Ви представники Руху в районі. Ви повинні відмінити несанкціонований мітинг.

Таке "кантування" тривало цілісіньку ніч, і вже о сьомій ранку терпець до цього кадебівського квартиранта урвався:

- Через дві години – початок робочого дня. Майте совість, дайте нам хоч годину відпочити.

Дивно і вельми непросто склалися стосунки газети "Радянське Полісся" з владними структурами "перебудовних" часів, насамперед з партійними органами, "керівними і спрямовуючими". Газетярм хотілося відійти від штучної мови (ставши на трудову вахту) і від показу штучної вигаданої дійсності, забезпечувати людям не видимість гласності, своєрідний муляж її, а такі справжню гласність – допоки про свободу слова та друку говорити було передчасно.

І весь час у природному прагненні нормально і чесно робити свою газетярську роботу ми натикалися на різку партійну протидію. У фейлетоні "Суміжна професія" порушувалася проблема дотримання звичайнісінького людського глузду: чому школу в селі Підріччя повинні будувати лікарі з райцентру, пекарі та швеї, а не професійні будівельники?

Зобачивши у фейлетоні критику методів управління народним

господарством, райком створює спеціальну комісію за участю ветеранів партії, членів парткомісії районної парторганізації, пишуться довідки, пояснення і т.ін., а тоді на пленумі редактора лупцюють, як снопа.

А скільки свисту та гвалту було, коли опублікували ряд творів з репертуару знаменитого львівського колективу “Не журисть”... Особливо секретарів райкому зачепила пісенька про Павлика Морозова, де в’їдливо висміювалось одне з найогидніших явищ – стукацтво, та й сама постать “зразкового піонера”.

Після оприлюднення листа Юрія Косача з Нью-Йорка – нові претензії. Хто дав право опублікувати, що родинну гілку Лесі Українки на Чернігівщині люто винищили у громадянську війну? Хто винищив? З листа однозначно зрозуміло: більшовицький почерк. І друга: Леся Українка – співець досвітніх вогнів та бідного пролетаріату, а родині її, дивись, належали маєтності на Полтавщині та Київщині, у самому Києві й чималенько на Волині – Залісся, Запруддя, Луцьк, Будище, Волошки, Колодяжне.

- То розкуркульте Лесю, - не втримався я на присікуванні сановитого партайгеносе.

Листа Юрія Косача я дозволю собі сьогодні передрукувати повністю, адже він, на мій погляд, становить чималий інтерес для літературознавців та істориків. Лист, наскільки відомо, ніде, крім “Радянського Полісся”, ще не публікувався.

Нью-Йорк, 8.3.86

**Керівництву історико-краєзнавчого
музею Камінь-Каширського району**

Шановні й дорогі земляки!

Я отримав ваше звернення в справі деяких питань, пов’язаних із життям Лесі Українки. На жаль, нічого надто конкретного я не можу Вам доповісти, насамперед тому, що в політиях, які Вас цікавлять, мене на світі не було. Отож мої відомості обмежуються до фрагментарно-епізодичних спогадів, які збереглися в моїй пам’яті, коли мені було 5-8-10 років, а згодом, за моєї юності, іноді децю говорилося, але назагал, моїх батьків – Миколу Петровича Косача та Наталію Григорівну Косач – справи і спогади родинні, здається, мало цікавили і, як кажу вище, були швидше принагідними експромтами і ремінісценціями з давнього минулого. Згодом децю про “чернігівських” Косачів (коли я почав цим цікавитися) довідувався, наприклад від дядька (троюрідного) Миколи Олександровича Косача, бойового офіцера у першій світовій війні,

капітана гвардійської артилерії, який дивом дивним зі своїми частинами проходив у 1915 р. околицею Колодяжного. Також децю може розповісти Валентина Болдирева, що живе в Києві (у неї збереглося навіть родословне дерево Косачів, яке варто було б сфотографувати) та й інші принагідні особи (ось, наприклад, Аріадна Михайлівна Труш, дочка Драгоманова, заміжня була за художником Іваном Трушем у Львові, у неї були цікаві спогади, бо була у Косачів на Волині й у Києві. Діти “чернігівського” Косача живуть в Австралії, може, вони знають більше).

Щодо документів. В юних роках я чув від батька, що на горищах “сірого” і “білого” будиночків у Колодяжному було дуже багато старовини (мундирів, зброї, документів), але під час переходів армії у 1915 і 1920 рр. все це було спалено, знищено. Пам’ятаю, що і я (7-8 років) з колодяжанськими хлопцями грався пістолетами (Лесі Українки – казав мій батько, дідовими), також кинджалами (кавказькими – Лесиними), шапками і шаблями, “трикутними шляпами” і мундирами, мабуть, часів Вітчизняної війни 1812 року. Декілька разів Колодяжне евакуювали, я пригадую, що в 1915 році все наше “добро” (розповідь матері Наталії Григ), тобто коні, худоба і челядь, помандрувало до Полтавщини, до якогось родича Приходька (пам’ятаю його бороду) недалеко від Миргорода. Усе населення Колодяжного тоді виїхало до Кузнецька Саратовської губернії. Оповідали, що серед окупаційних військ Австро-Угорщини були люди, які цікавилися архівами в Колодяжному, це, мабуть, були українці (“січові стрільці”).

З тих усіх фрагментів, які згадують нині, з розповідей фрагментарних і випадкових мого батька можна було б написати книгу. Мої батьки були досить активні соціалісти і ліберали, які тими справами давнього минулого мало цікавилися. Мій батько, правда, казав, що ми походимо зі старовинного сербського роду, згадував якось пращура – князя Стефана Косача, який після битви на Косовому полі з турками емігрував до Польщі, був там прийнятий “нобілітованим” (1399 р., про це можна знайти в югославських енциклопедіях, також у польському біографіч. словнику (давніші видання)) і нагороджений навіть за бойову участь у війнах з татарами і турками великими посілостями в Білорусі, Литві, на Сіверщині. Ця галузь Косачів була до імператорської Росії лояльна і навіть доходила високих посад. Один Косач був губернатором у Казані чи в Сибірську, інші служили офіцерами в Петербурзі у гвардійських полках – Преображенському, Ізмайлівському, Семеновському. Якесь галузь цього роду брала участь у національно-культурному відродженні Білорусі – наприклад Марія Косач у 50-х роках ХІХ ст. Розповідала Валентина (Косач) Болдирева у Києві, що вона ще в дитинстві застала багато портретів на Стародубщині й Новгород-Сіверщині. Ми були на

Чернігівщині, у Стародубі, в 1916 році, я тоді був хворий на кір, мати моя мала контакт з Косачами тієї сім'ї, розповідала, що через їхню твердолобість з ними люто розправилися під час громадянської війни, як з держимордами-поміщиками.

Як Ви, напевно, знаєте, Драгоманови (з роду яких є Олена Пчілка, мати Лесі Українки і мого батька) були обіднілі дворяни, в них у Гадячі був дімок (навпроти замку, де Виговський підписував з поляками угоду 1668 року) і невеличка посілість над Псьом. Петро Косач збудував там будинок і заснував Зелений гай, де збиралась українська літературна еліта 1905-1917 рр. Косачі стосунково були багаті (сіверські, полтавські, волинські і київські). З роду Драгоманових були декабристи і "ліберали". Мاستків купити вони не могли, Антон і Петро Антонович були лояльними чиновниками царського режиму, і тільки під впливом Олени Пчілки (Ольги Петрівни з роду Драгоманових) Петро Антонович схилився до "ліберально-українського" табору. Постійно матеріально підтримував М. Драгоманова за кордоном, його журнал (участь у київській "Громаді").

Щодо Запруддя, то воно належало до так званого ключа посілости Косачів (чернігівських, стародубських, волинських і мглинських). Генерал Антін Косач, мабуть, за участь у приборканні польських повстань 1830-31 і 1863 рр. зміг дешево купити ковельський ключ, яким у XVI ст. володів емігрант із Москви князь Андрій Курбський. Мабуть, знаєте:

...Князь Курбский от царского гнева бежал;

С ним Васька Шибанов стреманный...

Дороден был князь, конь измученный пал...

За певні заслуги та одверті листи до царя Івана Грізного польські королі (Сигизмунд, Август і ін.) Курбському надали у володіння Ковельський ключ маєтків, тобто райони (нинішні) Вишви, Уховецька, Несухойс, ковельської Вербки (де с могила Курбського), Любитова, Волошок, Будиш, Ратна і т.ін. Після нього ці всі посілости належали польським магнатам, які після невдалих повстань царський уряд за невелику оплату роздав українським, російським і польським поміщикам (і чиновникам), які б виявилися лояльними в часі приборкання польської ірреденти. З цієї спадщини Курбського, наданої польськими королями, Косачам припало чимало земель, лісів і т.ін. Оскільки мій батько Микола Петрович був єдиним сином, мої тітки, як і мати їхня (Олена Пчілка, Ольга Петрівна), надали йому безконтрольну повновласність над усіма посіlostями на Волині, Полтавщині і Київщині (у Києві будинок на Маріїнсько-Благовіщенській (нині Саксаганського)). З того всього залишилося небагато, бо родина була велика ("действительный статский советник", згодом чиновник при генерал-губернаторстві і мировий суддя,

Петро Антонович був примушений позбутися багатьох посіlostей (зокрема ковельського і стародубського ключів). Багато витрат треба було реалізувати з уваги на недугу доньки (Лесі Українки), яка лікувалася у Берліні, Парижі, Сан-Ремо, Єгипті, Криму і т.ін., та допомагати численним родичам, що жили за кордоном.

Мій батько Микола П. від хвилини закінчення Політехнічного інституту, будучи уповноваженим сестер, змушений був їм допомагати. Я ще все дуже слабо пам'ятав, але згодом справа була актуальна дедаті більше. Коли в 1921 році Західна Волинь на підставі Ризького договору (1921 р.) відійшла до шляхетської Польщі, ми були наражені весь час на переслідування, труси, арешти, всілякі можливі докучання були з боку польської адміністрації. Уявіть собі, що мій батько, народжений у Колодяжному, до кінця життя не мав польського громадянства. У 1922 році, коли були вибори до польського парламенту (сейму і сенату) і український список (т.зв. "16-ка", плюралістична) пройшов поголовно на українських землях (крім Галичини, яка бойкотувала тоді вибори), мій батько, М.П., був кандидатом на сенатора, і цю кандидатуру уневажнили, тому що мій батько "не був польським громадянином". Потім, з моїм визріванням, в юнацькому віці це ще збільшилося, бо мене багато разів заарештовували, як учня Академічної гімназії у Львові, а згодом як студента Варшавського університету. Отже, наша родина належала завжди до "неблагонадежных".

Про це докладніше окремо. Факт той, що з уваги на родинні витрати (крім своєї сім'ї, було ще шість-сім членів із родин, яких треба було утримувати) Петро Антонович, а потім мій батько Микола П. були змушені продати інші, мені важливі посідання, тобто Запруддя, Залісся, Луцьк, Будище (Станиця і Кониківщину – ліси), Волошки і т.ін. включно (за польських часів) з Колодяжним. Не кажемо про чернігівські й полтавські посілости, які, само собою зрозуміло, під час революції і громадянської війни просто "самоліквідувалися".

Тепер щодо Запруддя. Вище я згадую, що економіка зруйнувала Косачів: трохи через надмірні витрати "не по бюджету", трохи через природну "безалаберність" (наприклад, у мого батька Миколи П. по 15-18 нахлібників, не кажучи про визискання його різними іншими людьми. Моя мати, коли приїздила до мене до Львова, тих нахлібників заставляла і розганяла). Можже, просто тому, що він ніколи не хотів і не вмів займатися приватною економікою, а тим більше земельною власністю (дорученою йому проти його волі), щодо ліквідації якої в найближчому часі – він завжди очікував соціальної революції історичного масштабу – він ніколи не мав жодного сумніву.

Про Запруддя я чув і знав у дуже юних літах, але вже постфактум,

коли ні Запруддя, ні Залісся, ні багато з інших косачівських посіlostей (мастки, хутори, лісні ділянки і просто вкладені в чуже поземелля ужиткові одиниці (напр., Присливське біля Волошок Ковельського повіту; Зелений гай над Пслом і т.ін.) вже були давно закладені, продані, орендовані. Коли мені було 12-14 років, мати показувала мені фотографії (їх було багато, але всі вони пропали) із Запруддя. Вона ще тоді не була за моїм батьком (вчилася в Києві, у пансіоні, разом із сестрою батька – Ізідорою Косач, звідси їхнє знайомство, але зберігала ці фотографії; батько був в останніх класах гімназії або вже в політехніці – отже, це роки приблизно 1902-1910. Там зняті великі товариства, якісь святкування, з їзди, між товариством був і Іван Франко, який в тих роках приїздив і перебував з родиною в Колодяжному і в Запрудді.

На фотографіях були (як пояснили мені пізніше, також і тогочасні українські діячі – Лисенки, Старицькі, Юркевич, Грицько Григоренко (письменниця), Судовицькова (вдова по братові Лесі Михайлові), батькові шкільні товариші. Через Запруддя (як і через Колодяжне) переходили, довго не затримуючись, діячі революційного руху, агентатички, які діяли в усій Росії, в Києві, Криму і т.ін. Далеко пізніше (під кінець 20-х років) батько мій розповідав про постійні наїзди і туси жандармерії й показував мені місце в Колодяжному (над ставком) і в Запрудді, де нашивидкуруч було заковано прокламації, революційну літературу, між іншим, "Іскру". Я розкопав це місце в Колодяжному, але там були тільки трухляві скравки паперу.

Я гадаю, що Запруддя належало до Косачів десь з 80-х років до перших років XX ст., тоді коли діти Ольги Петрівни і Петра Антоновича були ще в ранній юності. Після революції 1905 року вони вже зовсім не були на Волині й на Поліссі. Леся в міру розвитку недуги перебувала за кордоном або в Криму, мої батьки і сестри Лесі Ізідора (Дора) – у Києві, Ольга (Лілія) Кривенюк – у Петербурзі, Оксана Косач (Шимановська) – у Швейцарії. Усіх треба було фінансувати.

Запруддя продали десь 1907-1908 роках. Залісся, Замлиння... – це, мабуть, назви урочищ, які залишилися в пам'яті. Багато років тому мій батько, коли ми були в Луцьку, показував будинок, де жили Косачі, казав, що варто було б поїхати у Запруддя, де він провів юні роки, але це не здійснилося.

Картини Олени Пчілки "Краєвид Волині" не пам'ятаю, імовірно, цей малюнок, як і інші, був у Зеленому Гаю. Олену Антонівну Косач-Приходько, діяча "Народної волі" пам'ятаю, бачив у Києві, мабуть, у 1917 році, вона була дуже сувора і різка, і ми (діти і онуки) її боялися.

Щодо прототипів до "Лісової пісні" можу підтвердити: про це іноді говорили в родині, і батько навіть розповідав про того чи іншого жителя-

"чудака" в Колодяжному, що його знала Леся. Пам'ятаю, до моїх батьків заходили гості, жителі із Запруддя, Скулина, Несухойс, Уховецька, і довго бесідували з ним. Були там матроси, що брали участь у повстаннях на Чорному морі, герої громадянської війни.

З природи речей, очевидно, мої спогади раннього дитинства фрагментарні й замілені. Краще пам'ятаю роки 1917, 1918, 1919... Але це вже була інша доба. Я перебував тоді у бабуні, в Гадячі, потім у Києві з матір'ю, потім у Сарнах, у фронтовій смузі, у Житомирі і наприкінці – під кормогою вже шляхетської Польщі в Ковелі й Колодяжному, хоч там бував тільки на вакаціях, бо вчився у Львові (Перша академічна гімназія) і у Варшаві (на юридичному факультеті).

У Камені-Каширському я був у 1933 році один день, краще сказати, одну ніч. Ми з товаришем ховалися від польської поліції (після трьох років тюрми вдалося на деякий час вийти на волю, але апеляційний суд наказав нас розшукати і негайно арештувати). Ми дібралися з Ковеля до Каменя й ночували у місцевого учителя, знайомого, доброї людини (прізвища не згадаю), а вранці з Ратна виїхали до Львова, де декілька тижнів переховувалися. У червні того ж року я нелегально перейшов кордон Чехословаччини. З того часу живу за кордоном, нині – в Америці. "Сузір'я лебедя" (Нью-Йорк, 1984) – це, власне, роман про Косачів напередодні першої світової війни, рік 1914.

Шановні друзі, працівники музею!

Мені відомо, що Ізідора Косач-Борисова, яка проживала до смерті в Нью-Джерсі, пересилала до музею Лесі Українки свої записки, можливо, там є більше про Запруддя. Також Ольга Косач-Кривенюк (моя тітка, але я з нею, як і з тіткою Дорою, не маю зв'язку через політичні розходження) залишила спомини, здається, навіть виїхали окремою книжкою, плюс книга листування з Лесею Українкою. Цю книгу я передав до Києва.

На жаль, я не міг вам дати нічого особливого, а на деякі запитання не зміг відповісти. Це ж були не мої часи.

Якщо Вам треба буде б це якісь причинки до історії Косачів, радо допоможу, чим зможу. Пишіть.

З щирим привітом і повагою

Юрій Косач

Адреса: Yuri Kosjaj

668 Wate Street

apt. 1-D

New York, N. Y. 10002

USA

P.S. Якщо бажаєте, вище написане можна надрукувати в копіїсь

із газет Волині, очевидно, прокоректувавши. Може, для декого це буде цікаво.

Юрій Косач

Цей лист, як і низку важливих і цікавих матеріалів, редакція підготувала спільно з Камінь-Каширським краєзнавчим музеєм, його директором Василем Михайловичем Кмецинським – чудовою людиною, талановитим літератором, істориком-краєзнавцем. Лист Юрія Косача для мене пам'ятний тому, що саме він дав початок новій, добрій справі – відновленню Запрудянської церкви. “Радянське Полісся” опублікувало серію блискучих (анітрішки не побоюся цього слова, певен, що такої ж думки найзнатніші літературознавці), істинно блискучих матеріалів академіка Івана Денисюка (тоді ще просто доктора філології) і Тамари Борисюк про долю родини Лесі Українки на Камінь-Каширщині. Відразу ж виникла ідея на базі закритої, напівзнищеної церкви створити музей історико-етнографічного напрямку. Кілька публікацій, кілька виступів на поважних зібраннях, підтримка літераторів і - о чудо! – гроші на реставрацію церкви вдалося вибити. Пам'ятаю, як удвох із тодішнім головою колгоспу Петром Васильовичем Ващуком відмикаємо заржавілий замок і, обережно ступаючи по прогнилій дерев'яній підлозі, викидаємо з церкви... ящики з-під помідорів.

З реставраційними роботами вдалося справитися відносно швидко. А далі все було так, як і мало бути. Жителі Запруддя поставили питання руба: влада у нас забирала не музей, а церкву, і віддати повинна церкву. Керівництво району на сільську сходку “провести правильну політичну лінію” послало мене і заввідділу пропаганди райкому партії М.В.Стадника. Лінію провели точно: як гласив протокол, сходка одноголосно висловила повернути людям церкву. На моїй пам'яті це чи не єдиний випадок (боюся, що єдиний), коли радянська влада повернула відібраний храм відбудованим.

Стривай, дорогий читачу. Чи не звів я наклеп на радянську владу? Невластиво було їй повертати церкви. А може, то повернула храм запрудянцям Леся, її діяльна і нескорена душа? Повернула у знак вдячності за гостини в цьому неповторному краї, адже саме звідси, із запрудянської землі, як засвідчили дослідження академіка І.Денисюка, не меншою мірою, аніж із досі відомих джерел, беруть початки образи немирущих героїв “Лісової пісні”, саме тут Олена Пчілка записала колядки і щедрівки. Тож, в'їжджаючи у Камінь-Каширський район, шановний читачу, попроси бодай подумки благословення у цього храму, в якому звучала тиха молитва Лесі Українки, її мами та родини, сім'ї Лисенків, Івана Франка і Старицьких, і ще багатьох, чий імена вписані

величними літерами в історію народу, літерами, що не змеркнуть ніколи, не вигорять і не вицвітуть, хіба сяятимуть ще яскравіше..

Районні газети, принижені й безправні, затуркані й упосліджені, у ті часи під диктовку райкомів партії дописувалися до неймовірного. Стало притчею творіння одного автора зі стровиживської газети “Сільські новини” про те, що І.Драч, В.Яворівський, Б.Олійник... прагнуть крові. Важко було запідозрити, що освітній та інтелектуальний рівень керівництва Камінь-Каширського райкому партії так уже вище стрибнув за стровиживський.

Пам'ятаю, коли на бюро райкому мене довго й нудно силували переддрукувати якесь паскудство з органу ЦК “Правди України”, на адресу керівництва Спілки письменників пролунала фраза:

- Хто вони такі?

Я змушений був нагадати членам бюро випадок, що став легендою.

Після опублікування роману “Собор” О.Гончара викликали в Центральний Комітет Компартії України.

- Ви хто такий? – грізно піднімався з-за столу секретар ЦК.

- Я – Гончар, - тихо відказав Олесь Терентійович. - А ви хто?

З “Правди України” той рекомендований матеріал ми так і не переддрукували.

- Сподіваюсь, ім'я Гончара вам відомо, - казав я тоді. – А чи пригадасте хоч прізвище того секретаря, що викликав “на килим” О.Гончара?

Назвати напевне прізвище того набундюченого секретаря, що зібрався повчати Олесь Терентійовича, ніхто з членів бюро райкому, звісно, не ризикнув. Зате мені почали говорити щось на зразок “знаємо, бачили таких – пишуть одне, а в житті й побуті зовсім інші...”

Пліткарські витребеньки, піднесені до рангу політики, не могли зародити сумніву хоча б тому, що багато відомих літераторів, які стояли біля джерел створення Народного руху, бували на камінь-каширській землі. Зустрічі з колективом редакції газети і поза редакційними стінами, спілкування з людьми, талант яких знала і шанувала вся Україна, давали змогу газетяркам не опускатися до рівня, визначеного, скажімо, стровиживським райкомом.

Щодо конкретного “наїзду” бюро на Юрія Мушкетика та Володимира Яворівського, то якраз вони бували в Камінь-Каширському – приїжджали порибалити та попрацювати якнайдалі від міської штовханини.

Домовившись з керівником держлісгоспу, відвіз я київських гостей на Біле озеро, що на кордоні з Білоруссю, на лісову дачу. Відвіз, розмістив, повечеряли, поспівали – та й поїхав собі додому. А через день гості знов

у редакції.

- Невже риба закінчилася?

- Та ні, - сміються гості. - Риба є, але гедзі - як собаки: як Мушкетик ловить, то Яворівський з веслом стоїть, гедзів б'є...

Перевіз я письменників на озеро Добре, і відтоді літератори та художники з Києва уподобали цей унікальний куточок. І не тільки про риболовлю йшлося на березі цього лісового озера, де вода чиста, мов правда...

А у тому, якими шахрайськими методами діяли партійні органи супроти демократичної інтелігенції, мені не раз доводилося переконуватися на власні очі.

Раз на два-три роки редакторів районних газет з усієї України та Молдавії збирали в Києві у Вищу партійну школу при ЦК Компартії України на своєрідні курси підвищення кваліфікації. І ось під час чергового заїзду бачу оголошення, що о 14.00 в актовому залі школи відбудеться зустріч з кандидатами в народні депутати СРСР Володимиром Яворівським та ще якимось полковником. Як же було не піти.

О чотирнадцятій годині перед заповненням залом у президію сідає полковник з довіреними особами і працівники Шевченківського райкому партії. Представник райкому відкриває зустріч і, надаючи слово полковнику, повідомляє, що Володимир Яворівський і його довірені особи на зустріч не прийшли і вже по цьому шановні виборці можуть судити, наскільки чужі їм інтереси для В.Яворівського.

Залом прокотився насторожений шумок.

З півгодини полковник розповідав, як він убивав людей у В'єтнамі та Єгипті, і запевняв, що не менш достойно представлятиме киян у Верховній Раді СРСР. А по завершенні оповіді на трибуну піднявся чоловік, що був довіреною особою Володимира Яворівського.

- Вибачте, люди добрі, виборча комісія офіційно повідомила нам, що ця зустріч почнеться на годину пізніше, - сказав представник і передав у зал документ. - Ось це повідомлення.

Можна уявити обурення залу, коли виявилось махлювання, адже усі розуміли, у чиїх руках перебували тоді "незалежні виборчі комісії".

Володимир Яворівський не запізнився на зустріч ні на хвилину. Спокійна і виважена, образна й аргументована мова швидко знайшли цілковите розуміння людей.

Однак не всіх: наперед підготовлені райкомівські "шпики" вискакували з провокаційними запитаннями, чіплялися до особистого життя Володимира Олександровича, а іноді й відкрито ображали кандидата.

- Не дивуйтеся, - заспокоював обурених виборців уже сам Володимир

Олександрович. - За все моє життя на мене не вилили стільки бруду, скільки за два місяці передвиборної боротьби.

А для мене особисто стало зрозумілим: старі сили, аби втриматися, не зупиняться ні перед чим.

У другій половині вісімдесятих років, коли демократичні процеси пробивалися вже на світ білий з такою невідпорною силою, як зелена трава навесні крізь зачерствілий асфальт, Полісся ще довго залишалося своєрідним червоним поясом. Це було улюблене пасовище номенклатури, де вона зі стовідсотковою гарантією отримувала "одобрямс" на всі свої забаганки. З однаковою байдужістю і тупим нерозумінням люди, мов механічні ляльки, піднімали руки за все, що накаже і напише начальство. Інакше, певно, і не могло бути: підневільне, кріпацьке життя селянина, для якого напівалкоголік бригадир вважався за царя, міністра і верховного головнокомандувача, і таке ж підневільне життя найпотужнішого загалу інтелігенції на селі - учительства, яке деградувало (то ж не вина, а біда!), "оселянювалося", втрачало будь-який інтерес до культурних цінностей. На щорічних учительських конференціях центральним, найбільочішим майже завжди було питання про те, чи цього літа колгоспи дадуть сіно для педагогів, чи ні?

За таких умов на перших, відносно демократичних виборах до Верховної Ради Української РСР 1989 року від Камінь-Каширського та Старовижівського районів волинська правляча еліта висунула кандидатом у депутати секретаря обкому партії. Розрахунок відомий ("одобрямс", вважали, у кишені).

Крайова Рада Народного руху спинилася на кандидатурі П.І.Віцяка, тодішнього завоблздороввідділу. Довіреною особою кандидата в Камінь-Каширському районі Павло Іванович запропонував бути мені, і я цю пропозицію прийняв.

У день виборів на окрузі діяло два виборчих штаби: офіційний - державний, і наш - демократичних сил. Від обох штабів на кожній виборчій дільниці перебували довірені представники, виїжджали машинами для надання допомоги, чітко через кожну годину збиралися оперативки про хід голосування. Основну ношу роботи винесли в нашому окрузі медичні працівники. І не тільки через те, що кандидатом був обласний шеф. Думається, насамперед тому, що медики, як частина інтелігенції, менш залежні від чиновницького апарату, мали високий професійний і освітній рівень, були глибокошановані у народі й не байдужі до своєї долі й долі своїх дітей.

Досі пам'ятаю, як жінки-лікарі відчайдушно боронили справедливість, коли у них на очах, нахабно порушуючи закон,

“офіційні” члени дільничних комісій показували стареньким сільським бабусям, як треба голосувати за секретаря обкому.

...Далеко за північ, коли вже остаточно переконалися, що перемогли, члени демократичного штабу, втомлені й щасливі, побрели по домівках – навіть не випивши сповна заробленого келиха вина.

Наступного дня з'ясувалося: райком настільки був певен у перемозі, що замовив у місцевому ресторані шикарну “побідну” вечерю. Однак великий розрив у кількості голосів позбавив шансів навіть на махлювання – і пропав апетит, і пропала вечеря.

- Вони замовляли, а з'їсти повинні були ми, - тішилися в нашому гурті. І одноставно визнали: це було єдиною нашою помилкою за всю передвиборну боротьбу.

Депутат П.І.Віцяк увійшов у Народну раду й тісно співпрацював із усіма демократичними силами в парламенті, а люди на Поліссі з подивом побачили, що вони аж ніяк не гвинтики, не привідні реміньки, не “трудова ресурси”, а такі люди, думка яких, якщо об'єднатися, важить дуже багато і може змінити життя.

Був момент, коли демократичним силам у районі довелося особливо сутужно. Причиною чергового загострення стало будівництво нового райкому партії. Люди особливо озлобилися на цю затію, бо у місті не вирішувалося багато нагальних проблем. А партфункціонери вішали мешканцям району локшину на вуха, мовляв, райком будується за партійні внески.

- У лікарні хворі та породіллі через нестачу місць лежать у коридорах. У неприпустимо перевантаженій школі діти навчаються в три зміни і сліпнуть. А тут будується помпезний палац на жменю працівників. З таким самим купецьким розмахом будується облвиконком у Луцьку, – закінчив свій виступ на районній партконференції і сів на своє місце. А біля мене один з керівників району, порядна і совісна людина, смик! – і відсунувся інстинктивно якнайдалі вбік. Боже милый, подумалося, навіть пристойних людей “зашугали” уже на рівні підсвідомості.

Спростувати міф про “партійні кошти”, що йшли на будівництво райкому, довго не вдавалося: офіційні документи, згідно з вказівкою згори, фінансові установи відмовлялися нам видати. Тоді один з лікарів поїхав в облвиконком, без найменших мук совісті всучив “на лапу” відповідальному працівникові й привіз додому повний кошторис.

Публікація кошторису в “Радянському Поліссі” нагадувала вибух бомби. Резонанс посилювали факти незаконного залучення до будівництва працівників колгоспів і радгоспів, кріпацьку працю яких райком, звісно, і не мав наміру оплачувати.

У редакцію валом пішло два потоки листів. Перший, інспірований

райкомом, - це протести керівників підприємств і організацій, мовляв, у газеті все надруковано не так. А другий – колективні листи і листи окремих громадян з вимогою віддати будинок райкому партії під медичний заклад. І ті, й інші листи ми публікували.

Неабияк сполоханий райком (де це бачено, щоб керівну і спрямовуючу з власної хати виганяли!) почав щоденно тероризувати головного лікаря району Романа Івановича Шпарика, головного санітарного лікаря Віктора Петровича Заїку та багатьох інших.

Не забули й про мене.

- Хіба це орган райкому партії? Це антипартійний орган! Газети завжди були привідними пасами партії! – витяг на світ ще хрущовський постулат, що пахнув нафталіном, перший секретар.

- Я не хочу бути ні пасом, ні гвинтиком, - не змовчав я. – А просто хочу чесно відробляти свій газетярський хліб.

У райком почали викликатися для прочухана навіть безпартійних. Особливо діставалося лікарю Василю Івановичу Бондарю за екологічні публікації.

За таких умов було вирішено провести в Камені-Каширському наш перший мітинг. Лікар М.Я.Корінчук з'їздив у Рівне й зустрівся з народним депутатом СРСР, полковником В.А.Мартиросяном, якого тоді обрали головою Ради національностей Народного руху України. Вілен Арутюнович пообіцяв, що прибуде на мітинг.

Районна рада теж не сиділа склавши руки. Ще задовго до початку мітингу з усіх господарств викликали “трійки” (секретар парторганізації, голова сільської ради і голова колгоспу). “Трійки” та райцентрівський партактив зайняли усі місця в Будинку культури, аби не допустити “чужих”. Актив кілька годин активно витирив з чола піт і тишив себе в задушливій залі надією влаштувати обструкцію приїжджому рухівцю, а заодно й місцевим...

Полковника В.А.Мартиросяна, який “офіційно” прибув для зустрічі з виборцями, повели насамперед у Будинок культури.

- Бачите, - показав голова райвиконкому, - народ готовий до зустрічі з Вами.

Вілен Арутюнович розуміюче подивився на той народ у залі, де голці ніде впасти, і несподівано м'яко погодився:

- У Будинку культури, то хай у Будинку... Тільки, можливо, ще хтось захоче підійти?

Тим часом звістка про мітинг бездротовим телеграфом облетіла усі колективи. Люди тікали з підприємств, незважаючи на сувору вимогу влади затримати людей на роботі, тікали, перелізаючи інколи, аби обійти прохідну, через високі бетонні огорожі. Коли на площі біля Будинку

культури зібралось близько п'яти тисяч людей, В.А.Мартиросян повідомив місцеву владу, що зустрічатиметься з виборцями просто на площі – не ввійде ж стільки люду в закриті приміщення.

Довелося партійній “трійці”, змокрілій і похнюплений, виходити з Будинку культури, по-злодійськи озираячись, до людей – під свист і регіт п'ятитисячного зібрання.

Як і слід було очікувати, мітинг супроводжувався різноманітними каверзами влади. Підготовану для озвучування апаратуру не дозволили увімкнути – не біда, ми передбачливо заготували мегафон. Оговтавшись, “трійка” щомоці силилася зірвати виступ В.А. Мартиросяна.

- Чого ти сюди приїхав? Ідь у свою Вірменію!

- Іди мандарини продавати! – кричали секретарі парторганізацій, що з ранку до вечора хрестилися пролетарським інтернаціоналізмом.

Та не так уже й просто було зірвати виступ такого загартованого бійця, як Вілен Арутюнович.

Ще один “хитрий маневр” влади – не дати виступити рухівцям, нав'язати тільки своїх промовців. Але й цей демарш не вдався. Як тільки запримітили хитрість, люди почали скандувати: “Шпа-рика! Шпа-ри-ка! Кор-са-ка!” Тож усі, кого планували, виступили від місцевих демократичних сил. Особливою людською теплою зустріли виступ В.А.Мартиросяна. Він казав, що господарем на цій землі має бути народ, а не номенклатура. І коли є така нагальна потреба у приміщеннях для медичних закладів, то партапарат має поступитися будинком, бо палати для хворих – важливіші за кабінети для чиновників. “Бережіть свого редактора”, – підтримав газету народний депутат. У той час агонізуюча влада для розгону демонстрантів використовувала не тільки міліцію, а й армію. Саперні лопатки проти жінок і кров на бруківці Тбілісі – не єдине свідчення цього. Тож буквально овацією зустріли люди заключні слова:

- Мій полк у народ не стрілятиме!

Весь наступний номер “Радянського Полісся” був присвячений мітингові. При тодішній ціні одного номера газети чотири копійки, у Львові, оповідали, його можна було купити за 25 карбованців. Газету розклеїли і в Луцьку, причому прибічники Руху зробили це таким клеєм, що міськкомівці й обкомівці ще довго не могли здерти чи зішкрябати такий осоружний їм номер.

Постійне цькування райкомом газети і мене, як редактора, врешті-решт стали нестерпними. Одного дня я пішов на пошту і послав у Київ кілька телеграм, в яких коротко виклав суть: у Спілку письменників, у “Літературну Україну”...

Наступного дня телефоную в Київ – телеграм не було. Диво дивне: і другого, і третього дня не одержали. Зателефонував додому Дмитру

Васильовичу Павличку – ні, не було, каже Дмитро Васильович.

Тоді я зрозумів, у руки яких “поштмейстерів” потрапили мої телеграми. Тож, зневірившись у будь-чий допомозі, текст телеграми ставлю в номер на завтра. Ставлю в останню чергу, ген над вечір, аби убезпечитися від лихого ока тих, хто здатен “стукнути” райкому.

Стукнули... у двері моєї квартири близько дев'ятої вечора. Черговий з райкому:

- Вас просять терміново. Бюро.

У кабінеті першого секретаря за довгим полірованим столом хурал у зборі.

- Зніміть телеграми з номера, – навпростець, мало не з порога.

Обводжу поглядом усіх: в одних він зацементований, незворушний у власній правоті, раз і навіки даній, як теорема Піфагора; в інших спочатку руки біжать під стіл, а потім і очі подалися навікача.

- Не зніму, – без виклику, але переконано.

- Тоді ми самі знімемо.

- Спробуйте! У Московській області раніше за вас обпеклися.

На той час гучний скандал трапився у місті Ногіно, що у Підмосков'ї. Партійні чинуші там так душили газету, що аж перестаралися, їм добряче нагоріло з московського ЦК.

Камінь-Каширське бюро обрало тоді власну тактику: з годину мене молотять, а тоді на телефон першого секретаря лунає обкомівський дзвінок і мені кажуть брати трубку.

- Знімеш чи ні? – все та ж пісня, тепер уже високопоставленого обкомівського працівника.

Молотили мене до півночі, а вночі газету спалили. Наступного ранку в м.Рожищі відбувалася нарада редакторів районних газет. Просто посеред наради мене викликали із зали, й обкомівська машина повезла в Камінь-Каширський – закуто для редактора районної газети.

З'ясувалося, що тираж “Радянського Полісся” спалили, але... не весь. Частину накладу вихопили з вогню працівники сусіднього деревообробного заводу місцевого лісгоспу. І тепер я змушений був ще й пояснення писати, чому не вся газета згоріла.

Через кілька днів нова okazія – збори колективу. Цікаві вони були тим, що колективу жменька, а гостей, як порахував, прийшло більше, ніж наших працівників: перший секретар райкому, другий секретар райкому, третій секретар, заворгвідділу, заввідділу пропаганди, інструктори обох відділів, один з керівників обкому партії. Порядок денний зборів тримався в секреті до останнього й відзначався неабиякою оригінальністю: чи мали підстави телеграми редактора в Київ... Якщо ні – керівник відірвався від колективу, а решта – діло звичайної техніки.

Короткі полум'яні виступи з вимогою дати належну партійно-політичну оцінку, а тоді голосування.

І колектив підняв руки: телеграми підстави мали. Запала тиша, похмура й довга, ані стільчиком ніхто не скрипне.

- Отак! – тільки й мовив здивовано представник обкому, важко відкинувшись на спинку крісла.

У Ногіно газету спалили, а колектив розгромили і розігнали. І хоч яка ще міцна була система, проте в Камені-Каширському їй не вдалося цього зробити.

Милі мої колеги по праці! Ви ж добре знали, що, піднімаючи руку, накликаєте на себе грізну небезпеку – у перший-ліпший момент ви могли опинитись на вулиці, без крихти хліба для себе і своїх дітей, істинно без права писати й малювати, навіть без права поскаржитися, що вам не дають писати. Ви все це прекрасно розуміли, та однаково підняли руки. Спасибі вам...

Через кілька днів – нове бюро. Ухвалило воно призначити пленум у тижневий термін та розглянути на ньому питання про моє звільнення. А до пленуму приставити до редактора наглядача в особі члена бюро, аби ще чогось крамольного газета не втяла.

Приставили аж двох наглядачів. Інструктор поважно розсівся в секретаріаті, а член бюро за редактора й собі вичитував сторінки, визираючи та підозріло повертаючи голову, як курка на дрібне зерня, чи нема нового підступу в рядках або поміж ними?

На інструктора достатньо було кишнути, аби того вимело з секретаріату. Члену бюро дав можливість дочитати відбитки завтрашнього номера, а тоді відчинив двері у приймальню:

- Тепер звільніть кабінет.

- Ви... ви мене виганяєте? Я ж нічого...

- Будь ласка, ось двері.

Розправитись на найближчому пленумі з газетою і редактором райком все ж не ризикнув. На підтримку газети з підприємств та організацій почали надходити колективні листи, під якими стояло по тридцять, п'ятдесят, а то й вісімдесят підписів. У невеликих організаціях підписувалися від директора до прибиральниці – маленька тактична хитрість: або всіх звільняти, що проблематично, або нікого.

А невдовзі трапилася й зовсім загадкова пригода, деяке світло на яку пролилося лише кілька років по тому. Редакційна "Волга" верталася з Ковеля в Камінь-Каширський пізнавато, уже за одинадцять. Щойно поминули село Сошичне, як почувся гучний виляск і шофер Степан Приймак різко пригальмував.

- Шина лопнула! – перший здогад.

С.Приймак обійшов машину, постукав по колесах і спантеличено мовив до редактора районного радіомовлення В.М. Трофимука, що також повертався з Ковеля.

- Нема нічого, з колесами все гаразд. Та хіба в темряві що побачиш? У машині був і мій старший син Віктор.

Наступного ранку Степан Мартинович зайшов у кабінет.

- Ходіть, я щось покажу.

На правих передніх "редакторських" дверцятах виднілася виїмка десь міліметрів з п'ять-шість завглибшки. Я попросив оглянути машину заступника начальника міліції М.Гунчика.

- Стріляли під кутом... Чи загаялись, чи навмисне пропускали.

...Збігло трохи років, і на весіллі високопоставленого керівника ми з дружиною Марією Іванівною зустріли випадком начальника КДБ Камінь-Каширського району.

- Добридень, - простягнув дружині руку начальник.

- А я вам руки не подам, - відповіла Марія Іванівна.

- Чому?... – після мимовільної, вимушеної і якоїсь загуслої паузи загрозило тихо вимовив начальник, і обличчя його спочатку ледь зарожевіло, потім ця фарба стала насиченою, проявлялася, ніби поступово виходила з кольорової фотоплівки, аж доки все лице не перетворилося на вистигло-бурякове.

- Бо ви стріляли у моїх дітей, у мою сім'ю, - відповіла Марія Іванівна.

Поруч стояли і чули всю розмову ректор одного з вузів Волині, один із керівників обласного управління лісового господарства та ще ряд відомих у краї людей.

- То не я стріляв, то не я! – зірвало несподівано начальника, і поколюючі іскри забігали в його очах – забігали, заметушилися, мов хотіли вирватися десь на вільні простори.

- То, може, і своїх кадебістів до нас на квартиру перед мітингом не ви направляли? – усміхнулася дружина.

- Нема більшого дурня, ніж дурень з ініціативою, - стояв на своєму начальник. – Опер без мого дозволу пішов у ту ніч, бо він сам хотів особисто вислужитися перед першим секретарем райкому партії.

- І домашній телефон, звичайно, не ви прослуховували, - іронізувала Марія Іванівна.

- Я мав можливість слухати навіть те, про що ви у ліжку з чоловіком говорили, - поступово оговтувався начальник, гасячи іскри в очах. – Але стріляв тоді все-таки не я...

...Українська оксамитова революція, перемігши, нікого не вислала у мордовські табори. Але хто проти неї чинив зло, мав знати: рано чи пізно йому можуть не подати руки...

ТАК ІЗ КОЛІН ПІДНІМАВСЯ КРАЙ

Попередні сторінки – то штрихи до картини самоусвідомлення люду, насамперед на найглибшому Поліссі, усвідомлення того, що так далі жити не можна (ох і не хотілося на екрани Волині подішній владі випускати однойменний фільм Станіслава Говорухіна!), усвідомлення необхідності боротися з пануючим режимом.

А як розвивалися події в інших регіонах краю? Як там люди знаходили свою стежку до такої складної будови – будівництва незалежної України?

На тій стежині, на тих шляхах не роздавали подарунків, зате стачало терну, не за вигодою, не за посадами і благами йшли тим колючим шляхом найсміливіші та наймушніші; їм рідко аплодували, зате щедро оббрівували і обплювували, їх рідко зустрічали і проводжали оркестри – один раз тільки, знаю, зустрів духовий оркестр народного депутата (раптом злякається!), зустрів похоронним маршем.

Я попросив знаних і шанованих людей, які були не просто свідками, а найдіяльнішими учасниками української оксамитової революції, поділитися баченням і пережитим.

ЗАКОНОМІРНІ ПАРАДОКСИ: ЦЕ БУЛО ЗОВСІМ НЕДАВНО

Розповідає **Віктор Вербич**,

член Національної спілки письменників України.

Мабуть, вони-таки щасливчики – ті, котрі, зодяглись у тоги непомірних суддів, виносять вердикти Епосі. Трафаретно одних нарікають героями, інших – ворогами, а для більшості зволено канути у безвісне, безіменне сіро-безбарвне ніколи. Поза судді рятівна: не бачиш себе в прокрустовому ложі часу, не відчуваєш тягара гріха за дії та бездіяння.

Ми краплини у стабільному бездонно-мінливому річищі історії. Час обирає нас, хоч би як не намагалися його відцуратися. Ховання в абсурдно-шизофренічну гру (думаю одне, чую протилежне, кажу ще інше) виявилось на якийсь момент рятівним. Хоча вже тоді, у вісімдесятих, після естафети смертей кремлівських зверхників виразно вчувався трупний сморід від зовні цнотливих ідей справедливості, інтернаціоналізму, ба, навіть свободи. Імперія агонізувала. Одначе, як не парадоксально, здавалося: оте конання буде вічним. Можливо, таке відчуття не стосувалося тих, хто обрав хресну дорогу і, не шукаючи компромісів з совістю, став на прю з режимом, розплачуючись за врятоване “я” смертю, в’язницями, засланнями чи божевільнями. Водночас уже в першій половині вісімдесятих стало зрозуміло, що вже жодні ін’єкції не врятують приречений партійно-державний організм. Намагання вилікувати страшну недугу означало більш скорий кінець. Що й, зрештою, стало всупереч відчайдушному намаганням групи горбачовських перебудовників надати вмираючому імперському монстру людську подобу.

1988 року, якраз у дні, коли відзначалося перше тисячоліття Володимир-Волинського, судилося супроводжувати юних волинян (це були мої учні з Луківської середньої школи) на I Всеукраїнське свято рідної мови, що проводилося в Кіровограді. У центрі степової столиці найперше вразив своїм підтекстом пам’ятник Кірову. Більшовицький секретар, ліву долоню заховавши до кишені, правицею вказував у землю. Вершители долі і водночас самі жертви системи – алегорія імпер-комуністичної перспективи. Офіційне відкриття свята затягнулося. Від одного з організаторів вдалося довідатися: Валентина Шевченко не дозволила вітальній групі кіровоградських школярів вийти до зали під звуки національного маршу – “Запорізької похідної”. Тож старт дійству (казали, ситуацію врятував Дмитро Павличко) дав “Вічний революціонер” на слова Івана Франка. Прозоро натякалося: свято –

“спускання пари”, революція триває. Коли ж Голова Президії Верховної Ради переплутала якийсь листок із тексту свого виступу і пауза вже тягнулася хвилину, В.Шевченко від себе не продовжувала словесної еквілібристики, зауваживши лише: “Що, думаєте, український президент не може говорити без написаного?” Це прозвучало риторично, хоча й викликало гіркі посмішки: треба ж назватися президентом неіснуючої держави. Додав колориту і виступ Дмитра Павличка. Мовляв, зрадив би російський цар, воскресши, якби побачив, що всі вивіски, дорожні вказівники – російською мовою, що русифікацію, яку виправдовував царат, у набагато більших масштабах реалізував радянський режим.

Намагання “переключити” соціально-національне невдоволення суто на сфери мовно-культурницьку, освітню спочатку було досить успішним, виявившись цілком керованим процесом. Навіть київська ідея створити Товариство рідної мови, незважаючи на спротив одвертих шовіністів і сталіністів зі старої рати, ретельно “пересівалася” крізь сито відповідних структур. Кандидатура голови на рівні області узгоджувалася з тодішнім Волинським обкомом КПУ. Натяком на маріонетковість організації вільно-невільно слугувало й те, що установча конференція проводилася в Театрі ляльок. На день раніше до школи зателефонували з райкому. Один з тодішніх партійних керівників повідомив: завтра виїжджаємо до Луцька, зустрінемося в Ковелі, під’їдете туди ягодинським потягом. “Мені з вами не по дорозі”, – “відпаривував” я і поклав слухавку.

Під час установчої конференції обласної організації Товариства рідної мови довелося вперше відчувати, що таке голосування ногами. Приблизно половина аудиторії (її забезпечили тодішні рай- і міськкоми, звісно, не без участі КДБ) сумлінно тупцювала ногами, тільки-но звучала смілива думка чи до керівництва ТУМом пропонувалася кандидатура “демократична”. Про людей більш радикальних поглядів, ветеранів національно-визвольних змагань і мови не могло бути, окрім хіба що словесного обплывування, що пристрасно зробили. Уже тоді було зрозуміло: обласна організація ТУМу реально не зможе стати дієздатною. Але з’явився рятувальний момент: Статут пропонував зв’язок з київським керівництвом Товариства безпосередньо. І ми з Степаном Дружиновичем, головою Луківського осередку, викладачем місцевого ПТУ, вирішили цим скористатися, аби не потрапити під опосередкований контроль місцевих партійних банкрутів. Я відвіз документи до Києва та передав їх доктору філології Андрієві Бурячку. Восени 1989 року ми отримали свідоцтво про реєстрацію. Як не смішно, але організація стала своєрідним більмом в оці для райкому. Дісталось нашому братові й під час помпезних, доволі велелюдних зборів у Луківському будинку культури. За вказівкою райкому гнівні інвективи на адресу “купки відщепенців, не задоволених

нашою радянською дійсністю” випускали місцеві вірні лєнінці. Особливо дісталось за те, що посміли під час зустрічі з людьми золотий вересень називати чорним для Західної України (благо, частина з нас була членами товариства “Знання” – як тут не використати приводу читання лекцій).

Цікаво, що на наш бік ставало все більше й більше людей. У тому числі й тих, котрі впродовж багатьох років перебували в компартії. Особливо багато важила порада та особиста найактивніша участь у роботі Товариства Василя Михайловича Сліпка, заслуженого вчителя України. Це унікальна людина, феномен якої слугував і слугуватиме притягальною силою. З 1941 року він замість демобілізації – на фронті. Оскільки довелося воювати в Криму, під час читацьких конференцій у вісімдесятих дозволяв не погоджуватися з тим, якою постала земля у “Малій землі” Л.Брежнєва. З 1946 року, закінчивши Житомирський пединститут, В.Сліпка вчителював у Луківській школі – викладав історію. Окрім основної роботи, було ще й читання лекцій на міжнародну тематику в селах району (Маїв-Мацеїв, який перейменовано у Луків, був тоді райцентром). Велосипед, згорнута в сувій карта, гармошка (після лекції доводилося бути ще й музикантом – і танцювала молодь на сільських майданчиках, у клубах). Зауважимо: і в сорокових, і в п’ятдесятих у районі було немало боївків УПА. Чому ж ніхто не виставляв претензій до комуніста В.Сліпка? Очевидно, просвітницьку діяльність Василя Михайловича вважали благою справою як повстанці, так і офіційна влада: читав лекції про міжнародне становище, а не обливав брудом патріотів. До речі, Василь Сліпка єдиний з учителів став на захист Луківської МОН (Молодіжної організації націоналістів), розкритої каральними спецорганами. Про це з вдячністю згадують учасники МОН, серед них – і мешканець Нововолинська, композитор Олександр Калішук.

Крім В.Сліпка та С.Дружиновича, душею Луківського товариства української мови були Валерій Холодков (за національністю росіянин, людина зі справді золотими руками), Володимир Шевчук, Віктор Гембик – представники молодшої генерації, Микола Лонюк – керівник початкової військової підготовки у місцевій школі, Юрій Коломієць – один із найактивніших учителів... Цей перелік можна було б продовжувати й продовжувати. Давався взнаки той факт, що Луків-Матіїв у період польської та німецької окупації був потужним національним осередком – ми мали підтримку як серед корінних міщан, так і серед приїжджих, навіть тих, котрі працювали колись у радянських репресивних органах. Вечори, які проводило Товариство, як правило, збирали переповнені зали в Будинку культури, клубі ПТУ.

Серед найнезабутнішого – ситуація, що виникла під час панахиди по

Тарасові Шевченку. Акція планувалася в рамках свята рідного села, яке проводилось Товариством у селищі (до речі, його найактивніші учасники навіть отримали значки, спеціально виготовлені Степаном Дружиновичем). Щодо панахиди з місцевим душпастирем попередньо домовлявся Дмитро Харченко – учитель-пенсіонер, дослідник воєнного періоду історії селища, людина з унікальним даром художника. Своє слово мовили й симпатичні Товариства з-поміж церковних півчих. І ось зі словом до віруючих звертається отець Володимир. Уже перші фрази – як грім серед ясного неба: “Не вірте тим, що йдуть під синьо-жовтими прапорами... Коли вони під час так званого ланцюга єднання проходили через Корець, де в мене сім'я, то казали, що людей повбивають і перемелють на ковбасу...”. І далі в такому ж стилі. На очах людей – сльози, значна частина покидає храм. А тим часом священник зникає за вівтарними дверима, паламар читає Євангеліє. Стою в заціпенінні, пронизаний поглядами. Знову з'являється священник і тепер уже приязно промовляє про Шевченка, про тих, хто пошановує його пам'ять, про ініціаторів панахиди, тобто тих-таки рухівців, на адресу котрих ще недавно звучали безпідставні звинувачення (осередок Руху в нас очолював Валерій Холодков, я, як і в Товаристві, був заступником голови).

Завершується відправа. У лугівській Церкві святої Параскеви майже порожньо. Лише кілька бабусь та ще вряди-годи – погляди цікавих очей від вхідних дверей: що воно буде далі. Терпляче стою і чекаю, коли вийде настоятель храму. Нарешті він виходить у чорному підрыснику. Просто назустріч. “Отче Володимире, хочу подякувати вам за те, що все-таки сказали приязне слово про Шевченка. Спробуйте колива, яке ви самі святили (приготувала Тамара Василівна Сліпко, котра з дивовижним терпінням не раз виручала нас. - В.В.), - кажу стиха, але виразно і зустрічаюся з запитальним поглядом: не того від мене чекали. Священик тричі хреститься, маленькою ложечкою зачерпує коливо. “Але мені прикро, що ви образливо мовили про нашу національну символіку, - продовжую далі. – Повірте, більшість людей, котрі йдуть під синьо-жовтими прапорами, не заслужують такої образливої оцінки. Хочу запросити Вас на сьогоднішній вечір, присвячений Тарасові Шевченку...” Священик погоджується, як і погоджується з думкою особисто зустрітись. Як повідомить пізніше отець Володимир, перед панахидою, на день раніше, його терміново викликали до райкому компартії (спочатку – до райвиконкому), де відповідно “опрацювали”, що й вплинуло на проповідь.

Неодноразово після цього зустрічався я з отцем Володимиром, наші політичні погляди виявилися близькими. Влітку 1990 року він освятить

національні знамена не лише для лугівчан, ковельчан, а й для володимирівців, нововолинців, червоноградців з Львівської області, котрі візьмуть участь у мітингу на селищному стадіоні. Після смерті своєї доньки від невиліковної хвороби отець Володимир та його дружина приймуть чернечий постриг. Під час об'єднання УАПЦ та УПЦ о.Володимир Мудрак ввійде до УПЦ Київського патріархату, ще раніше будучи висвяченим у єпископи. Йому доручать очолювати єпархію УПЦ КП у Миколаївській області.

Різно активізувала політичне життя передвиборна кампанія. До тодішнього Турійського виборчого округу входили населені пункти Любомльського, Турійського та частини Локачинського районів. Ми узгодили свої позиції з любомльцями (там Рух очолював Захар Соколь'як) і підтримали кандидатуру Олександра Скіпальського – тоді ще полковника, уродженця Любомльського району, людини демократичних поглядів. Компартійні структури зробили ставку на Юрія Бабанського, тоді ще також полковника. Оскільки головних листівок було обмаль, виготовляли в буквальному розумінні тисячі від руки з лаконічним закликком: “Голосуйте за Олександра Скіпальського!” Розклеювали їх щодня, щовечора, охоплюючи частину території Турійського та Любомльського районів. Зустрічалися з людьми в магазинах, клубах, на фермах, навіть у храмах. Бували парадокси: скажімо, у Кульчині та Тупалах групи жінок гнівно розвінчували О.Скіпальського за те, що той був у лавах УПА. Доводилося показувати газету з біографічними відомостями, аби переконати, що дитина не могла бути повстанцем... Зрештою, таки поталанило добитися вагомого результату: незважаючи на шалений спротив владних структур, підтасовування результатів, О.Скіпальський пройшов до другого туру. Правда, він зрозумів, що отримати депутатський мандат не дадуть, хоч ми контролювали більшість виборчих дільниць, окрім тих, що були в Локачинському районі. Як витримували старенькі “Жигулі” Володі Шевчука з Лукова – один Бог знає: машиною доставляли команди спостерігачів, перед виборами розвозили листівки (по кілька разів до кожного населеного пункту). Не зуміли ми проконтролювати виборчі дільниці у Локачинському районі, де переваги в голосах, здобутої Ю.Бабанським, вистачило, щоб перекрити результати в Любомльському та Турійському районах (а ще ж масові порушення Закону виборчими комісіями). Зрештою, перемогу святкував Ю.Бабанський, котрий у серпні 1991 року “прославить” Волинь на всю Україну, проголосувавши проти незалежності. Але ще на початку 1991 року йому висловлюватимуть недовіру в трудових колективах, під час мітингів та пікетувань будинків органів влади в Турійську та Любомлі.

Системнішою стала наша діяльність після офіційного створення Турійської районної організації Народного руху. Попередньо ми неодноразово зустрічалися з такими активістами, як Володимир Багницький, Микола Стець, Анатолій Жолоб (нерідко за участю лідерів ковельського Руху Володимира Осюка, Ігоря Лучка – їхній досвід, щира порада дуже багато важили). Пропозицію турійчан, аби районний Рух очолив лугівчанин, я категорично відкидав: районна організація Руху різко втратила б оперативність, не могла б своєчасно реагувати на тактичні маневри райкому та райвиконкому. Районну конференцію ми ретельно підготували: виготовили мандати, до деталей продумали те, щоб не потрапили випадкові люди. Крім того, демонструючи і свою силу, і відкритість, вирішили запросити й керівників району. Чим вони, зрозуміло, скористалися і сумлінно вистоювали, коли лунав Гімн “Ще не вмерла Україна”. Для того, аби установча конференція пройшла чітко, чи не найбільше зусиль доклав тоді ще головний архітектор району Богдан Шиба. На жаль, певна упередженість до нього (у тому числі й з мого боку) стала основним фактором, що його кандидатури на посаду голови районної організації не підтримала більшість учасників конференції, яку доручено було вести мені при секретарюванні Олександра Бобрика. Головою районної організації обрали Миколу Стеця – журналіста районної газети, чоловіка надзвичайно порядного, котрий уже через два роки відійде від політики. На установчій конференції вдумливо виступили Федір Свідерський, котрий кілька тижнів як став народним депутатом, лучанин Богдан Самохваленко. Біля кінотеатру в Турійську ще напередодні конференції було встановлено флагшток, на якому замайорів національний прапор.

У першій половині 1990 року мені довелося не раз бувати в Києві. Я підтримував тісні, дружні стосунки з тодішнім народним депутатом, педагогом унікального обдарування Богданом Козярьським (з ним звела мене доля ще в серпні 1989 року – тоді в центральному інституті вдосконалення вчителів проводилися його авторські курси, ми мешкали в одній кімнаті, разом виривалися на майдан до Київської політехніки, де відбувався установчий з'їзд НРУ за перебудову). Відчував, що мій внесок в активізацію національно-демократичних настроїв у суспільстві міг би бути вагомим, якби співпрацював у виданні патріотичних організацій. І така нагода невдовзі трапилася. Мій добрий старший приятель, людина, у якої вчився та й вчуся як літератор, письменник Йосип Струцюк познайомив з редактором газети “Народна трибуна”, письменником Іваном Корсаком. Почався новий період у моєму житті. Зрештою, про це красномовно свідчать сторінки цієї газети. Однак, очевидно, найцікавішими роздумами про “Народну трибуну” міг би

поділитися її редактор.

Яких би ярликів не начіпляли і тоді, і пізніше цьому виданню, беззаперечно одне: “Народна трибуна” першою з-поміж волинської періодики однозначно сповідувала ідеали самостійної демократичної Української держави, викривала злочинну сутність більшовизму, говорила правду про національно-визвольні змагання.

Звичайно, не все було однозначним у колективі редакції, ми, зрештою, мали дещо специфічні погляди на перспективи України. Але, як би там не було, ми опинилися в одному човні, котрому дано було пливати до чітко визначеного берега, йменованого незалежною Україною. Ми намагалися зробити свій скромний внесок у те, аби процес відродження України став неминучим.

Не нам судити, чого більше було на цьому шляху – здобутків чи помилок. Принаймні вже під завісу 1991 року навіть ті журналісти й керівники, котрі оприлюднювали антиукраїнські проімперські погляди, зодягали тоги суперпатріотів. Нічого поганого в цьому не вбачаю. Навпаки, приємно, що, незважаючи на всілякі негативні наслідки, було обрано шлях, за який не соромно перед пам'яттю тих, хто поклав своє життя на вітар самостійної України.

15 грудня 1997 р.

ЦІ ЛЮДИ НЕ ЗНАЛИ ВТОМИ

Розповідає **Клава Корецька**,
член Національної спілки письменників України.

У Луцьку відбудеться несанкціонований мітинг. Це щось неймовірне. Це – із галузі фантастики. Йти чи не йти? Для багатьох лучан це питання було рівнозначне гамлетівському “Бути чи не бути”. Я твердо знала, що піду, хоча багато хто мене відмовляв.

В обласному центрі вперше після довгої перерви вшановували пам'ять жертв трагічного розстрілу в Луцькій в'язниці 23 червня 1941 року. Про цей розстріл я знала давно. Мені розповів про нього мій колишній співпрацівник і колишній політв'язень Юлій Головацький, з яким я спілкувалася з 1976 року, коли після закінчення Львівського лісотехнічного інституту за направленням потрапила на роботу до Луцька. Звичайно, Юлій Миколайович постійно перебував у полі зору КДБ. Закономірно, що я також опинилася під мікроскопом відомства, яке оберігало голови людей від зайвих думок і правдивої інформації. Адже відмовилася вступити в ряди КПРС, спілкувалася з дисидентом, була внучкою репресованого.

Відверто кажучи, до горбачовської перебудови політикою цікавилася мало. Саме Юлію Головацькому завдячую пробудженням патріотичних почуттів та інтересу до заборонених на той час тем. Але перші наслідки супротиву існуючому ладу набагато раніше посіяв у моїй душі мій батько Данило Корецький, який розповідав мені про арешт енкаведистами свого батька, а мого діда Панаса. Це сталося одразу ж після війни. Діда звинувачували у зв'язку з бандерівцями. Додому із норильських концтаборів він не повернувся.

Не дивно, що у 1989 році я однією з перших вступила до обласної організації Народного руху України за перебудову. А перед тим були Товариство Лева і Товариство української мови, в діяльності яких я брала активну участь. Без перебільшення можу сказати, що той час був найкращим у моєму житті. Серце переповнювала рішучість боротися з старим режимом до повної перемоги. Такої ейфорії і такого піднесення не доводилося переживати більше ніколи.

Отже, 23 липня 1989 року. На Замкову площу міста поволі сходилися люди. Поки що міліціонерів і працівників КДБ більше, ніж мітингуючих. Розмовляю з подружньою парою старших людей. Вони розповідають мені про свого сусіда, колишнього енкаведиста, який перед смертю покався і зізнався в тому, що після війни його направили на Волинь для підривної діяльності проти бандерівців. Перед цим він та багато інших провокаторів проходили підготовку в спецшколі у Ленінграді.

Перевдягнувшись у бандерівські форми, з синьо-жовтими прапорами в руках групи провокаторів удень з'являлися в селах Волині. Поводилися мирно, загравали з населенням. А вночі ті самі провокатори розстрілювали наших земляків, кидали в криниці.

Для мене ця розповідь стала справжнім одкровенням. Як і багато іншого у той день. Розмовляючи з подружжям Табачуків, помічаю, що біля стіни профтехучилища формується монолітна група людей, у центрі якої – викладач Луцького педагогічного училища Олександр Гудима з мегафоном у руках. Пробираюся ближче до нього. Хочу чути кожне слово. Тоді до Луцька приїхало багато родичів тих, хто лежав у могилах під асфальтом. Вони писали імена загиблих на клаптиках паперу і передавали Олександру Гудимі, аби той зачитав їх.

Мітинг тривав недовго, але після його закінчення люди не розходилися з площі. То там, то тут можна було бачити групи лучан, які жваво обговорювали почуте й побачене того дня. Багатьом з очей спала полуда. Свіжий вітер змін витав над площею. Наступного дня після мітингу почалися “розборки” серед членів Товариства Лева і серед рухівців. На зборах, які відбувалися у приміщенні художнього фонду, один письменник виступив з пропозицією виключити Олександра Гудиму з рядів Руху за проведення несанкціонованого мітингу. Я рішуче протестувала проти пропозиції, і її ніхто тоді не підтримав.

Доречно нагадати, що за місяць до цих подій вінки на могили під асфальтом поклали члени Товариства Лева на чолі з Олегом Покальчуком. Ми тоді проводили один із чергових суботників у Луцькому замку. Самі зробили вінки, прикрасили їх маленькими синіми і жовтими вервечками. Поєднання цих барв тоді не допускалося – на такий вчинок потрібно було чимало мужності, адже за кожним нашим кроком пильно стежили, і ніхто не міг передбачити, як розвиватимуться події у майбутньому. Товариство Лева було елітарною організацією. До його складу входили художники, музиканти, поети, науковці. Честь їм і хвала за їхній мужній вчинок, адже це був перший прояв громадської непокори, перший публічний виклик існуючому ладу.

Я тоді працювала у міському Парку культури і відпочинку імені Лесі Українки. За мною стежили, на мене доносили. Якось прийшли порозмовляти зі мною два співробітники КДБ. Були надзвичайно ввічливими і толерантними. Розпитували про Товариство Лева, вдавали, що нічого не знають ні про організацію, ні про її керівника. Вихваляли Леоніда Кравчука, головного ідеолога ЦК КПУ, який тоді вів теледискусії з професором Мирославом Поповичем щодо Народного руху. Пізніше, коли Леонід Макарович став на бік демократичних сил, ті ж самі працівники КДБ змінили свою думку про нього на протилежну.

Керівництво парку отримало вказівку за будь-яку ціну звільнити мене з роботи. З цього приводу відбулася навіть нарада у міськкомі компартії, яку проводили секретарі Л.Голубева і Н.Луцюк. Тодішній начальник доручив директору парку Галині Радченко збирати на мене досє. Галина Хасанівна, татарка за національністю, ненавиділа все українське, ненавиділа Рух і нашу символіку. Вона відверто заявила, що "єє муж возмєт автомат и постреляет всех этих бандеровцев".

Зрештою, я не витримала тиску і розраховалася з роботи. Але ніхто не міг заборонити мені думати, говорити, діяти.

Найяскравішою подією того часу став для мене установчий з'їзд Народного руху України за перебудову. Волинська делегація вирушила до Києва ковельським поїздом, на який я мало не спізнилася. Пам'ятаю, напередодні від'їзду хтось із знайомих переконував мене в тому, що ковельський поїзд відправляється пізніше. Це й збило мене з пантелику. По дорозі на вокзал, втиснувшись у переповнений тролейбус, я виявила, що не маю квитка на проїзд. Кондуктора тоді не було, а водій квитки не продавав. Отож я почала просити допомоги у пасажирів. Але ні в кого зайвого квитка не виявилось. На кінцевій зупинці у дверях тролейбуса мене затримали два дебелі контролери. Я пояснювала їм ситуацію, але вони нічого не хотіли слухати. А поїзд тим часом уже рушав з вокзалу.

Несподівано до тролейбуса підбіг Володимир Стрілка, розштовхав контролерів, схопив мою валізу, і ми побігли. Володя підсадив мене на підніжку одного з останніх вагонів поїзда, який вже набирив швидкість, і мені не довелося наздоганяти його на таксі.

Вранці Катерина Шаварова запросила мене і Зою Навроцьку до своїх київських родичів, які прийняли нас надзвичайно тепло і привітно. Ми поснідали, відпочили і, переодягнувшись у вишиванки, вирушили до Київської політехніки. По дорозі зустріли поетів Юрія Андруховича та Віктора Неборака. Настрій був чудовий.

Тисячі людей з просвітленими обличчями, з радісним блиском в очах яскравими потічками стікалися до Київського політехнічного інституту, перед яким уже хвилювалося барвисте людське море. Багато хто приїхав тоді до Києва без мандата і запрошення. І поки тривав з'їзд, ці люди стояли надворі, вловлюючи кожне слово, виголошене у залі.

Хтось із волинян приклеїв на тумбі для оголошень мій вірш про народ. Перед цією тумбою збиралися люди, читали, переписували для себе у блокнот. Мені про це розповів пізніше Віктор Вербич, який також був під стінами Київської політехніки.

А в залі вирували пристрасті. Один за одним на трибуну виходили промовці, перед якими схилялася вся Україна. Зал зустрічав оваціями виступи Володимира Яворівського, Дмитра Павличка, Михайла Гориня,

В'ячеслава Чорновола та багатьох інших відомих людей. Від Волині слово виголосив Євген Шимонович – природжений політик, людина надзвичайно інтелігентна та ерудована. І якщо більшість промовців керувалася тоді емоціями, то Євген Михайлович переконував своєю далекоглядністю, виваженістю, логікою. У залі з'їзду, в його кулуарах можна було побачити багатьох відомих письменників, артистів, художників, науковців, політиків. Воістину весь цвіт нації зібрався тоді у стінах Київського політехнічного інституту.

Особливо приємно було бачити серед учасників з'їзду Ліну Костенко та Павла Мовчана, перед якими я схиляюся не лише як перед творчими особистостями, але і як патріотами свого народу. Тоді я сказала Ліні Василівні, що високо ціную не тільки її творчість, але й мужню громадянську позицію. Вона відповіла, що я перша жінка, яка їй це сказала, і що вона ніколи цього не забуде. На з'їзді була й донька Ліни Костенко, відома поетеса і перекладачка Оксана Пахльовська, з якою також вдалося поспілкуватися.

Велике пожвавлення викликала поява на трибуні з'їзду Леоніда Кравчука. Він знав, що завдяки телевізійним дебатам з Мирославом Поповичем став надзвичайно популярною особою, і відкрито хизувався цим. Леонід Макарович, вийшовши на трибуну з синьо-жовтим значком на лацкані піджака, заявив, що йому не дають проходу, що навіть у туалеті навколо нього збирається багато людей, які засипають його запитаннями, ведуть з ним полеміку. Головний ідеолог ЦК КПУ так завуалював свою промову, що більшість у залі вирішила, що він уже на боці Руху, підхопилася і почала аплодувати. Але оратор сказав, щоб не поспішали висловлювати свою радість з приводу його позиції щодо Руху, створення якого він міг би привітати, якби не... І весь виступ у такому ж руслі, у таких обтічних формах, в які вміє зодягати думки тільки Леонід Макарович. В одному він не лукавив: справді, був уже тоді популярним політиком, що й допомогло йому згодом стати першим Президентом незалежної України.

Апофеозом з'їзду стало прийняття статуту та програми Руху і обрання головою організації Івана Драча. Люди вітали один одного, браталися, у багатьох на очах блищали сльози. В обійми жінок волинської делегації потрапили Іван Драч та Вілен Мартирисян. Ейфорії не було меж. У кулуарах з'їзду співали Василь Жданкін, Віктор Мороз, Марія Бурмака. Справжню бурю овацій викликала поява у залі Київської політехніки хору під керівництвом Леопольда Яценка. Могутньо і сміливо лунали дия щасливих учасників з'їзду і "Ой у лузі червона калина", і "Ще не вмерла Україна". Відчуття щастя, впевненості у нашій перемозі ми повезли на Волинь, аби передати тисячам своїх земляків.

Після установчого з'їзду Руху закипіла робота щодо відродження духовності та культурної спадщини нашого народу. При відновленій Хрестовоздвиженській церкві було створено недільну школу. Особливо величним і урочистим стало святкування Різдва Христового, Великодня та інших релігійних свят. Проте найбільше, мабуть, запам'ятається лучанам Різдво 1990 року, коли під стінами Луцького замку відбулися три вертепні дійства (силами Народного руху, Товариства Лева і "Дніпроспецавтотрансу"). Здається, ще ніколи не бачили сивочолі будівлі древнього Луцька такої кількості людей. Озвучення було поганим, і тому старалися ловити кожне слово. Стояли, немов заворожені, адже все у той день було вперше: і строкаті ватаги вертепників біля підніжжя В'їзної вежі замку, і вертепні вистави, у яких вгадувалися події сучасності, і різдвяна символіка.

Коли ми задумали організувати вертеп, то з'ясувалося, що потрібних текстів ніде немає. Усю виставу довелося записати з уст Андрія Бончевського, який пам'ятав її з дитинства, адже на Львівщині, звідки він родом, цю традицію більшовикам не вдалося цілковито викоренити.

Репетиції проводилися в міському будинку культури. Драматичного мистецтва навчав нас покійний Тарас Музичук. Акторами були Віктор Федосюк, Сергій Наумов, Зоя Навроцька, Андрій Бончевський та багато інших активістів Руху.

Після завершення різдвяних вистав на Замковій площі вертепники розійшлися в різні кінці міста. Свято тривало, на вулицях і площах лунали колядки, святкові віншування. А як радісно приймали нас у домівках лучан. Незважаючи на те, що наша група нараховувала близько двадцяти чоловік, нас садили за святкові столи, щиро частували й обдаровували. Ніколи не забуду гостювання в оселі Олега Дядько, коли нас довго не хотіли відпускати щасливі господарі, і як плакав їхній сусід циган, який запросив нас до себе і ми йому не відмовили.

А на Великдень святково прикрашена площа перед стінами замку знову зарясніла людям. Звучали веснянки та гаївки, дівчата в національних строях водили хороводи... А потім, як і на Різдво, відбувся святковий хід від Замкової площі вулицею Лесі Українки до Театрального майдану. Цим маршрутом проходять тепер учасники фестивалів "Берегиня" та "Поліське літо з фольклором".

Відроджуючи народні звичаї та обряди, організовуючи велелюдні святкування Великодня, Різдва Христового та інших релігійних свят, рухівці показали напрямок подальшої діяльності установ культури, які ще перебували тоді під ідеологічним тиском компартії. Але чомусь про це ніхто вже не згадує. Напередодні десятої річниці Незалежності України хочу нагадати тим людям, які кажуть, що рухівці все зруйнували і

натомість нічого не створили: саме завдяки виникненню і діяльності Руху маємо сьогодні відроджені й новозбудовані храми, маємо пам'ятник Тарасові Шевченку в центрі міста, маємо Волинський університет, який створено завдяки активній позиції Руху (і два обкомівських приміщення під університетські аудиторії відвоювали у компартійців ті ж самі рухівці). Пам'ятаю, як на одній із сесій Луцької міськради група викладачів тодішнього педінституту разом із секретарями обкому КПУ доводили депутатам, що приміщення обкому не підходить для університетських аудиторій. З "Політосвітою" вони розпрощалися легше, хоч і вона була для них великою втратою. Депутати демократичного блоку настояли на своєму, і їм вдалося прийняти доленосне рішення. Усе це повинно бути записано в історію першого на Волині університету. Його студенти мають знати, завдяки кому створено цей вуз.

Ми також маємо можливість сповідувати віру, яка кому до вподоби, вшановувати своїх героїв, збиратися на масові акції протесту. Ми маємо багато, але, на жаль, не вміємо цим багатством належно користуватися.

У той бурхливий час визріла також ідея створення Музею волинської ікони. Питання про приміщення для цього музею вирішувалося на сесіях міськради. Працівника КДБ самі запропонували стару будівлю на вулиці 5 Лютого (тепер проспект Перемоги), в якій частково розміщувалося їхнє відомство. Думки щодо будинку колишньої гімназії, а тодішнього КДБ різко розділилися. Деякі депутати, в тому числі і я, рішуче виступали проти перенесення ікон у будівлю, в якій проводилися допити і тортури. Але Музей волинської ікони поселився саме там. Пізніше, коли змінилося керівництво КДБ, довелося вести боротьбу, аби ікони одного дня не викинули з будинку на проспекті Перемоги.

Надзвичайно бурхливою була полеміка щодо місця встановлення пам'ятника Тарасові Шевченку в обласному центрі. Газети рясніли матеріалами, в яких висловлювалися побажання одних і заперечувалися ідеї інших. А дехто відверто писав, що пам'ятник Великому Кобзареві нам не потрібен. Врешті місце визначили, хоча й не всіх воно влаштовувало. У сквері навпроти СШ №4 урочисто заклали камінь з написом про те, що саме тут буде споруджено пам'ятник Тарасові Шевченку. Біля цього каменя майже щодня збиралися лучани, проводилися мітинги, урочисто відзначалися Шевченківські дні та інші свята. На жаль, пам'ятник установили в іншому місці. Але це не головне. Головне те, що Великий Кобзар прийшов до Луцька.

Коли у 1990 році в Луцьку проходив другий фестиваль авторської пісні "Оберіг", було вирішено запросити учасників фестивалю до Шевченківського каменя, аби вони продемонстрували своє мистецтво

перед десятками тисяч людей, котрі не змогли потрапити до залу кінотеатру "Промінь", у якому відбувалися фестивальні концерти. Ми підготували власну концертну програму, але оскільки у визначений час барди біля каменя не з'явилися, довелося розпочинати без них. Наш концерт підходив до кінця, а учасників фестивалю все не було. Ми дуже хвилювалися, адже тоді зібралося стільки людей, що вони не могли вміститися у сквері. Приїхала велика група гостей з Червонограда. І всі хотіли бачити і чути оберегівців. Нарешті з великим запізненням вони все-таки прийшли. З'ясувалося, що, прочувши про організований Рухом концерт, дирекція фестивалю, за вказівкою комсомолу, на ту ж саму годину призначила обговорення фестивалю в кінотеатрі "Промінь". Учасників фестивалю закликали не йти до каменя, але вони не зреагували на ці заклики і таки дали свій незабутній концерт, який тривав декілька днів.

Фестивалі авторської пісні та співаної поезії "Оберіг", які проводилися в Луцьку з ініціативи Василя Ворона, мали величезний вплив на пробудження національної свідомості наших земляків, на формування їхньої активної громадянської позиції. Мабуть, що й у думках окремих представників влади, правоохоронних органів пробудилися патріотичні почуття. Мабуть, що й вони вирішували для себе питання про приналежність до українського народу. Секретарі обкому КПУ виходили на Замкову площу і вели з народом дискусії, поводитися надзвичайно ввічливо, на загострення ситуації не йшли. Хоча, повернувшись у свої кабінети, очевидно, давали вказівки, кого звільнити з роботи, кого і як шантажувати.

Згадується мені один цікавий випадок. Якось на Замковій площі підійшов до мене молодий хлопець і попросив, аби я оцінила його вірш. Вийняв з кишені зім'ятий папірець, на якому незграбними каракулями було виведено декілька абсолютно бездарних рядків. Якесь нісенітниця, яка з поезією не мала нічого спільного. Але у цих псевдовіршах звучав різкий осуд КПРС. Не знаю чому, але я одразу зрозуміла, що це провокація. Занадто вже підозрілим видався мені новоявлений поет. Поводився якось неприродно, нервувався, в очі не дивився. Я вирішила перевірити його. Запитала, кого він знає із сучасних поетів. Як і очікувалося, він не знав нікого. Не зміг також відповісти на запитання про те, навіщо він все це пише. Одне слово, провокатор був недосвідчений і зі своїм завданням явно не впорався. Трохи пізніше, перед одним із мітингів зі мною розмовляли два працівники КДБ, і той самий хлопець підійшов до них і відрепортував про те, що всі їхні уже зібралися. Не знаю, чи він тоді мене не впізнав, чи подумав, що я уже на їхньому боці.

Повертаючись до фестивалю авторської пісні та співаної поезії "Оберіг", потрібно віддати належне Олексію Левченку, який декілька

років поспіль був організатором і директором цього пісенно-поетичного свята. Воно стало витоком і "Червоної рути", і багатьох інших фестивалів, які мали не менше значення, аніж політичні акції. Жаль, звичайно, що Василь Ворон і Олексій Левченко пізніше не порозумілися, і, здається, у 1992 році кожен з них провів свій фестиваль "Оберіг".

Після виборів рад усіх рівнів, які відбулися навесні 1990 року, головні політичні баталії перемістилися у сесійні зали. Мене обрали депутатом Луцької міськради, причому з першого разу, що вдалося тоді тільки декільком кандидатам. Очевидно, посприяли цьому мої виступи на мітингах, учасниками яких були мешканці старого міста – мої майбутні виборці. Демократичний блок міської ради не мав більшості, але нам вдавалося приймати потрібні рішення. Це стосується, зокрема, виборів редактора першої на Волині демократичної газети "Народна трибуна", утвердження в місті національної символіки, передачі компартійних приміщень Волинському університету та багатьох інших акцій. Коли вирішилося питання про те, щоб у Луцьку офіційно використовували синьо-жовтий прапор і тризуб, голова міськради Антон Кривицький опинився між двома вогнями. З одного боку, на нього тиснула ще керівна тоді компартія, а з іншого – депутати демократичного блоку, яких активно підтримували мешканці міста. Під дверима міського Будинку культури, у якому відбувалися сесійні засідання, збиралося чимало людей. Інколи вони стояли цілими днями. Представники демблоку виходили поспілкуватися з ними, розповідали про те, що відбувається в залі.

У своїх діях Антон Федорович був дуже обережний, спірні питання багато разів переголосовувалися. Так було й тоді, коли вирішувалася доля національної символіки. Депутати прокомуністичного блоку заявили, що в Конституції нічого про це не сказано. Демократи відповідали: якщо немає заборони, то використовувати можна. Створювалися узгоджувальні комісії, в яких дебати спалахували з більшою силою. Врешті прийшли до компромісу: вирішили вивісити національні прапори на вежі Луцького замку та на щоглі біля Шевченківського каменя.

Того ж дня, коли прийняли це рішення, у Волинському обласному музично-драматичному театрі імені Тараса Шевченка виступав український народний ансамбль "Веселка" з Австралії. Після закінчення сесійного дня депутати вийшли на Театральний майдан. Їх вітали тисячі лучан. Під стінами театру відбувся стихійний мітинг, після якого більшість присутніх одразу ж пішли на концерт. На сцені ми побачили синьо-жовтий прапор, який привезли з далекої Австралії нащадки емігрантів з України. Там ніхто не забороняв їм берегти національні скарби – віру, мову, символіку, народні звичаї та обряди. Так практично одночасно синьо-жовтий прапор повернули нашому місту двічі.

А якою теплою і зворушливою була зустріч рухівців з учасниками ансамблю “Веселка” у залі ресторану “Світязь”. Керівник ансамблю, колишня лучанка Наталя Тиравська зі сльозами на очах ділилася своїми враженнями про Україну і сучасний Луцьк. Учасники ансамблю, молоді хлопці й дівчата, висловлювали сподівання на те, що Україна стане в майбутньому незалежною державою.

Активісти Руху - Олександр Гудима, Михайло Тиский, Геннадій Кожевніков, Богдан Самохваленко, Микола Панасюк - запевнили учасників зустрічі, що працюватимуть не покладаючи рук, аби сподівання молодих українців з Австралії і мільйонів людей в Україні збулися. Тоді ми обмінялися подарунками. Гості привезли нам футболки з національною символікою і написом “Народний рух України”. Натомість ми презентували їм збірки поезій Віктора Лазарука “Літораль” та вироби народних умільців.

Одним із важливих завоювань Руху була поява на Волині першої демократичної газети “Народна трибуна”. Вибори редактора газети на одній із сесій міськради засвідчили, наскільки сильним є протистояння з боку прокомуністичних сил. З самого початку демблок підтримував кандидатуру Івана Корсака, письменника, редактора камінь-каширської районної газети “Радянське Полісся”, який потрапив тоді в опалу за підтримку Народного руху. Решта кандидатів, окрім хіба що одного Реброва, в іншій ситуації з успіхом могли б зайняти редакторське крісло. А балотувалися тоді на цю посаду ще й Микола Панасюк, Валерій Мельник, Михайло Світліковський. Після того як кандидати виступили зі своїми програмами, ми зрозуміли, що не помилилися у виборі. Програма Івана Феодосійовича була не тільки найкращою, вона була іншою. В ній чітко проступали нові орієнтири, відчувався погляд у Європу, нове бачення ролі й змісту преси. Думаю, що й комуністи та їхні прихильники прекрасно розуміли, що Іван Феодосійович поза конкуренцією, що він найсильніший з-поміж усіх претендентів на редакторський пост. Але комуністи твердо стояли на своєму і за Корсака не голосували. Очевидно, вони отримали вказівку його кандидатуру провалити за будь-яку ціну.

А тим часом під стінами Будинку культури тисячі лучан, які підтримували депутатів демблоку, скандували: “Корсака! Корсака!” Група найбільш активних із них на чолі з Петром Вінцукевичем проникли в сесійний зал. Вийшовши на сцену, вони й далі скандувати у мегафон: “Корсака! Корсака!”. Знову створювалися узгоджувальні комісії. Кипіли пристрасті. Питання багато разів виносилося на голосування. Нарешті прийняли компромісне рішення: призначити Корсака редактором газети тимчасово. Думаю, що останнє слово все-таки було за Антоном Кривицьким. Пізніше ніхто особливо не наполягав на перевиборах

редактора “Народної трибуни”, яка стала надзвичайно популярною газетою не тільки на Волині, але й в інших регіонах України. Де-юре вона була органом Луцької міськради, де-факто – рупором демократичних сил.

У редакції працювали п'ятеро письменників: Іван Корсак, Микола Панасюк, Надія Гуменюк, Віктор Вербич і я. Прекрасно володіли словом журналісти Богдан Берекета, Леонід Осауленко, Михайло Світліковський. Пізніше в наш колектив прийшов ще один здібний поет і журналіст Андрій Криштальський. “Народна трибуна” стала тим осередком, навколо якого гуртувалися національно-свідомі сили. У редакцію йшли, в редакцію телефонували, редакцію засипали листами і матеріалами. Там ніколи не було спокійно. Великою проблемою стало написання журналістського матеріалу за своїм робочим столом. Писали переважно вдома, писали ночами і у вихідні. “Народна трибуна” публікувала надзвичайно гострі статті, висвітлювала заборонені на той час теми. “Народну трибуну” читали в Криму і Донецьку, у Києві й на півдні України. “Народну трибуну” читали за кордоном.

Можливо, колись науковці візьмуться дослідити тему про те, який вплив мала наша газета на формування громадської думки і створення демократичних засад у нашому суспільстві. Тема надзвичайно цікава. Матеріалу – прірва. Хоча підшивок “Народної трибуни” за перші роки її існування не знайти в багатьох бібліотеках. Її не передплачували. Газета була опозиційною до існуючої влади. Але багато людей до сьогодні бережуть уже поживклі примірники перших номерів газети, а дехто має підшивки “Народної трибуни” за декілька років.

З перших днів існування газети проти неї вели підривну роботу. Серед працівників редакції виявилися провокатори. Проти Корсака затіяли судовий процес. Оскільки я, крім того, що висвітлювала у “Народній трибуні” питання культури, релігії та національного відродження, писала ще й репортажі з сесій міськради, то депутати комуністичного блоку неодноразово виступали з пропозицією заборонити мені писати про все, як воно є насправді. Дехто навіть пропонував, щоб мої матеріали узгоджувалися з думкою депутатів. Багато із них не хотіли, аби люди знали правду про те, що відбувається у сесійному залі. А ситуації там, треба сказати, виникали найрізноманітніші, інколи просто анекдотичні. Якось на одному із сесійних засідань слово взяв начальник міського відділу міліції Сергій Шелепін. Він поскаржився, що міліція вже не може дати ради розлюченим покупцям, які у той час брали магазини приступами. Був час дефіцитів, бензин і шкарпетки продавали по талонах. Отож, коли в один із магазинів у районі ДПЗ-28 завезли жіночу білизну, перед його дверима зібрався чималий натовп. І оскільки продавці довго

мудрували, як прихопити щось для себе та своїх знайомих, у жінок увірвався терпець і вони увірвалися в зал і почали громити поліці. Працівники магазину викликали міліцію. Жінок повиводили з приміщення, але двоє із них вчинили запеклий опір. Сергій Шелепін просив жінок вийти, однак вони заявили, що у них немає трусів і що поки їм не вдасться їх придбати, вони з магазину не вийдуть. “Так уже й немає?” – засумнівався начальник міліції. І тоді жіночки задерли спідниці й показали йому, що з білизною в них справді проблема. “Антоне Федоровичу, - благов Шелепін, - ну що мені робити у таких випадках?”

У залі стояв регіт. Антону Федоровичу було дуже незручно, і він сказав: “Шелепін, ти б якось розповідав про це по-іншому”. На що той відповів: “А як я можу сказати по-іншому, якщо вони зробили саме так”.

Були й інші курйозні випадки, але попри це у залі йшла напружена робота. Сесії тривали інколи впродовж декількох тижнів. У всьому доводилося долати запеклий опір лівих, які не хотіли здавати свої позиції. Проте “Народну трибуну” вони втратили з дня її заснування і, очевидно, навіть добре того не усвідомлювали, адже не докладали особливих зусиль, щоб відвоювати її у демократичних сил. Але вони та їхні прибічники уважно читали газету. Про це можна судити хоча б з тих листів і анонімок, які приходили на адресу редакції від наших супротивників. Мені особливо діставалося від отців Московського патріархату, які не хотіли миритися з тим, що газета активно підтримувала відродження Української православної церкви. Крім того, що я отримувала анонімки, в прокомуністичній газеті “Справедливість” час від часу з’являлися гнівні листи від вірних Московського патріархату. Але насправді авторами тих листів були все ті ж “святі” отці.

Наскільки ризикованою була робота в редакції “Народної трибуни”, ми по-справжньому зрозуміли тільки під час серпневого путчу 1991 року. Вранці, ще до початку робочого дня в редакції пролунав телефонний дзвінок. Редактор підняв слухавку й почув погрозу: “Ми тепер виріжемо вам во лбу ваши тризубы”. І якби перемогли путчисти, то так би воно й було. Іван Феодосійович зібрав працівників редакції на нараду і поцікавився, як ми будемо діяти далі. Ніхто не злякався, хоча впевненості у завтрашньому дні не було. “Народна трибуна”, на відміну від інших газет, матеріалів путчистів не публікувала, а, навпаки, виступала з різким осудом їхніх дій.

На другий день путчу о сьомій годині ранку у двері моєї квартири подзвонили. Я не спала усю ніч, ловила кожне слово радіостанції “Свобода”, яка вела прямі репортажі з Москви. Підійшовши до дверей, запитала, хто там. У відповідь почувла: “Працівники Комітету державної безпеки”. “Почалося”, - подумала я і різко відчинила двері. Мені

простягнули великий букет квітів. Так пожартував зі мною Валентин Собчук - поет, наш земляк, який живе і працює в Дніпродзержинську. Ідучи в гості до своїх батьків у Нововолинськ, він вирішив по дорозі провідати мене й дізнатися, яка у нас ситуація.

Удень він потелефонував із нашої редакції до своїх колег по роботі у дніпродзержинській газеті й дуже серйозно розповідав, що на луцьких вулицях барикади. Мовляв, йде запекла боротьба між прибічниками і противниками путчу, а редактор “Народної трибуни” Іван Корсак з танка виступає перед лучанами. Почуття гумору, притаманне Валентину, не зраджувало йому навіть у такій складній ситуації.

Працювати в редакції “Народної трибуни” було надзвичайно цікаво. Мені доводилося брати інтерв’ю у Лариси Скорик, Левка Лук’яненка, директора Інституту дослідів Волині у Вінніпезі Ярослава Пеленського, митрополитів Іоанна та Володимира Сабодана, учасників фестивалю “Оберіг” та багатьох інших відомих людей. У моєму кабінеті в київського режисера-документаліста Михайла Ткачука виникла ідея зняти фільм про Ніла Хасевича. Михайло приїхав тоді до Луцька у пошуках нових тем для своєї творчості, і директор кіностудії “Волинь” Борис Ревенко направив його до мене. Гортаючи підшивку “Народної трибуни”, Михайло натрапив на публікацію Віктора Вербича про художника і вояка УПА Ніла Хасевича. “Усе. Я знаю, що буду знімати!” – вигукнув тоді відомий кінорежисер.

Спогади, неначе спалахи, зблискують у моїй пам’яті: одні – яскравіше, інші – тьмяніше, а дещо й забулося. Але є моменти, які пам’ять зафіксує навічно.

16 липня, у день першої річниці прийняття Декларації про державний суверенітет України, представники місцевих рад Західного регіону України встановлюють на Говерлі синьо-жовтий прапор. На вершечку гори холодно, градусів дев’ять тепла, сіє мжичка, туман. Підйом був важкий: мокре каміння вислизало з-під ніг, одягнені легко, адже внизу спека, ми страшенно замерзли. Поруч зі мною Михайло Тиский і Олег Мазепа. З нами – наші діти. Прапор піднято. Читаю один зі своїх віршів.

Святування 500-річчя козацтва у Нікополі та Запоріжжі. Наметове містечко в сухому ліску поблизу дніпровського лиману. Навколо могили Івана Сірка – сотні тисяч людей з синьо-жовтими прапорами. Коли ми сюди приїхали, то побачили вздовж шляху на кожному стовпі інші прапори – червоно-сині. Хлопці з Івано-Франківська потім спалили їх у лісі. Волиняни двома автобусами їдуть в одне із сіл Нікопольського району, і, хоча про зустріч з нами місцеве населення попередили, на площі в центрі села немає ані душі. Виходимо з автобусів, починаємо співати. Спочатку неспішно, поодиноці підходять мешканці села, а згодом, незважаючи на

заборону місцевого начальства, котяться хвилею. Цікавість взяла гору над заборонаю. Люди там надзвичайно щирі та добрі. Після кількодинного спілкування, пісень, танців нас не хочуть відпускати, просять залишитися на нічліг, але у нас своя програма. Незабаром був і похід учасників святкування 500-річчя козацтва вулицями Запоріжжя. По дорозі до нашої делегації приєдналися запорізькі хлопці з гітарами. Разом співали українських пісень, разом прийшли до стадіону, разом стояли під час святкового мітингу, на якому першим примудрився виступити Пилип Романюк з Берестечка. Він привіз на Хортицю землю з козацьких могил у Пляшевій.

З Берестечком пов'язано у мене також чимало незабутніх спогадів. Ідея відродження вшанування загиблих козаків народилася у мене вдома. Тоді Товариство української мови організувало концерт на Театральному майдані. Це було 22 травня 1989 року в день перезаховання праху Тараса Шевченка на Чернечій горі. До нас приїхали гості з Рівного, серед яких був і Василь Червоній. Після концерту запросили їх на обід до мене. Довго спілкувалися. Богуслав Ляхович співав кобзарських пісень. Микола Куделя ділився спогадами про те, як у тридцятих роках з усієї Волині сходилися під Берестечко люди, аби вклонитися полеглим козакам. Я сказала, що цю традицію ми повинні відродити. І волиняни, і рівненчани підтримали мене.

Того ж року у червні традицію ми відродили. Щоправда, довелося долати запеклий опір існуючої влади. Рівненську делегацію перепинила міліція й поламала синьо-жовті прапори. Навкруги стояли натовпи кадебістів, міліціонерів, солдат з вівчарками. Співробітники ДАІ зупиняли автобуси і автомашини, які їхали в Берестечко. Шукали приводу, аби не пустити. Але свято все-таки відбулося. Львів'яни привезли маленькі синьо-жовті прапорці й усім приколювали їх на груди. З цим прапорцем я приїхала до Луцька.

Особливо грандіозним було святкування 340-річчя битви під Берестечком. Тепер міліція вже, навпаки, стежила за порядком, щоб, не дай Боже, не виникло конфліктів і непорозумінь. Очікували прибуття Леоніда Кравчука і Патріарха Мстислава. Під Берестечком майоріло синьо-жовте море прапорів. І ніхто вже не виривав їх із рук і не ламав.

Машину, в якій я їхала з Віктором Федосюком, Василем Бубеншиковим та декількома іншими рухівцями, зупинили далеко від місця проведення свята. Кілометрів з десять довелося йти пішки, але ніхто не нарікав. Урочисто відкрили пам'ятник козакам, які загинули тут понад 300 років тому. Велелюдне зібрання вітає Патріарха Мстислава. Леоніда Кравчука не сприймають. Його виступ зустрічають свистом. Ситуацію рятує мудрий Мстислав. Народ дає Л.Кравчуку урок – найкращий урок

у житті Леоніда Макаровича.

Учасниками всіх цих подій були активісти Руху, які вели за собою людей. Справжніми героями того часу стали Олександр Гудима, Геннадій Кожевніков, Михайло Тиский, Євген Шимонович, Ростислав Кушнірук із хором "Посвіт", Катерина Шаварова, Олександр Юрченко та багато інших відомих і невідомих, які за покликом серця виходили на майдани і вулиці міст. Свою справу вони зробили. То була робота не з примусу, не за гроші. Ці люди не знали відпочинку, у них не було вихідних. Завдяки їхній наполегливій праці Україна стала незалежною державою.

СВІТИ Ж НАМ, ЩЕДРИЙ “ПОСВІТЕ”!

Я не пам'ятаю точної дати саме того дня, але виразно бачу прекрасний, погожий сонячний день: вулицею імені Леніна в місті Камені-Каширському йде хор “Посвіт”. Хористи у національному вбранні, легкий вітерець полоще заборонений ще синьо-жовтий національний прапор і над вулицями, над містом у таке синє й безкрає небо злітає невмируща “Червона калина”. І два потоки людей з центральної вулиці завертають на міський стадіон: перший потік очолив хор “Посвіт”, медичні працівники і всі, хто не таївся наочно показати свою опозиційність до пануючої влади, а в другому потоці, значно рідшому, йшли держслужбовці, гнані райкомом партії, й самі працівники райкому. Вже ніяковіючи перед сотнями й сотнями людських очей, старалися вони прошмигнути на мітинг: наказано ж бути, наказано дати “відсіч екстремістам”.

Доземний уклін усім учасникам хору “Посвіт” – кожен з хористів заслуговує на окрему документальну повість чи роман, більшість з них за громадянську мужність достойні найвищих державних нагород, які інколи дістаються тим, хто в переломні часи боротьби за незалежність обачно зиркав з-за кущів, мовляв, а що у вас, добродію, вийде?

Такий самий громадянський обов'язок зобов'язує нас, журналістів і письменників, розповісти про цих звияжних і талановитих людей, починаючи з незмінного керівника творчого колективу “Посвіт” Ростислава Кушнірука, який з тринадцяти літ разом зі своєю національно-свідомою родиною зазнав сибірського заслання. Саме завдяки таким людям “Червона калина” знову розквітла на Волині і далеко за її межами... “Червона калина”, мов євшан-зілля із сивої легенди, нагадала багатьом українцям, з якої вони землі. Землі, де щедрий вусатий колос дивом зростає, скільки б його не топтало копитом половця, зайди татаро-монгольського, а чи сучасного зайди, де щовесни нестримно зацвітає під вікном батьківської хати фіолетовими димами бузок, зацвітає невідворотно і переможно, які б нищівні буреломи не проносилися рідними краями, тої землі, де масна скиба (хоч на окрасць хліба намаж!) магнітом притягує криве й заздрісне око ледачого та розбещеного сусіда – заздрість бере чомусь не на криваві мозолі, а на готове, пахуче і западне житопшеницю і всяку пашницю, що зродилися від тих нагорьованих і натруджених, неймовірно болючих і прекрасних мозолів, тої землі, в якій покояться рідні, спочивають діди та прадіди, і духовну ціну якої можна пізнати, лише втративши її; ту ціну знає навіть безсловесна твар, хиріючи, будучи вивезеною в чужі краї, сохнучи, в'янучи і гинучи; знає птиця, збираючись під осінь у вирій – розлучаючись з полями, тихоплинними

ріками, кине ключ із бездонної небесної блакиті таке пронизливе, тужливе “курли-курли”, що й найчерствіше, крем'яне, усохле і замулене буденними клопотами та негараздами серце не витримає, защемить, заніє тим же співзвучним млосним болом розлуки.

Хор “Посвіт” нагадав багатьом, на якій і чийй землі ми живемо, і немало сердець, скутих кригою байдужості та конформізму, розтопили ту холодно-кайданну кригу, вернули собі повноцінне життя, і воскресли, і ожили.

...Історія створення хору “Посвіт”, на думку Ростислава Кушнірука, невіддільна від створення та становлення Народного руху на Волині.

- Їхав я, пам'ятаю, в Локачі, де керував капелою, і купив на автостанції “Літературну Україну” з проектом Статуту Руху, - згадує Р.Кушнірук. - Треба діяти – єдина думка. А коли повернувся в Луцьк, у державне музичне училище, то проект Статуту колеги уже повісили в учительській на стіні. Підписалося нас семеро на підтримку Руху. Ми знали, хто є хто, хто чим дихає, і все ж серед нас сімох знайшовся сексот... Кумедно було дивитися, як згодом на з'їзді Руху він проспав увесь з'їзд, бо чуже то йому...

Спочатку хористи тулилися, де тільки могли, випрошували місце в Будинку культури, у Товаристві української мови. А створення осередків Товариства відбувалося через райкоми і міськкоми партії, тож спочатку нас, рухівців, навіть на збори шанувальників української мови не впускали. Доводилося проникати поодиночі, за чужими посвідченнями.

А потім був серпень 1989 року, установча конференція Крайової організації Народного руху, великий мітинг, круглий стіл на радіо... Та вже на наступній координаційній раді беру слово, мовляв, те, що ми робимо, то все добре. Але дайте мені п'ятнадцять хвилин, дайте бодай десять, щоб ми вивчили гімн “Ще не вмерла Україна”.

Так ми взялися до роботи. Не повірите, але ноти на Волині не вдалося знайти. Спасибі Богдану Самохваленку, у Києві десь дістав.

Нічого мені більше не треба, я одразу ж до діла. Щоправда, нам ще довго довелося бути безпритульними: і в той зал нас не пускали, і в інший. Траплялося, восени під дощами стояли, парасолями якось прикривалися. Пам'ятаю, одного такого дня стали ми проситися в Будинку культури – спочатку нам пообіцяли, а тоді відмовили, мовляв, зал зайнятий. “А в інший?” – запитуємо. “І інший зайнятий”, - нам відповідають. Дош іде собі, люди мерзнуть. Попросили притулку в однієї творчої спілки, але нам відповіли, що стільців немає, що ніде сісти.

- То ми стоятимемо...

Однаково не дозволяють.

Паркет, виявилося, щойно мастикою вкрили, не випадає нас

запросити.

- То ми роззуємося...

Таки не впустили. Слава Богу, здогадався зателефонувати директору першої музичної школи, однокурсниці своїй, Наталі Сиротинській. Хоч і була вона ще членом КПРС, та не злякалася начальства, відразу знайшла для нас зал. Спасибі таким людям.

Розповідає Василь Тимофійович Романчук, ветеран хору "Посвіт", педагог з величезним стажем.

- Багато хор їздив по Волині, по Україні... На святкування 500-річчя козацької слави у Запоріжжя (1990 р.), 50-річчя створення УПА (м.Київ, 1992 р.), у Польщу, Білорусь – усього не перерахувати. Люди нас приязно зустрічали, незважаючи на спротив тодішньої, наприкінці вісімдесятих та початку дев'яностих, існуючої влади. Інакше як дикістю витівки представників влади у Маневичах, Берестечку важко назвати.

Пригадую, у Берестечку партноменклатура стягнула голів колгоспів з усієї Горохівщини, своїх активістів, аби не дати нам виступити. А мав бути мітинг, присвячений козацтву нашому славному. Райком, звісно, добре розумів, що це має бути не тільки пошанування лицарів-козаків, а й пошанування пам'яті повстанців. Номенклатурі таки вдалося зірвати мітинг. Паплюжили Народний рух, усе найкраще національне, а нас, посвітян, обзивали бандитами. Я попросив слова:

- Я вчитель, сорок років працюю у школі, чого ви мене боїтеся, дайте мені мікрофон...

Один було дав, а другий, спохватившись, одразу вирвав його з моїх рук.

- Нас хотіли посадити в автобуси та вивезти, куди вивезти – невідомо. Тільки дивом їм не вдалося цього зробити. У машині нашого хориста Супруна колеса всі поспускали, на кладовищі зрізали хреста, що встановили у пам'ять про полеглих повстанців. А до Кляви Корецької:

- Зараз ми тебе роззуємо, заберемо козушок – підеш босоніж звідси.

Завдяки безстрашному борцеві за волю України – Пилипу Романюку з Берестечка, який був засуджений на двадцять п'ять років ув'язнення сталінських концтаборів, чудом уцілів – залізний хрест було встановлено і забетоновано.

Пам'ятається, що незмінно із нами попереду з національним прапором чи без нього крокував безстрашний Олександр Юрченко, Царство йому Небесне. Так було і в Маневичах. Штовхали, рвали одяг...

Мине п'ять літ, і народний депутат України Олександр Гудима скаже на ювілейному вечорі:

- Під час усієї нашої боротьби хор "Посвіт" був таким надійним тилом, що могли іти ми у будь-який бій, у будь-яку атаку.

Не одну тисячу кілометрів, і не дві і не три проїхав шляхами України, піднімаючи її з колін, хор "Посвіт". А скільки незабутніх зустрічей з прекрасними людьми...

- Приїхали ми на освячення могили повстанців у Чернівці, - пригадує Ростислав Кушнірук. - Здається, то було в 1995 році. Завтра офіційне освячення, а сьогодні запропонували виступити в Будинку Народного руху. Чи не оповістили людей, чи щось там ще трапилося, але, на наше розчарування, у залі сиділи лише декілька чоловік. "Хто ж прийшов?" – цікавимось.

- Ну, насамперед полковник Войновський, курінний Буковинського куреня, - пояснили мені. – І хоча йому 80 років, він спеціально приїхав зі Сполучених Штатів. Це на його кошти збудовано пам'ятник, і він прибув на відкриття.

Ви не уявляєте мого стану... Звертаюся до товариства, до хору: "Якби взагалі ніхто не прийшов, тільки одна ця людина, ми зобов'язані виступити, показати, що маємо. На сцену, колеги, вперед!"

Полковник Войновський дякував від душі, дав свою візитку.

- У Сполучених Штатах, - сказав він, - також співають цих пісень, та виглядає все воно трішки плаксиво, сумно. У вас та ж тематика, але звучать пісні мужньо й заклично.

...Їхні імена знані й шановані на Волині. Г.С.Марчук, С.І.Марчук, В.Т.Романчук, М.В.Вакульчук, В.О.Карнківський, Т.І.Ігнатюк, Н.В.Матвіюк, А.К.Стасюк, Н.Б.Тітяєва, К.В.Врублевська, Н.Г.Гатальська, Л.Й.Грицай, Т.О.Лазько, Г.Н.Малиненко, Г.В.Недолуга, А.В.Яцюк, І.С.Дациук, П.М.Кушнірук, П.Ф.Садовський, В.К.Ткачук, М.Р.Гарбарук, І.О.Довгань, М.А.Козар, О.Ф.Кравчук, Ю.П.Манелюк, А.О.Шум, І.М.Остапюк, К.М.Савочко, Р.С.Пенкало, П.О.Гнітецький, Н.В.Литвин, усі згадані й незгадані, усі, хто брав участь у "Посвіті".

...Назва хору споріднена з джерелом світла в оселі наших давніх предків – "світець", "посвіт". То світи ж нам, "Посвіте", ще багато-багато літ, відганяй злу темряву від нашої національної долі, щедро світи нам своїми піснями, невмирущими і незнищеними, як сам народ.

“МИ ІЗ МЕШКАНЦІВ НАРОДОМ СТАЄМО”

Бесіда з **Михайлом Тиским**,
першим керівником Народного руху на Волині.

- У своїй книзі *“Весна тривоги і надії”* Ви сказали, що, готуючи перший мітинг, консультувалися з львів'янами, радилися, аби синхронізувати дії. Зрозуміло: в одному матеріалі всі сторони життя важко охопити. Хотів би, аби Ви продовжили сказане у книзі й спинитися на подальшій співпраці з Львівщиною, з Тернопільщиною – з тими областями, які через історичні причини стали українським П'ємонттом.

- Ми почали роботу відразу, як тільки у пресі, засобах масової інформації, що були для нас доступні, з'явилися повідомлення про організаційне оформлення демократичного руху. Ми відчували, що вже щось назріває, тож хвиля національного відродження спонукала нас до діяльності. Спочатку я їздив від Товариства Лева у Київ. Там були зібрання, були розмови про те, як продовжити починання львів'ян, адже в першій декаді травня утворилася львівська організація Народного руху. Товариством Лева займався Олег Покальчук. Спочатку він був у Львові, потім виїхав до Києва і вже там прокладав містки. Уже десь на початку червня я поїхав у Київ. Там познайомився з лідерами львівського Народного руху Євгеном Жеребецьким та Владиславом Іськівим – обидва кандидати наук, працювали в академічній установі й разом з тим у Русі. Після Києва зустрівся з Олександром Гудимою. Гудиму я вже знав на той час. Олександр запропонував поїхати до Львова, аби подивитися, що там роблять. Я знав, де у Львові збиралися прихильники Народного руху, вони майже щодня зустрічалися в Пороховій башті – то так званий тепер Будинок архітектора. Ми зайшли туди ввечері, десь о п'ятій годині, побачили там багато емоційно піднесеного люду... То десь для них було велике свято – прийти туди і поспілкуватися з людьми, у яких такі ж погляди та ідейні помисли. Відразу помітили, що ми ніби чужі... Запитали, хто ми, звідки? Відповіли – тоді був я, О.Гудима і Г.Левчук. Згодом ми з О.Гудимою зустрілись з Богданом Горинем, одним із засновників НРУ, а потім побували на засіданні, адже треба щось і на Волині робити.

- А звідки починати?

- Починайте з мітингу, треба про себе заявити. Ну, а є у вас якісь організації?

- Не знаємо, нема.

- Ну, добре, - каже Богдан Горинь, - вас вже діє Товариство Лева, - це відділення львівське. Тоді на основі цього товариства, до якого входять переважно представники інтелігенції, починайте створювати осередки Руху.

Кажу йому, що дуже важко почати, бо різні думки у членів Товариства Лева з цього приводу. Це все ж таки організація культурницького напрямку – художники, скульптори, письменники, поети. Вони говорять про незалежність, про історію України, але зробити якийсь рішучий крок для них буде важко. Тоді кажу до О.Гудими, давай організуємо мітинг у Луцьку. Запитуємо в Богдана Гориня, чи вони нам допоможуть? “Безперечно, допоможемо”, - відповідає. Тоді почали міркувати, де зробити цей мітинг? У центрі міста не дозволить влада. Можливо, на Замковій площі? На те Богдан Горинь каже, що був у Луцьку і що Замкова площа підходить для такого заходу – не має такого автомобільного руху, вона в закутку. Там влада може дозволити, вони не мають права не дозволити. Яка ж причина мітингу, адже просто так його не зробиш. А ми вже тоді знали, що там на початку війни були розстріли: люди пошепки говорили, що в перший день війни уночі там багато люду розстріляли. А це, на думку львів'ян, була вагома причина для мітингу.

Отож, приїжджаємо у Луцьк, починаємо радитися, що і як його робити. Щонайперше потрібно було заяву написати до пуття, обґрунтування, мовляв, для чого цей мітинг? А якраз на той час виходить постанова ЦК КПРС про увічнення пам'яті жертв політичних репресій 30-50-х років. Ми так і вписали в заяві, що згідно з постановою такою і такою...

- Тоді це був улюблений і майже єдиний метод аргументації.

- Ми так тоді аргументували. А треба, щоб на заяві було не менше трьох підписів. Кажу до Гудими, що давайте чотири, мовляв, ти, Олександр, одного шукаєш та я одного шукаю. Він запропонував Віктора Войцехівського, а це якраз було дуже добре: ветеран війни, партизан і патріот України. А я – Миколу Морозова з Вінниччини, який пережив голодомор, у якого батьки були свідками голоду 33-го. Він приїхав у Луцьк за направленням після аспірантури, свого часу ми здружилися... От я під час зустрічі й кажу йому: “Миколо, підпишеш заяву?” Він схвально: “Підпишу”.

Ну а потім відбувся мітинг, який і започаткував Рух на Волині.

- У ранзі обласного керівника Руху Ви зустрічалися з багатьма відомими людьми. Народний рух надзвичайно демократична організація, у якій уже не було одностайного “одобрямс”, а точилися дискусії, інколи гарячі дискусії...

- Після першого мітингу у нас фактично вже почала утворюватися організація: люди тоді приходили у художній фонд, де й починались дискусії. Щодня з 18-19 години і до півночі. Це було дуже важко. По-перше, у багатьох наболіло за довгі роки безправ'я, причому приходили люди, як правило, непересічні люди, які багато у свій час вистраждали, які жили тривалий час десь у Сибірах, яких ущемляли і які були за свої

переконаннями гнаними. Різні, абсолютно різні люди, але там ми могли вговоритися, там ми могли багато про що порозмовляти й прийняти відповідне рішення. Проте важко було потім рішення втілювати у життя за цих умов. Разом з тим час від часу доводилося їздити в Київ для узгодження усіх цих питань, що виникали в процесі створення організації. У Києві тоді вже діяла так звана Велика Рада Руху, постійно відбувалися засідання секцій цієї Ради. Тоді кожні два тижні їздив я до Києва. Їздили в Київ Богдан Самохваленко, Євген Шимонів, Катерина Шаварова, згодом Геннадій Кожевніков. Там, по суті, обговорювалися ті ж проблеми, що й у нас, в обласній організації, але вже на вищому рівні, бо в засіданнях брали участь такі відомі особистості, як Дмитро Павличко, Володимир Яворівський, Сергій Головатий, Лариса Скорик, Степан Хмара, Іван Драч. Іван Федорович завжди вів збори та наради. Він був людиною особливо корисною для того періоду: вмів своєчасно згладити всі ті розбіжності, непримиримі суперечності, категорично протилежні думки і звести їх до якогось одного рішення. На той час найпомітнішими політичними фігурами, які завжди виступали по кожному питанню, були Степан Хмара, Лариса Скорик, Сергій Головатий, Володимир Яворівський, Дмитро Павличко. Цікаво, що завжди після гарячих дискусій неодмінно доходили згоди. Якщо у Луцьку, у Волинській обласній організації було дуже важко виробити якусь спільну думку і потім її прийняти як рішення, то у Києві це відбувалося легше, хоч не бракувало суперечливих думок. В'ячеслава Чорновола на той час там ще не було, оскільки його обрали головою Львівської обласної ради. Я пам'ятаю виступи Левка Лук'яненка, він дуже скромна людина... Виступав завжди досить помірковано. Він не був радикалом, як Лариса Скорик, Сергій Головатий, Степан Хмара. С.Хмара дуже ображався, коли йому не давали слова, та попри все виступав по три, по чотири рази. С.Головатий так само швидкий до розмови. Один із найрозважливіших політиків на той час – це все-таки Левко Лук'яненко: якщо він говорив, то говорив виважено, на основі його промови часто й приймали рішення. Уже тоді на початках Левко Лук'яненко казав, що треба створити партію. Звичайно, він трохи забігав наперед, адже хід державотворчих процесів того часу ще не давав підстав для такого рішення.

- Як керівникові Руху на Волині Вам вдалося не тільки втримати організаційно Народний рух у Луцьку, а й створювати в районах осередки. У яких районах найбільш діяльно, найбільш послідовно пішли демократичні процеси? Бо менталітет людей Любешівського району і Горохівського, очевидно, різний через різноманітні історичні причини та інші обставини.

- Після утворення Волинської організації в серпні 1989 року і особливо

після першого Установчого з'їзду Народного руху районні та міські організації на Волині створювалися без особливих проблем. Одразу ж після того, як дізнавалися, що ми є, що Рух уже на Волині, до нас приїжджали люди з районів, і ми їм розповідали, що далі робити. Тоді я не був головою Руху, а тільки керівником секції щодо організації роботи. Нам з Києва рекомендували створювати осередок у кількості не менше ніж 6-7 чоловік, а по селах – від трьох і більше. Паралельно із обласною утворилися тоді ковельська, а згодом і нововолинська та володимир-волинська міські організації. Після створення координаційної ради Волинської обласної організації НРУ за Статутом до її складу автоматично входили голови районних та міських осередків. Здебільшого з районів до Луцька приїжджали щосуботи на 12.00, і у приміщенні художнього фонду ми обговорювали всі проблеми, які були на той час актуальними. З одного боку, порівняно з днем сьогоднішнім, це було досить легко: не потрібно було жодних коштів, люди приїжджали за свої гроші, брали участь у заходах. Ми, наприклад, вирішили 17 вересня провести акцію, і вона відбувалася одночасно у Нововолинську, Володимирі-Волинському, Ковелі, Горохові. Туди далі, на північ, у "червоний пояс" ми не їмали, це вже згодом почали найжджати в Маневичі, Любешів, Камінь-Каширський. Треба сказати, що Камінь-Каширський – ніби острів на Поліссі, там швидше, ніж у інших поліських районах, розпочалися демократичні перетворення. Пам'ятаю, тоді одну із перших було створено Камінь-Каширську організацію Руху. Легко було організувати, але важко було підтримувати зв'язок: увесь час виникали якісь перешкоди, навіть особисто мені тричі міняли номери телефону. Така ось дрібниця...

- Здавалося б, дрібниця, за якою стояла реальна протидія реакційних сил. Це дуже красномовний факт, і я не напратив на нього у Вашій книзі.

- Ви знаєте, цю книжку я написав за три місяці... Хотілося до 10-ї річниці утворення Руху хоча б щось видати з історії НРУ на Волині, заповнити цю прогалину. Зараз написав би набагато об'ємнішу працю, але тоді, у 1999 році, мені треба було якнайшвидше це зробити...

- Пане Михайле, зміна номерів телефону – не єдиний вид протидії Руху. Які ще були способи перешкодити Вам працювати як керівникові, як організаторові Народного руху на Волині?

- Ви знаєте, відразу, як тільки утворився Рух на Волині, на засіданні бюро обкому Компартії сказали про нас, що це бандерівці зі Львова створили таку організацію... Це, мовляв, не волинці, вони такого не могли зробити. У мене є ці документи з тодішнього засідання бюро обкому. Звичайно, коли вони з нами зустрічалися, особливо віч-на-віч, то говорили як нормальні українці. Вони весь час були поряд, на усіх

наших засіданнях. В очі казали нам, що підтримують, але коли виступали десь офіційно на мітингу, то весь час нас ганьбили. Я працював тоді старшим науковим співробітником у Луцькому педінституті. Одразу після утворення Руху мене стали просто ненавидіти мої найближчі співробітники. Рішенням ректора щодо мене було запроваджено особливий дисциплінарний режим. Завели зошит відвідування викладачів такого-то факультету, такої-го кафедри, де, зокрема, було написано: прийшов на роботу о дев'ятій годині, перехід з корпусу в корпус – 15 хвилин. Одне слово, записувати треба було все: коли вийшов і звідки, коли закінчуєш робочий час. Спочатку це запровадили тільки для мене. Усі інші кафедри, інші факультети могли працювати як зазвичай: прийшов на пару, провів пару і додому. Вони могли працювати у звичному режимі, могли піти на базар чи на каву. Для мене це було зась. І співробітники на мене, без вини винного, сердилися. Мене зобов'язали “відвідувати” парткоми, хоч і не був партійним, бути на всіх засіданнях кафедри і таке інше. Коли дізналися, що обласна координаційна рада розпочинає свою роботу о 12 годині, у суботу, коли в усіх вільний день, то саме на той день призначали засідання кафедри. Мало того, на ту саму годину. Приходив на роботу і, посидівши трошки, казав: “Шановне товариство, зараз пів на дванадцяту, а о 12-й засідання координаційної ради, я йду”. – “А засідання кафедри?” – “Сьогодні не робочий день, за трудовим законодавством ви мені нічого не можете зробити”. Коли наступного дня запитую, що там на кафедрі було, то мені казали: “Ти пішов – і ми розійшлися”.

- *Народження хору “Посвіт”, без найменшого сумніву, дуже тісно пов'язане із зародженням Народного руху на Волині. Отже, хор “Посвіт” та координаційна рада Руху, Рух і хор “Посвіт”.*

- Ви знаєте, Ростислав Кушнірук – незмінний керівник і організатор хору, який зараз має звання народного – відразу ж виявив неабияку активність. Я не знав його... Прийшов чоловік і почав брати участь у дискусіях, у наших заходах, які ми тоді проводили. Потім каже: “Ви знаєте, треба створити хор “Посвіт”, бо ми не можемо зараз випустити власну газету, крім того, ми не можемо виступити по радіо та телебаченню. А хор співатиме пісню патріотичну, ми зможемо поїхати, нас не забороняють”. І дійсно, у пана Ростислава виявилися феноменальні організаторські здібності – десь уже через місяць був хор. При цьому відшукав людей відповідної світоглядної орієнтації, патріотів, які не боялися тоді заспівати заборонене. Спочатку виконували суто українські народні пісні, згодом у репертуарі з'явилися повстанські. Хор часто їздив по селах та містах, їх запрошували, люди радо слухали, а під час концерту хтось із них міг виступити на підтримку Народного руху та незалежності

України.

Хор зробив надзвичайно велику справу: через пісню пробуджували національну свідомість, через емоції, через душевний той вплив, достукувалися до сердець волинян.

- *Така проблема: Рух і влада. У владних структурах, без сумніву, були люди, які з обов'язку служби мали чинити опір Рухові, а у душі за світоглядом десь співчували, із розумінням ставилися. Легенда про свшан-зілля – невмируща легенда...*

- Ви знаєте, це для мене було таке цікаве відкриття, коли до нас приходили після засідання міському партії члени КПРС та інформували про те, що там відбувалося, навіть рекомендації давали, як поводитися. Тому нам було легко, бо ми працювали в українському середовищі, майже в кожному комуністів певною мірою ще жеврів націоналіст, тобто любов до батьківщини. Зрозуміло, вступаючи до партії, людина не думала про Україну, вона думала про себе, про свою кар'єру. А вже тоді без квитка людина, яка має мізки, яка хоче чогось досягти, нічого не могла зробити. І скажу ще одне. Коли у 71-му році у Львові, де тоді навчався, потрапив на весілля у сім'ю львівських інтелігентів, патріотів-націоналістів, то був дуже здивований. Під час розмови на весіллі було сказано: вступаємо усі до партії, без комуністичної партії нас просто розметуть, ми мусимо туди вступати й у такий спосіб впливати на маси, аби зберегти національну ідею. Був тоді такий заклик - вступати до комуністичної партії для того, щоб зберегтися як еліта нації. Якщо людина не була в партії, то не могла навіть захистити дисертацію, бо існувала заборона. Коли у Львові утворився Народний рух, то в керівництві майже всі були членами партії. Це ректори, проректори університету та інститутів... Члени партії, заслужені люди... Тоді лякали людей, що бунтівники-дисиденти хочуть влади. Це ж нормальне явище, коли люди прагнуть до влади, коли якась сила має конструктивну програму. Разом з тим у міськкомах, райкомах партії було багато наших симпатиків, особливо в міськкомах комсомолу та обкомі комсомолу. Їх “кидали” до нас на дискусії на Замкову площу, вони приходили і вже через 15-20 хвилин казали: ми з вами, ми так само думаємо, як і ви, але нас послали для того, щоб вас “перевиховати”. А ми їм на те: перевиховайте цей народ, перевиховайте його.

- *Географічне розташування Волині своєрідне. Поряд Польща, Білорусь, особливо Берестейщина, де багато українців, не так уже й далеко Прибалтика. І вам довелося контактувати і з українцями в Білорусі і з прибалтами, і з поляками. Які були зв'язки із колегами, однодумцями, такими як “бунтівниками”?*

- На Установчу конференцію Народного руху 1989 року ми нікого не запрошували, але до нас приїхали українці з Народного фронту із

Ленінграда. Прибалтики, привезли свої прапори і подарували їх нам. У мене ще є прапор з Литви. Були тоді в нас українці з Бреста, приїхали гості з Рівного та Києва. Не було, на жаль, зі Львова

- *Усупереч міфам компартії, що львів'яни нав'язали все це Волині...*

- Ми інформували Київ, що такого-то числа будемо проводити установчу конференцію, і вже вони самі телефонували, дізнавалися, що й коли буде, і приїжджали. У ці часи особливо багато людей приїжджало з Брестської області, насамперед з Бреста. Вони вже тоді створили Товариство української мови. Там українські товариства зараз перересстровано, але вони мають якийсь статус, як національні меншини, найімовірніше. Але приїжджали до нас дуже часто, і нам через КДБ, через інші структури нав'язувалося, що поліщуки – це не українці. Але потім, коли Народний рух пішов дуже стрімко вгору, усе відійшло. Все це у структурах КДБ було розроблено, аби посварити придністровців з молдаванами, татар з українцями і росіянами, а закарпатцям сказати, що вони русини, а не українці. Знайома політика: розчленувати, а потім, мовляв, давайте назад до купи. Приїжджали також з “Пам'яті”, одного разу була навіть людина з Москви, яка родом з Харкова і яка прекрасно володіла українською мовою. Знайшли мене, знайшли О.Гудиму і відкритим текстом заявили: ви мусите виступити проти жидів. Ми не будемо виступати проти євреїв, відповідаємо. Ми навмисно євреїв і росіян вводимо у координаційну раду, щоб не створювати національних протиріч. Ми говорили тоді на дуже різких тонах, і гість поїхав назад – так скінчилися спроби нав'язати нам ідею “Пам'яті”. Імперський центр хотів посварити українців з євреями, тому що їх тоді було ще багато в Україні. Це та межа осілості, визначена ще у минулому столітті для євреїв Московією.

- *Ви казали, що неможливо було видрукувати на Волині рухівські матеріали. Друкарні боялися брати, і ви друкували десь у Прибалтиці. У яких містах?*

- Все це ми робили у Вільнюсі. Відразу після установчої конференції ми почали думати про свою газету. Перед установчим з'їздом Народного руху ми вже сформували редакційну групу у складі І.Лисака, В.Федосюка, М.Панасюка, Р.Стрілки та інших. Довго міркували, де його віддрукувати, перший макет зробили, який ще й досі зберігається у мене. Потім виявилось, що цей макет ми не можемо розмножити. Зробили інший, який завезли у Прибалтику...

- *А хто возив?*

- Іван Лисак. Олег Пашинський, Віктор Федосюк. Коли вони поїхали у Вільнюс, відразу повідомили, що з України, і показали матеріали... Вільнюські колеги за ніч віддрукували 5-7 тисяч примірників. Перший

раз добре перевезли, розповсюдили по Волині. Наступного разу привезли у Ківерці, а в Ківерцях уже чекали хлопці з КДБ... Бачимо, що нам кінець. А якраз в цей час один потяг підійшов до платформи, а інший мав відходити. Вони тихенько іншим боком і перейшли в другий поїзд. Той, у який зайшли кадебісти, поїхав у Луцьк, а наші люди сказали, що ми пішли на автобус, 103-й. Ще у поїзді кадебісти на всяк випадок питали, що там везеш... То крупу, то цукор, то картоплю чи що там... За півтора року вийшло сімнадцять номерів по 5-7 тисяч. Усі ті номери у мене є - від першого до сімнадцятого.

- *Це унікальні документи часу...*

- До того часу, поки не почала виходити “Народна трибуна”. Оце останній номер випустили і якраз затвердили Івана Корсака редактором першої легальної демократичної газети. Тоді ми вже в “Народній трибуні” друкувались, не возились по світах. Тому що професіоналізм наших газет був не найкращий - це чисто інформаційні листівки, у яких можна знайти багато як граматичних, так і стилістичних помилок... Але це перше, перше, що ми могли розповсюджувати.

Згодом УРП почала видавати “Вільну думку”, Ковель випускав свою газету також спочатку в Прибалтиці, Андрій Криштальський у Горохові видавав “Вітер надії”, а Нововолинськ віддрукував у Прибалтиці лише один номер своєї газети. Після цього вони створили міську газету, як і в Луцьку. Нововолинський міський голова Олег Киричук був прогресивною людиною. Якось приходить до першого голови Народного руху Нововолинська Ігоря Семенюка і каже: “Коли ти скажеш мені прапора вивісити, бо у Луцьку вже завтра вивісять”.

- *Пане Михайле, хто брав найактивнішу участь на початку Народного руху, кого б ви назвали зі своїх колег, своїх побратимів, тих хто першими взяв цю пошу на себе.*

- З самісінького початку це були, безумовно, Олександр Гудима, Іван Лисак, Євген Шимонович, Клавдія Корецька, яка йшла зі своїми поезіями на мітинги і нагадувала українцям, що вони українці, Зоя Навроцька, Катерина Шаварова. З часом частина активістів відійшла від роботи: багатьох ляк брав, як все це почало розкручуватися. У ці часи активно діяли Олег Байдуков та Богдан Самохваленко. Оце ті люди, які тоді були першими, ще до створення Руху. Довгий перелік імен заслужених людей, найбільш активних, а їх було сотні, а може, й тисячі. Не можна забути Олександра Юрченка – з самого початку після першого мітингу він увесь час був з нами в Русі. Непересічний вклад у розбудову НРУ зробили Геннадій Кожевников, Володимир Осіюк з Ковеля - перший голова Народного руху Ковеля і Ковельщини, Ігор Семенюк - перший голова Народного руху Нововолинська, потім Мелетій Семенюк і Андрій

Криштальський з Горохова, народний депутат першого демократичного скликання Андрій Мостиський. Пам'ятаю, молодий хлопець тільки-но після закінчення інституту приїжджає до Луцька і каже: "Я з Народного руху з Ковеля". Але потім "вирвався" і слава Богу. Я радий за всіх, хто зараз чогось досяг.

- Пане Михайле, з тих часів спливає десятиліття, і різні думки доводиться чути. Є люди, які щиро раді добрим змінам. З іншого боку, є й таке розуміння: от, мовляв, ті демократи розвалили заводи... Як Ви це бачите, як Ви оцінюєте з висоти десятиліття пройдений шлях? І Ваша думка про те, де ми є...

- Знаєте, багато можна говорити про ті процеси, які відбулися за десять років. Багато позитиву є майже в усіх напрямках державного та суспільного розвитку. Ми крок за кроком із мешканців, із жителів стаємо нацією. Уже багато народилося дітей, які не знають, що таке піонерська організація, вже багато є людей, які ніколи в минуле не повернуться, навіть якщо вони не люблять України, не захочуть бути десь там, у Росії. Рівень патріотизму, на мою думку, іде щораз глибше і глибше у народні маси, уже більшість людей, особливо молодшого покоління, сприймає себе як громадян України. Разом з тим вони по-різному це трактують, вони можуть бути громадянами України, а говорити російською мовою чи іншими мовами, але вони вже громадяни України. Повернення назад неможливе – це громадянська війна, це не Чечня, це в сто разів більше аніж Чечня. Бо якщо у Чечні 600 тисяч, то в Україні з 50-мільйонним населенням, навіть на Східній Україні, можна знайти кілька мільйонів бойовиків, які захищатимуть нашу державу, незважаючи на те, що вони від неї особливих щедрот ще не мають. Разом з тим у перші роки незалежності партноменклатура, особливо проросійська, прокомуністична, усе робила, щоб розвалити економіку. Якщо той завод міг працювати, то вона все робила, щоб він не працював: або йому перекривали збут, або йому перекривали фінанси, або просто збурювали людей, мовляв, давайте візьмемо все у рахунок зарплати і не будемо оновлювати виробництво. Різні методи... Усе було зроблено навмисно для того, щоб заводи зупинилися. Дійсно, частина заводів, яка могла б працювати, стоїть. Усі ці роки призначалися керівники, які були зацікавлені в першу чергу хапнути щось за 3-4 місяці й утекти десь за кордон. Це була планомірна політика знищення України.

Й досі відчувається нестача таких кадрів, які мислили б про сучасному, які думали б, що вигідно ринку і за якою ціною це вигідно продати. Є приклади. От Олександр Свирида, як один із рухівців, ще студентом, на п'ятому курсі ходив до нас у Рух. І дійсно, з часом він став підприємцем і разом з колегами зробив український майонез, кетчуп,

гірчицю – прекрасна упаковка, за доступною ціною. Розвернулися, піднялися – ну і прекрасно. І я вітаю всіх таких людей, які можуть самі собі заробити. Про таких не скажеш, що він десь там накрився, так ми зараз усіх звинуватимо, що всі накрився і потрібно, за ґрати, хто має машину чи високу хату, за ґрати. То дикість. Людина, яка в нелегких умовах знайшла свою нішу, зробила бізнес, свою справу відкрила і за рахунок цього стала багатшою, – це патріот номер один. А не ті плаксуні, які десь там ходили з прапором, а тепер кричать, що то недобре, знову потрібні колгосп, чи то на заводі колгосп. Сучасні умови конкуренції і підприємництва спонукають до роботи, до роботи постійної, щоденної, і ті люди, які попрацювали в бізнесі й чогось досягли, вони знають ціну всьому. Що це праця не шість, навіть не вісім годин, а часом і шістнадцять, і вісімнадцять, що не буває ні суботи, ні неділі. А інший прийшов, покурив, потім випив і пішов, а тепер плати мені – за що? Кожна праця оцінюється, від найпримітивнішої до інтелектуальної. І якщо ми будемо мати ту основу, що ми дійсно від своїх знань, від своїх умінь, від наполегливості досягнемо якихось успіхів – це буде приклад для інших. Подивіться, він це зробив через те, що він багато знав, добре вчився і наполегливо працював. Це – основа.

- І останнє, щодо коренів, зокрема родинних.

У мене ж дядько в УПА воював, закінчив Львівський університет і пішов в УПА, загинув у 44-му. Ще в дитинстві тато казав: "Комуністи – то найбільші вороги України". А щодня у школі чув, що найбільші святині – Ленін і Росія. То потрібно було дитині переварити усе. У школі говорять одне шість годин, а тут – вдома два-три слова. Пригадую, як розповідали мої родичі про враження мого батька після появи синьо-жовтого прапора над мерією міста Жовкви. Батько приїхав у Жовкву на початку 1990 року, а тут прапор... Він стоїть і плаче. Кажуть, що останній автобус відходить, а він не може зрушити з місця. Кажуть: "Гриню, та то ж автобус уже йде...", а він мов зачарований.

Коли я приїжджаю, бувало, додому, засинаю, батько з родиною ще говорять, благословляють мене на ту справу. Це десь звідти по роду, по генах ішло...

УНІВЕРСИТЕТ. БІЛЯ ВИТОКІВ

Розмова з доктором філософії **Петром Кральноком**, одним із тих, які немало зробили для створення на Волині університету.

- *Петре Михайловичу, наскільки я пригадую, було створено навіть групу "Волинський університет".*

- Її створили одразу ж після проголошення Незалежності України. Нам передали приміщення колишнього обкому партії і приміщення Будинку політосвіти. Хто активно працював? Віктор Пенько, Володимир Поляков, Марійка Герасимюк, Віктор Давидюк і ваш покірний слуга. Це було, скажемо, п'ятеро найбільш активних людей на першому етапі. До нас підключалися також ті, які сподівалися, що вони опиняться на вершині влади в університеті. Я особисто не розраховував на якісь там посади. Що стосується моїх колег, то це їхня особиста справа.

Варто відзначити також активність професорів Я.Мольчака, А.Нісімчука, брав участь у цих процесах Б.Ярош, нинішній ректор І.Олексюк. Іноді з'являлися на засідання оргкомітету такі оригінали, як професор І.Береговий.

Волиняни мають дякувати за дієву підтримку ідеї університету депутату Верховної Ради України дванадцятого скликання Олександру Гудимі, а також депутату того ж скликання Ярославу Дмитришину.

Якщо відверто, то ми працювали активно перші півроку. Тоді, знаєте, була певна хвиля ентузіазму. Підготовлено чимало документів, які стосувалися функціонування Волинського університету. Але, з іншого боку, ми розуміли, що потрібно якось виходити на київські структури. Бо хто ми були? Суто неформальне об'єднання.

- *Тобто громадська організація, незареєстрована, клуб однопідумців, який твердить, що Волині потрібен університет, що необхідно підвищити статус Волині.*

- Тодішнє керівництво Луцького педінституту ігнорувало ці ініціативи. Воно формально не могло відмовитися від ідеї Волинського університету, заявляло: "так, університет Волині потрібен, але хай це буде педуніверситет". А ще була така ідея: мовляв, знайдіть нам хорошого ректора і тоді поговоримо про університет. Щоб він був доктором наук, професором, знаним ученим. Причому ця ідея дуже часто обігрувалася. Зараз, мовляв, немає такої людини, яка стала б ректором університету. Тож почекаймо, поки вона з'явиться.

Ми спробували вийти на закордон. У цьому нам допомогла Наталія Тиравська, яка, як правило, щороку приїжджає на Волинь, бо звідси родом. В Австралії вона організувала своєрідний клуб прихильників Волинського університету. Ці люди зробили чимало: звернулися до

урядових структур України з пропозицією відкрити Волинський університет, заявили, що готові надати певну матеріальну допомогу.

Знаєте, коли обігрувалася ідея, що немає ректора, ми тим, власне, вирішили скористатися. У чому полягала інтрига? Даруйте, це моє бачення, принаймні на основі тієї інформації, яка в мене є. Сталося так, що фактично вже у 1991-1992 роках Волинський університет починає поступово лобіювати І.Юхновський. Спочатку він очолював комісію у справах освіти і науки у Верховній Раді, а потім обійняв посаду віцепрем'єра. Ігор Рафаїлович прекрасно розумів, що потрібні нові сучасні навчальні заклади, які очолювали б науковці, а не колишня номенклатура. Він був у дружніх стосунках із професором А.Свідзінським, який тоді працював у Кримському університеті. Коли до І.Р.Юхновського дійшли чутки, що є якісь диваки на Волині, котрі хочуть створити Волинський університет, що вуз має певну матеріальну базу, а область готова підтримати цю ініціативу, він почав лобіювати справу Волинського університету з наміром рекомендувати на посаду ректора А.Свідзінського. А.Свідзінський на той час у Криму опинився в непростій ситуації. Він зайняв чітку проукраїнську позицію, а в Криму до таких людей ставилися, м'яко кажучи, не дуже добре. Оці фактори десь спрацювали, але не тільки. Період з 1991 до 1993 року взагалі дуже сприятливий для української освіти. Поки пан Таланчук був у кріслі міністра освіти, цієї бюрократизованості ніби не помічалося. Дійсно, можна було створювати якісь принципово нові навчальні заклади. Це, до речі, був час становлення й Києво-Могилянської академії, яка не вписувалася в структуру отих наших "ліцензованих-акредитованих" навчальних закладів.

Нам теж треба було творити принципово новий навчальний заклад, який відійшов би від старих схем. Ми, образно кажучи, вскочили в останній вагон, бо Волинський університет створили ще до того, як масово почали з'являтися різні університети, академії. Це дало нам певні переваги, тобто було дозволено відкрити нові факультети, нові кафедри. Але, бачите, біда в тому, що фактично нічого не змінилося. У А.Свідзінського не було готової команди, він прийшов один. Ті кілька ентузіастів, які проштовхували ідею Волинського університету, не могли реально змінити ситуацію.

Усе, звісно, пізнається в порівнянні. Зараз я працюю в Рівному. Нехай не ображаються волиняни, але там усе-таки більший поступ у розвитку вищої освіти, ніж на Волині. Так, доволі цікаві підходи демонструє у своїй роботі нинішній ректор Рівненського державного гуманітарного інституту професор Р.Постоловський. Потрібно врахувати, що він тривалий час до того, як стати ректором університету, очолював вуз

недержавної форми власності. Тож значною мірою завдяки цьому вуз відходить від старих схем.

Або візьмімо Острозьку академію. Це невеликий навчальний заклад, в основі якого теж, до речі, була ідея, адже колись в Острозі функціонувала академія. І творили його майже в той самий час, що й Волинський університет. Там були люди-ентузіасти, команда, яка на голому місці побудувала сучасний навчальний заклад, що вже має статус національного університету. За своїм типом він дуже близький до західних стандартів. Там невелика кількість студентів, зате чудова матеріальна база (у цьому, до речі, не останню роль відіграла допомога української діаспори). І, що дуже важливо, досить високий рівень знань у студентів.

У 1991-1992 роках, пропагуючи ідею Волинського університету, яка в той час була дуже популярною і на Волині, і навіть за її межами, ми мали чудовий шанс створити дійсно сучасний, потужний вищий навчальний заклад. На жаль, ці шанси якщо й були реалізовані, то аж ніяк не повною мірою.

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ, ЯКІ БОЛЯТЬ

Розмова з художником **Віталієм Мельником**, одним із лідерів “Меморіалу”.

- Почнемо з того, що Ви стояли біля витоків товариства “Меморіал”. На основі матеріалів товариства дуже багато було зроблено як на Україні, так і в цілому в СРСР і, зокрема, конкретно на Волині. Адже “Меморіал” давав документальну базу для оцінки історії пройденого шляху, для оцінки того, які сумні сліди лишила радянська система в історії народу. Отже, як створювалося товариство “Меморіал”, які проблеми виникали?

- На одному з перших засідань координаційної ради Волинської організації Народного руху України за перебудову (така була повна назва організації) ми розподілили обов'язки між членами координаційної ради. Оскільки у своїй доповіді на установчій конференції я багато уваги приділив пам'яті минулого, мені доручили “Меморіал”. Як тільки в 1989 році було виготовлено нашу печатку з тризубом, одним з перших документів, засвідчених нею, стала заява координаційної ради в КДБ до тодішнього керівника Деменкова. У ній я та Ростислав Кушнірук, нині керівник славного хору “Посвіт”, просили дозволу ознайомитися з документами щодо розстрілу 1941 року в луцькій в'язниці, які, як ми писали, “за нашими даними знаходяться у ваших архівах”.

Прийшли. Подаємо заяву черговому. Той глип на печатку, а там замість звичного советського герба – наш... І одразу до телефону. Незабаром спускаються Деменков і ще один чоловік. Заходимо в кімнату. Нам чогось видалося, що вона просто нашпигована всілякими мікрофонами. Сидимо з Р.Кушніруком, як це має бути на офіційних переговорах, кожне слово добираємо. Деменков нам відрекомендовує свого колегу: Хлопук Юрій Миколайович, через нього будете тримати зв'язок. Ми обмінялися телефонами. Уже прощаючись, Юрій каже мені: “Ти що, мене не впізнаєш?” – “Впізнаю”, - відповідаю, а в голові суцільна порожнеча. Юрій сміється. Виявляється, ми росли на одній вулиці, тільки він на два-три роки молодший, а зазвичай старші підлітки мало звертають увагу на “малявок”. Власне кажучи, тільки завдяки Юрію Хлопуку важливі історичні матеріали стали доступні громадськості Волині. Зустрічаючись протягом 1990-1992 років з представниками “Меморіалу” інших областей, обмінюючись інформацією, на запитання “Яка у вашій області ведеться співпраця з архівами КДБ, чи вже тоді СБУ?” я чув відповідь: “Чисто споглядальна...”.

А ми мали змогу працювати з документами. У прес-центрі СБУ часто можна було зустріти за роботою журналістів В.Данилюка, М.Козака,

поета В.Лазарука. Що могли, одразу публікували в газетах “Народна трибуна”, “Молодий лєнінець”. Загляньте в старі підшивки! Скільки цікавого матеріалу там можна віднайти. Приміром, визвольні змагання ОУН-УПА. Советська пропаганда якими тільки лайками не обливала наших національних героїв. За сімома печатками були документи цього періоду. Інтуїтивно відчував, що це не “отдельніє, разрозненіє... бандформированія” – це воював народ, а свій, “як не заплаче, то хоч скривиться”. З якою цікавістю та захопленням відкривав для себе цю сторінку історії. Ми розуміли, що доступ до цих документів у нас тимчасовий, що рано чи пізно це урветься. Тому весь вільний час віддавав роботі над цими документами, а за два роки, повірте, я побачив їх чимало.

Спираючись на широкі верстви населення, на спогади очевидців почав вести “Мартиролог” луцької в’язниці. Адже тоді побутувала думка, пущена більшовиками, навіть таким “авторитетом”, як колишній прокурор області Найденко, що у Луцьку взагалі не було ніякої масакри 23 червня 1941 року, а просто чекісти обстріляли німецький парашутний десант за Стиром. Шила в мішку не сховаєш. Зараз нам уже багато відомо про найбільший злочин комуно-чекістів на цій землі. З часом усі списки людей, фотокартки, зібрані мною, увійшли до тому “Реабілітовані історією. Репресії 1939-1941”. Том підготовлено до друку, і, я сподіваюся, незабаром його можна буде придбати. Минуло вже понад вісім років, як він готовий, та не потрібно “власність” знімати з вовка овечу шкуру, тому й затримується ця страшна книжка.

Щодо “Меморіалу”, то формально такої організації на Волині не було, я тільки виконував функцію керівника цієї організації. Не тому, що її було тяжко зареєструвати чи утворити.

Як громадянин, як патріот, я виріс із Руху. Боляче було дивитися, як сильна міцна хвиля патріотичної самовідданості почала дробитися на усілякі партії, партійки по 5-10 членів. Комуś вигідно було нас роз’єднати. Все одно на всі заходи виходили ті самі люди, у серцях котрих палахкотів святий вогонь любові до України. Вони, чим могли, і фінансово, і морально допомагали всім організаціям, крім осоружної Компартії. Щоб утримувати ще одну організацію (а це приміщення, телефон, секретар і т.ін.), потрібно було в цих самих людей просити кошти.

Я тісно співпрацював з Рухом, з Братством ОУН-УПА Волинського краю. Завдяки тісному спілкуванню з повстанцями, черпав у них насагу. Мої політичні погляди поступово змінилися. З інтелігента-ліберала я став твердим націоналістом, і цим горджуся.

Організаційних клопотів не бракувало. Їздив я на збори до Києва і Львова, Тернополя та Івано-Франківська. Але то все за особисті кошти.

Це, мабуть, якісь гени чи біс у ребрі сидить. Не дає стояти остеронь.

Мій батько був біля витоків КПЗУ, за що отримав 15 років (окружна конференція відбувалася у його хаті), з 1925 до 1938 року відсидів. Історія, мабуть, повторюється. Перше засідання координаційної ради відбулося в моїй майстерні.

- Пане Віталію, що особливо запам’яталося з документів КДБ, що вражало?

- Наприклад, із захопленням протягом двох днів я ознайомлювався з щоденником начальника контррозвідки одного партизанського загону об’єднання Бринського, якраз район Любешівщини, Камінь-Каширщини. Цей чоловік об’єктивно писав. Ось таке-то село, події, а суть – між рядками.

У селі стільки-то бульбашів, стільки-то осель “бандитів-націоналістів” підтримує і... два чи три “наших” зв’язкових... Історикам радянської доби гроші даремно не платили. Виробили стереотипи, що у цих районах домінувала червона партизанка. Це абсолютна дурниця.

Йшлося там і про методи боротьби, як “підставляли” під німців, натравлювали одних на одних. Це дійсно партизанські краї, де тяжко було дійти простій людині до висновку: чия правда і хто винен? Крім української та совітської партизанок, там ще діяла польська. Цікаві описи, як Камінь-Каширський брали, разів три чи чотири... А репресій не було. Зацікавився чому? Виявилось, що на окупованих німцями територіях діяв закон, згідно з яким за одного вбитого німця розстрілювали 10 чи 20 цивільних. Там німців просто “лузали”. Я дізнався, що цей закон не був чинним на території Ратнівського, Камінь-Каширського та Любешівського районів. А чому? То вже пізніше покійний Юлій Головацький просвітив мене. У кабінеті в Гітлера була крем’яна сокира зі свастикою, цю сокиру ще до першої світової війни знайшли під час розкопок на Камінь-Каширщині. Гітлер вважав, що тут жили предки арійців.

Як художника, мене завжди цікавила образотворча продукція, на яку вряди-годи натрапляв у справах. Це були речі, конфісковані при арешті. То листівка, то газета, то карикатура на “вождей”, така, які діти у школі малюють. Якимось телефонує мені Ю.Хлопук: “Приходь, є цікаві матеріали”. Я приходжу. В архіві знайшлася справа: вбито зв’язкову під час переходу через кордон, при ній кільканадцять малюнків, гравюр. Дивлюся – вправна рука непересічного майстра. Роботи не підписані. На роботах – будні повстанські, походи, відпочинок, є й портрети. На одному з них погляд спрямований на глядача, особливий погляд, такі очі бувають на автопортретах. Я висловив припущення, що це зображення самого художника. Ще тоді я нічого не знав про Ніла Хасевича - легенду нашого краю. Він не захотів тікати за кордон і, хоч був інвалідом, без

ноги, зробив усе, щоб світ знав: Україна не скорена. Адже саме з Волині ще довго після війни потрапляли на Захід малюнки. За художником полювали, а він боровся, боровся зброєю, гострішою за скоростріли, боровся різцем, олівцем при світлі газової лампи в темних бункерах УПА. У бункері на Цуманських хуторах він і прийняв мученицьку смерть. Тіло його знайшли в Клевани, біля приміщення НКВД. Де його могила – не відомо. Уже пізніше я мав змогу побачити фотокартки Н.Хасевича... То був його останній автопортрет – і це мене вразило.

Тоді в СБУ була, мабуть, усяка апаратура, але, видно, не хотіли “світитися”. Багато фотографів – мої друзі, ото ж вони мені й перефотографували ці роботи. Пізніше СБУ передала раритети Волинському краєзнавчому музею.

Запитуєте, що вражало? Прості справи. У них добре видно методику допитів. Починається, як правило, об 23.40 чи у пізніші години. Суто анкетні дані – ім'я, прізвище, рік народження і т. ін... Далі запитання: “На попередньому допиті ви сказали про те і те. Що ви ще можете додати з цього приводу?” І все... “Допрос окончен 4.30”. Підпис допитуваного. Наступної ночі чи там через ніч знову ті самі запитання... Аналогічних протоколів у справі з десятків. Весь цей протокол допиту заповнюється протягом 5-10 хв. Решту часу, 4-5 годин, видно, катували. Чекисти були переконані, що людину легше зламати в нічний час. Проте, я думаю, що вони цим людям і вдень спати не давали.

Багато понівечених людських доль у цих документах. Це цілий пласт нашої історії. Скажімо, повернувся солдат з війни. І медаль у нього за мужність, і орден. Тільки-но прийшов у рідне село, а вночі приходять з лісу хлопці й просять дати гасу та поїсти.

Він і дав 1 літру гасу та сала. За це присудили йому 10 років. Так діяла система.

Хвилююча історія патріотів-волиняків, які в 1948-1950 роках поверталися з-за кордону на рідні землі для боротьби з найбільш осканженими представниками влади та НКВД. У ті часи на селі повністю функціонувала радянська влада. Були і дільничні, і голови сільрад, і парторги. Мусили вони виконувати свої обов'язки. Їх не чіпали, хоч не така велика проблема була їх усунути. Знищували ж тільки тих, хто особливо хотів прислужитися перед більшовиками, усіляких деспотів і дурисвітів. Ці боївки були дуже мобільними, по 3-5 чоловік, і проти них воювала ціла армія. (На Волині стояли дві дивізії НКВД, а це 24 тисячі солдат. На фронті дивізії могли бути й по 1000 чоловік, аби лишень прапор).

Десять близько десяти таких груп було. Усі вони полягли в нерівному бою.

Візьмемо справу Юрія Стельмашука (“Рудого”). Хворий, з високою температурою, він випадково (коні понесли просто на засідку) потрапив до рук НКВД. На допиті заявив: “Як провідник, говоритиму тільки з генералом” Тож допит вів сам Строкач. Не було за що й судити Юрія. Він не воював, безпосередньої участі в жодних акціях не брав. Провідників не судять – їх знищують, тож і командир “Завихосту” Ю.Стельмашука приписали 20 тисяч знищених поляків.

Напередодні суду попросив 26-річний командир “Рудий” попрощатися з рідною домівкою. Його привезли в Коршів. Став перед домівкою на коліна Юрій, поцілував рідну землю востаннє. Суд ухвалив страшний вирок – вищу міру покарання.

Героїчну смерть прийняла і його рідна сестра Ганна Стельмашук, яку 22 травня 1941 року разом з подругою Ніною Бахів і ще двома юнками оточили в клуні на околиці Вишкова. Клуню підпалили. Запропонували здатися. Вийшла з клуні красуня Ганна, вигукнула: “Україна не здається!” і повернулася в палаючу клуню. Вічна пам'ять героям...

Уже в 1992 році з Польщі прийшов запит: оскільки тут на Волині загинуло від рук націоналістів 200 тисяч поляків, потрібно відшкодувати кошти родинам, облагородити могили. Поляки самі хочуть поставити хрести на місці 200 тисяч. Яка страшна цифра! В той час у Варшаві вийшла книжка М.Сівіцького “Справи конфліктів польсько-українських”, у ній ми знайшли на 20 сторінці цікавий документ “Лічба польського елементу на Волині”, у якому сказано: “У 1931 році було 350 тисяч, вивезено на схід НКВД 50 тисяч, кілька тисяч утекло за Буг, близько 1000 ув'язнили чи замордували німці. Вивезли на роботи за 16 місяців 25 тисяч, в 1943 році загинуло в польсько-українському конфлікті 15 тисяч, кільканадцять тисяч утекло за Буг. Близько 50 тисяч німці вивезли на роботи. Убито 180 тисяч, залишилося 170 тисяч.

- Це є серйозні міждержавні проблеми, з нерозумної голови можна забити між народами такого цвяха, що не дай Боже. А такі голови, такі горе-літератори, на жаль, були.

- Бачите, цвях цей забитий не нами. Знаєте, його можна виб'яти, коли ми будемо щиро правду писати. Абсолютно щиро правду.

- Повернімося до перших документів про розстріл у Луцькій в'язниці.

- У КДБ було всього 96 справ. Це справи тих, кого засуджено до розстрілу. Де решта документів про Луцьку в'язницю – ніхто не знає.

Німці, коли прийшли, дали доступ населенню до документів. Українці виносили ці документи, порядок робили, замітали оті всі радянські папери.

- Однак цих 96 справ давали підстави обґрунтовано стверджувати, що розстріли були.

- Візьміть будь-яку газету того часу – преса просто кричала про ці

злочини. На 40-й день після розстрілу відбувся Хресний хід до тюрми і освячення могил. 80 священників правило на чолі з Митрополитом Полікарпом.

Окупанти всіх мастей знищували волиняків на території Луцької тюрми. На жаль, ми в основному згадуємо тих, хто тут поліг від рук більшовика в 1941 році. А німецька окупація? Ніби пекельна машина, регулярно, 2 рази на тиждень, проводили розстріли тут і німці. Про це свідчать документи, спогади очевидців. Про цих людей також не гріх згадати. Це наш рід.

Які проблеми намагався вирішити “Меморіал”, що хвилювало, які завдання вважалися першочерговими – це видно вже з виступу Віталія Мельника на установчій конференції крайової організації Народного руху України.

Уривки з виступу В. Мельника пропонуємо з дозволу автора увазі читачів.

Брати і сестри! Товариші!

Завдяки прагненню вищого вислужитися перед ще вищим, багаторічному старанню найманих формувань лекторів-професіоналів нищилися віками усталені звичаї, замовчувалася, перекручувалася національна історія, справування релігійних обрядів швидше нагадувало підпільну роботу, користування рідною мовою вважалося ознакою “дурнова тона”. Забувалося, хто ми, чиїх батьків діти?

Плоди такої політики і повертаються до нас у вигляді горезвісних проблем: алкоголізм, наркоманія, проституція, злочинність серед молоді.

Минулого не вибирають, його успадковують. Що ж успадкували ми на культурній ниві в Луцьку?

Силу-силенну невирішених проблем. І від того, наскільки чесні й правдиві ми будемо при їх подоланні, залежатиме авторитет Руху в народі, кількісний ріст наших рядів.

Майбутнє за молоддю, якій вже змалку підноситься урок: чорне-біле. Одноманітна, безлика архітектура спальних кварталів, неякісна, халтурна робота будівельників, перевантаженість, тіснява шкіл та садочків різко контрастують з розкішню інтер'єрів та помпезною величиною будівель для функціонерів. Будинки на Київській площі, профкурси, політосвіта, будинки КДБ, при спорудженні якого ніхто не подумав, що він сусідить із найдорозжчим для лучан місцем – Меморіалом вічної слави.

Прошу уявити собі ситуацію: у приміщенні міськкому чи то обкому комсомолу демонструються фільми з такими назвами, як “Путь дракона”, “Люди-динозаври” чи такі, на які взагалі дітям вхід заборонено.

Саме з подібною ситуацією стикається молодь, приходячи на відеотеку, розташовану у національній святині, церкві одного з перших на Україні братств – Луцького. Наскільки мені відомо, можливо, я помиляюся, усі відеотеки – кооперативи від ВЛКСМ.

Думка нашого осередку: негайно припинити цю ганьбу, яка, за всіма міжнародними законами, кваліфікується таким словом, як вандалізм. Варварством можна вважати використання Хрестовоздвиженської церкви як планетарію.

Приміщення Братської школи, освячене іменами І. Федорова, Йова Кондзелевича та інших діячів українського Ренесансу. На кладовищі Братства поховано славу доньку українського народу – Гулевичівну. Необхідно домогтися звільнення приміщення Братства і надання його таким організаціям, як фонд культури, творчим спілкам, Рухові. На місці теперішніх крамниць створити Музей Луцького братства та славних братчиків.

Церкву Воздвиження Чесного Хреста використати за призначенням.

Культурно-історичний заповідник повинен відповідати своїй назві.

Якось не дуже висиваються у свідомості чисте мистецтво та тюремні мури. Міській владі слід подумати-таки про прискорення будівництва нового приміщення музучилища. Кінотехпром вивести, зробити меморіальну стіну пам'яті жертвам сталінізму. Я консультувався зі скульпторами. Ми могли б виготовити її своїми силами з незначними затратами.

Я народився в Луцьку, невдовзі по війні, змалку слухав перекази сивих дідів про минуле. Тепер сам посивів, озброївся книжками, які останнім часом досить регулярно з'являються, і з жахом переконався, що в “забитій” Польщі були ліпші історики, бо коли щось і я хочу розповісти донечці, то знову й знову змушений звертатися до видань “буржуазних”. Необхідно видати книжки, де було б інформації багато і різної, але обов'язково правдивої. І не треба боятися, що в тій історії цензор на багатьох сторінках напише “націоналізм”. Специфіка Волині в тому, що тут здавна був гуртожиток, у якому мирно мешкали представники різних націй. Символічно, що на виборах 1922 року в Сейм і Сенат українці, євреї, німці об'єдналися і завоювали 5 мандатів, тоді як чехи і росіяни, що не хотіли блокуватися, – жодного.

Ми багато говорили про інтернаціональне виховання, стирання граней і т.ін. Говорили одне – робили інше.

Наприкінці минулого віку на знак дружби Москва подарувала Луцьку копію ікони Іверської Божої Матері. У Луцьку дарунок прийняли і побудували каплицю. Від знаку дружби зберігся тільки ключ. Цей злочин – на місцевій владі.

У Луцьку було два єврейські кладовища і синагога. Не за опір, тільки за належність до нації відбувся геноцид єврейського народу. Понищивши могили, влада ніби підписалася під цим геноцидом.

За перших "совєтів", як у нас кажуть, перед війною, були в місті, окрім вищезгаданих, такі кладовища: православне, польське, австрійське, караїмське, чумне, омеляницьке, на вул. Кременецькій, на місці машизаводу. Залишилося тільки одне. Знищено кладовища православне та польське (наперекір нормам санітарним та нормам правовим). Я сам ховав батька двічі. А в кого родини не було? Чи родина далеко? Ті й залишилися під розрівняними могилами. Так, у сквері навпроти четвертої школи мирно уживаються кістки члена комсомольського підпілля Луцька Мілішкевича, який похований у могилі свого діда, останки генерала армії УНР Олексі Алмазова, в одному з перших рядів під огорожею були могили полеглих чекістів, трохи далі – українських льотчиків, січових стрільців. Залишився б там і український письменник М. Левицький, якби не знайшовся патріот, поїхав сам до Києва. Звідти дзвінок – "перенести".

Пройдіть вулицею І. Франка. Чи є ще у світі місто, майже в центрі якого білють кістками розриті могили? Чому може навчитися тут молодь? Пропоную: матеріали – міськради, руки – наші. Необхідно терміново змурувати стіну з боку вул. І. Франка. Старожили це кладовище називають чомусь чумним.

Оскільки кладовища розрівняні владою, потрібно вимагати від влади встановлення меморіальних знаків. По одному каменеві виїняти з вестибюлю обліконкому і покласти на місце кладовищ єврейського, караїмського, православного із зазначенням символів – нехай це буде Хрест, нехай зірка Давида.

Місце каплиці Іверської Божої Матері на теперішній вул. Радянській виділити, колись люди тут стояли навколішки.

Творчі сили нашого осередку підтримують владу як при виготовленні вищезгаданих знаків, так і у виготовленні знаків на місцях церков с. Чернчиці (вул. Чернишевського), у Теремно.

Коли говорити про польські святині, то страшно дивитися на руїни родового гнізда Габріель Запольської в с. Прилуцьке. Зараз будівля не охороняється законом, хоча архітектура її не менш варта уваги, аніж споруда на площі Леніна.

1991 рік не за горами. Це рік Лесі, 340-річчя Берестецької битви, 100-річчя канадської еміграції.

Мені здається, часу досить, щоб не виглядати варварами перед нащадками наших земляків, які, безумовно, приїдуть вклонитися землі, де коріння їхнього роду – Волині.

За Польщі й глина була ліпша, сміються на Волині. Глина – не знаю, а

от вишанування пам'яті славних земляків було на належному рівні.

Приблизно там, де тепер кіноафіші на площі Возз'єднання закривають собою "Шанхай", був міст, на містку чотири погруддя славних волиняків-поляків: Крашевського, Сенкевича, Словацького, Чацького. Нам нема чого соромитися наших земляків.

Чому б не відзначити академіка АН УРСР, матір Лесі Українки Олену Пчілку.

І коли ми вже організували стільки музеїв, то вважаймо, що найперший музей, який необхідно організувати вже, мусить носити горду назву – Музей Лесі Українки. І не тільки Рух, усі люди допоможуть у цій святій справі. З такою метою необхідно виділити під музей будинок на вул. К. Лібкнехта, 23.

Порушу ще одну проблему: приміщення тринітарського монастиря – там зараз військовий госпіталь. Госпіталю можна надати лікарню для функціонерів, заслуг у воїнів більше ніж у парламенту. Тим більше, що свого часу запевняли працівників взуттєвої фабрики: "Не хвилюйтеся, будете мати профілакторій для працівників у Боголюбському лісі".

Орден тринітарів ніколи не цікавився політикою, займався викупом християн з неволі. Це прекрасне приміщення для художньої школи.

Нам знадобиться кожна голова, кожна пара рук. Важливо, щоб і руки, і голова були чистими.

Хай живе Народний рух України!

“СТУДЕНТИ ЗРОБИЛИ ТЕ, ЩО НЕ ВДАЛОСЯ ВЕРХОВНІЙ РАДІ”

Розповідає учасник студентського голодування **Володимир Собчук**

I

У ті часи ми були студентами історичного факультету тоді ще Луцького державного педагогічного інституту ім.Лесі Українки. Рішенню взяти участь у всеукраїнській студентській акції передував певний “підготовчий” етап. Між собою ми встигли познайомитись на лекційних, семінарських заняттях та у будівельних загонах. Рубіж 80-90-х років був проривом багатолітньої інформаційної блокади. Майже кожен номер всесоюзних газет містив “відкриття” із нашої історії: політичні репресії, невідомі сторінки радянсько-німецької війни, нові імена тощо. Невдовзі з’явився самвидав, публікації якого розповідали вже про невідомі факти з нашої української історії, трагічної та водночас героїчної. Флагманом національного відродження на Волині на той час була “Народна трибуна”. Усе нове читали жадібно, а обговорення були бурхливими. Поступово ми усвідомили, що оновлювати систему, яка з 1917 року була приречена на загинання, немає сенсу. У цьому світі держави та суспільства будувались за іншим принципом, етнічно-національним. Отже, і Україна повинна стати самостійною державою, тим більше, що цього прагнули її найкращі сини та дочки протягом століть.

Усвідомлення необхідності докорінних змін і привело нас на Майдан Незалежності, солідарних, але разом з тим різних за ідеологічними переконаннями молодих людей.

Волинян-учасників студентського голодування було шестеро: Віктор Ковальчук, Сергій Годлевський, Ігор Майсак, Ігор Щепкін, Олександр Доценко та автор цих рядків.

У Київ ми приїхали 10 жовтня. Зустріли нас привітно, повідомивши, що з Волині ще немає представництва. Поруч був стенд, на якому зазначалися міста, з яких прибули учасники акції. На наших очах студент старанно виводив фарбою слово “Луцьк”. Склалося враження, що ми потрапили в інший світ, в якому діють свої норми, світ, вільний від ідейного маразму “групи-239”. Четверо з нас надягли білі пов’язки. Це означало, що нам заборонялося вживати їжу на час участі в акції (окрім води). А двоє стали “чорними пов’язками”, тобто поповнили лави охорони табору.

Першого ж дня ми взяли участь у пікетах біля вищих навчальних закладів столиці, агітуючи ровесників. Наприкінці дня з колоною

демонстрантів вулицями міста ми рушили на вируючий Майдан Незалежності. Відбувся мітинг, на якому виступали народні депутати – члени опозиційної Народної Ради, а також представники Саюдису.

Майже щодня до табору голодуючих підходили тисячі прихильників - кияни, представники з інших міст та навіть із інших республік колишнього Союзу. Для нас приносили теплий одяг та ліки. Це мало дуже важливе значення, адже моральна підтримка підсилювала фізичні резерви організму, черговий раз переконувала, що ми діємо правильно. Пригадую, приблизно перед Покровою, коли табір голодуючих перекрив Хрещатик, одна старенька бабця з Черкаської області тихенько попросила нас взяти випечені нею пиріжки, щоб хоч трохи підкріпитись. Ми не взяли. Гірко було бачити сльози старенької.

Були й провокації. Яюсь варта спіймала курсанта військового училища, який намагався передати в табір воду з кислотою. Таких ексцесів за час існування табору було декілька.

На Покрову зранку в таборі оголосили загальний підйом. Внутрішній голос підказував: має статися щось грандіозне. Коменданти табору, Олесь Доній та Маркіян Іващишин, відібрали тих, хто ще міцно тримався на ногах. До складу групи потрапили й ми, оскільки пробули всього чотири дні, а отже, вважались фізично міцними. Близько дев’ятої години група учасників акції, вишикувавшись у шеренги, вирушила до будинку Верховної Ради, біля якої вже стояв посилений кордон міліції. Ми кинулися на його штурм. Після короткої сутички все ж вдалось прорватись на подвір’я. Тоді ми, побравшись за руки, миттю лягли. Згодом на цьому місці встановили намети. Відтоді таборів голодування стало два. Уже надвечір підвезли батальйон міліції, який оточив нас щільним кільцем. Військовослужбовцями були солдати строкової служби. З моменту появи цієї “почесної охорони” ми намагались порозмовляти з солдатами та офіцерами, пояснити їм причину нашої присутності, обґрунтувати мотиви цієї акції. Як з’ясувалось із розмов, вони абсолютно не орієнтувались в тому, що відбувається. Хоча солдатам і заборонялось вступати з нами в контакт, більшість з них на розмови йшла охоче (офіцери вдавали, що не помічають цього). Щоправда, один ефрейтор обізвав нас “абарзєвшими хахлами”, вживаючи при цьому тріаду традиційних російських матюків. У відповідь посипались наші звинувачення та докори. Офіцер, котрий прибув одразу на місце ексцесу, зробив йому зауваження. Потім таких перепалок уже не було.

Щодня біля нашого так званого табору-2 вирували багатотисячні маніфестації. Промовці вимагали від Верховної Ради виконання всіх наших вимог, висували й інші, більш радикальні. Навколо виднілося безліч плакатів, лозунгів та прапорів. Так, на одному плакаті було

написано: "Дорога Україно! Завод "Арсенал" просить у тебе вибачення за 1917-й". Це дуже зворушило присутніх.

Частими гостями нашого табору були народні депутати, члени опозиційної Народної ради, які спілкувались із нами, ділились своїми враженнями від сесійних засідань парламенту, відповідали на наші запитання. З огляду теперішнього дня зауважу, вони були позбавленими пихи та надмірної самовпевненості, яка властива багатьом теперішнім народним обранцям.

Дуже запам'ятався всім нам вечір 17 жовтня, коли Верховна Рада все-таки визнала наші вимоги. Радощам не було меж. Незважаючи на вік, ми плакали – втримати сльози було важко. До нас вибігли депутати-опозиціонери. Вони кинулись обнімати нас. Один із них сказав: "Ви зробили те, що нам у стінах сесійної зали не вдалось". Ослаблені, із величезним зусиллям ми дійшли до нашого першого табору і в той самий вечір вирушили до Луцька, задоволені виконанням свого громадянського обов'язку.

II

Десять років, що віддаляють нас від тієї події, є тим рубежем, який дозволяє з висоти часу поглянути максимально неупереджено на неї, оцінити її роль в суспільно-політичних процесах. Загальновідомо, що будь-яку подію в житті суспільства слід розглядати в загальноісторичному контексті, у системі взаємозв'язку різнопорядкових явищ.

Тоді Україна переживала початкову стадію національного Ренесансу, який мав переважно мітинговий характер. Скептичні судження сучасних політичних та державних діячів "центристського", а тим більше лівого спрямування про "мітинговщину" є некоректними та цілком безпідставними. Проте ця хвиля мала б стати "пусковим механізмом" досить тривалого в часі процесу. Її переживали всі народи на всіх етапах. Україна не є винятком. Характер національного Відродження та інтенсивність протікання визначаються етнічною специфікою народів, тяглістю національно-державницьких традицій та позицією еліти, яка приймала національну ідею (як це сталося в Прибалтійських республіках, Середній Азії та Закавказзі) або відкидала її. Прикладом останнього можуть бути Білорусь та Україна.

Потрібно визнати, подобається це комусь чи ні, що студентське голодування стало кульмінаційним моментом національного піднесення в період кінця 80-х й до проголошення державної незалежності України. Ця подія стала каталізатором, який виявив державотворчий потенціал молодого українського суспільства, що формувалось на очах. Без перебільшення можна стверджувати, що в жовтні 1990 року Майдан

Незалежності був ментальним осередком націотворення. До нього була прикута увага всієї України – від Закарпаття до Слобожанщини. У суспільстві точились дискусії, подекуди й гострі, з приводу цієї неординарної події. Спектр думок був надзвичайно широким: від повної підтримки до відвертої агресії. Проте цей диспут в період самої акції відбувався на периферії (не в територіальному, а в суспільному вимірі). А Майдан Незалежності на той час був прикладом консолідації прогресивних сил нової нації. Різноманіття політичних та ідеологічно-світоглядних переконань його "мешканців" нагадувало калейдоскоп: під одними гаслами зібрались націоналісти, демократи, ліберали і навіть анархісти. Консолідуючим чинником було усвідомлення потреби змін. Усі розуміли: система далі існувати вже не може – вона смертельно уражена. У нашій історії таке траплялося нечасто. Навіть перед загрозою розстрілу українці не завжди хотіли подолати власні амбіції та порозумітись. Нова генерація тоді довела, що багатовікові етнічні стереотипи, які часто призводили до трагедій, можна подолати.

Студентське голодування мало б стати лише першою ланкою на шляху формування нової української національної ідентичності вглиб та вище. У недалекому майбутньому це сприяло б формуванню умов для виходу України на рівень центральноєвропейських суспільств, в яких високий ступінь загальнонаціональної консолідації став благодатним ґрунтом для системних перетворень. Як наслідок, на сучасному етапі вони успішно інтегруються в європейські структури. Однак в Україні цього не сталося. Національне піднесення після формального визнання Верховною Радою вимог голодуючих різко пішло на спад. Причини цієї фактичної поразки обумовлені цілим рядом факторів. Слід визнати, що український етнос, пошматований репресіями, голодоморами та війнами ХХ ст. ще не загоїв ран. Втрата в минулому найкращого генофонду даватиметься взнаки не одному поколінню. Окрім цього, "советизація" зайшла надто далеко, зумовивши руйнацію органічної основи українства. На жаль, не існує статистики про те, скільки українців записали себе росіянами, скільки втратили національну гідність, ставши "рабами, підніжками та гряззю Москви", для скількох "кровних" українців саме слово "Україна" викликає огиду. Багатовікова трагедія українського народу спричинила формування негативних етностереотипів. Тож більшість українців у 1990 році зайняла очікувальну позицію, проявляючи нехоть до якихось змін взагалі. Приказка "Моя хата з краю" виглядає в цій ситуації цілком зреалізованою. Очікування "золотого дощу" відразу після проголошення державної незалежності переросло у суцільний нігілізм та аполітичність.

Бурхливі події "жовтневої" революції 1990 року дозволили виявити також і ступінь незрілості та безпринципності національно-свідомого

сегменту українського суспільства. Вимоги студентів: непідписання союзного договору, департизація, військова служба юнаків в Україні були актуальними та відповідали духові часу. Проте ми, учасники акції, та депутати націонал-демократичної орієнтації проігнорували один суттєвий момент. Націотворення започаткували масові акції на вулицях та площах міст. Подальші його етапи мали б бути пов'язаними із цілою серією перетворень в політичній, соціальній, економічній та духовно-культурній сферах. Отже, з цього моменту епіцентр національного Відродження переміщується у владні ешелони. І саме на цьому рівні відбувся серйозний збій. Державні структури (люди при владі, які були в ті часи та лишилися і зараз), як зайвий баласт, відкинули українську національну ідею. У їхній свідомості взяв гору російсько-космополітичний світогляд. Невипадково на всю Україну прозвучала “крилата” думка, що “національна ідея не спрацювала”, не випадково було розгромлено похоронну процесію Патріарха Володимира, не випадково, врешті-решт, деукраїнізація України сягнула небачених масштабів. Десять років тому ми наївно повірили, що влада виконає власні обіцянки. У переможному сп'янінні серпня 1991 року забули про суперечки та добродушно пробачили своїм опонентам із російсько-комуністичного табору. Проте, як засвідчили подальші події, влада нас цинічно обдурила. Відкинувши комунізм, зберігши проросійські орієнтації, вона взяла курс на власне збагачення коштом широких верств українського народу, реалізуючи паралельно політику русифікації. Влада не пробачила українському народові приниження. І помста не забарилася. Отже, ті, які за іронією долі приречені будувати нам державу, уже ніколи не стануть українськими патріотами.

Тріумфальний хід у жовтні 1990 року закінчився поразкою. Його плодами скористались інші – ті, хто опинився по той бік барикад.

Отже, звідси й впливають суттєві уроки для теперішнього та майбутніх поколінь громадян України:

- половинчастість вимог та дій ніколи не приносить успіху, а є швидше відступом;
- компроміс між діаметрально протилежними силами в суспільстві є лише перемир'ям, а не проривом із кризового стану. Це – можливість перегрупувати свої сили або втратити час для цього;
- новий лад можуть будувати лише нові люди з новими поглядами та переконаннями, без негативного багажу минулого.

“ВІТЕР НАДІЇ”, ЩО УВІРВАВСЯ В НАШІ СЕРЦЯ

Розповідь Андрія Криштальського, члена Національної спілки письменників України, одного з фундаторів Народного руху на Горохівщині.

В одному з кабінетів Горохівської дитячої музичної школи стояло старе, доволі-таки пошарпане м'яке крісло. Якби хтось із керівництва цієї установи надумав зазирнути під його днище, був би неабияк здивований: у примітивній крівці лежав пакунок із нелегальною газетою Української гельсінської спілки “Голос відродження”. Інколи поряд із ним з'являлися аркуші листівок, надруковані через копівку на друкарській машинці тієї ж-таки музичної школи.

Таким був початок функціонування у районному містечку Горохові осередків Народного руху України та Української гельсінської спілки. Йшов 1989-й рік, і у кількох активістів-неформалів, котрі надумали виступити проти радянського тоталітарного режиму, не було нічого, окрім своєї сміливості й одержимості. Микола Остапчук, Володимир Костюк, Андрій Криштальський (старший) Олександр Адамчук, Богдан Собуцький, Ярослав Дмуховський, Микола Степанчук, Петро Зіневич, Олександр Бартко, Роман Андрушак... Це вони одними з перших підняли над вуличками сонного містечка синьо-жовті прапори, відчуваючи навколо себе недобррозичливу метушню комуністичних функціонерів. Це вони взяли на себе відповідальність за ті події, котрі розгорнулися на уламках імперії зла. А також за багаточисельні помилки і прорахунки засновників потужного антикомуністичного руху – перших українських політиків без досвіду й освіти.

Це був дивовижний період. Правда про наше життя-буття вихлюпнулася попри усі заборони, кожна опозиційна газета чи листівка спричиняла ефект вибуху бомби. Біля інформаційного стенда горохівської районної організації НРУ годинами стояли мешканці районного центру й навколишніх сіл, перечитуючи сміливі матеріали, що відкривали все нові й нові трагічні сторінки української історії.

Шлях нелегальної преси до людей у провінції був непростим. Пригадую, першими передані у Горохів були “Історія України” Миколи Аркаса, кілька томів “Літопису УПА”, нові номери уже згаданого “Голосу відродження”, котрі привіз відомий в'язень радянських таборів, активіст УГС Мелетій Семенюк. Згодом, після перших масових мітингів у Горохові, активісти НРУ почали з рук у руки передавати волинські газети, котрі розповсюджувалися у самвидаві. Якраз тоді виникла думка відкрити свою незалежну газету, аби можна було протистояти брутальним і цинічним випадом офіційної преси, зокрема газети “Будівник комунізму”.

Очоловав орган райкому КПРС людина залякана, цілком віддана режимові (хоча батько редактора, як відомо, загинув від рук комуністів у Луцькій в'язниці). Саме ця газета вдалася до брудних інсинуацій, шельмуючи тих людей, котрі заявили про бажання сповідувати демократичні ідеали.

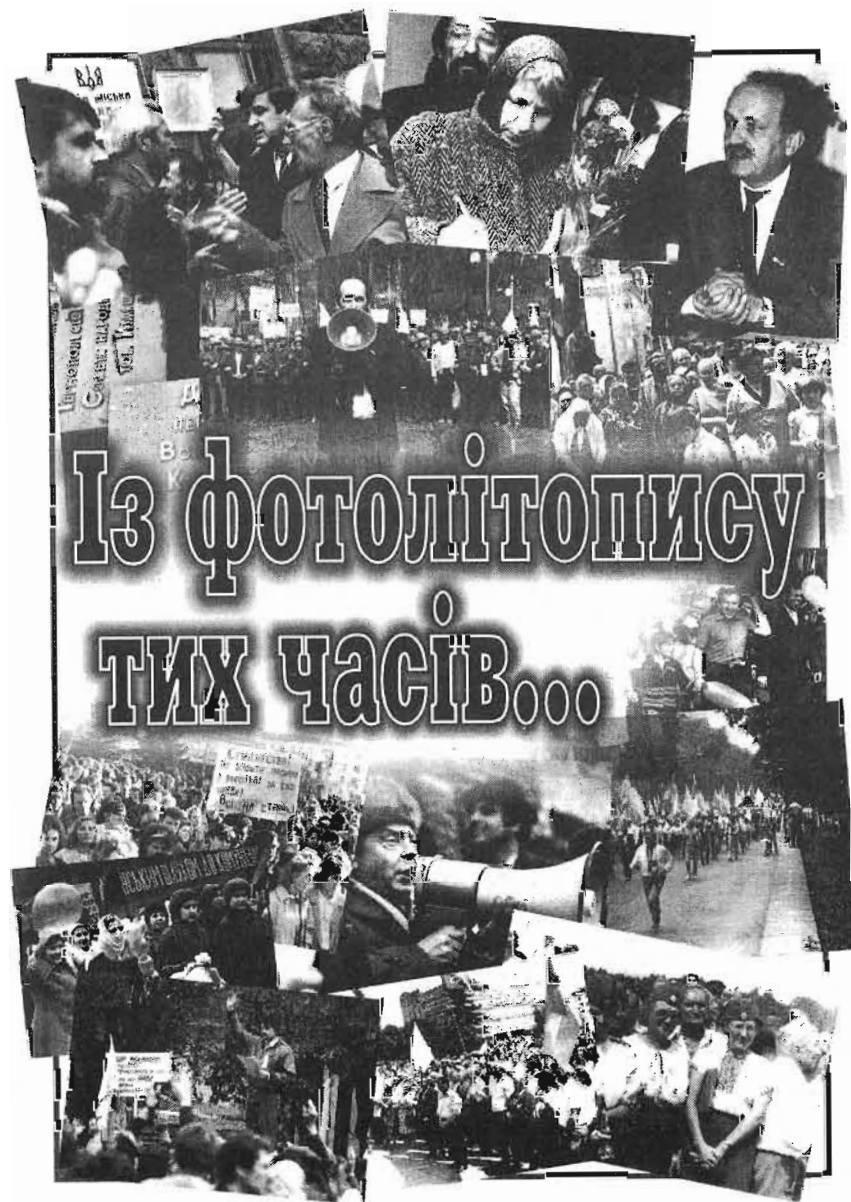
Потреба мати свою газету була очевидною. Адже районна організація Народного руху України на початку 90-х вела надзвичайно активну роботу. Її активісти проводили мітинги й агітаційні поїздки, відновлювали зруйновані комуністами козацькі кургани та повстанські могили, розповсюджували літературу на релігійну та історичну тематику (серед наймасовіших поширюваних книг – ілюстровані видання Святого Письма для дітей, “Історія УПА” Петра Мірчука, “Історія України” Івана Крип'якевича, “Мала історія України” В'ячеслава Цветкова, “Лихо з розуму” В'ячеслава Чорновола, сотні інших), намагалися налагодити контакти організації з трудовими колективами. Слід було розповісти людям, показати організацію такою, якою вона була насправді.

Про цю ідею я розповів у себе вдома, попередньо проаналізувавши тематику волинської газети “Вільна думка” й довідавшись про спосіб її виготовлення. Адже “рухалися” (так висловлювалася про нашу політичну діяльність моя мама, Галина Петрівна Криштальська) ми всією сім'єю, тому й багато рухівських проектів народжувалися саме у наших стінах. Міркуючи над назвою нового видання, я прийшов до висновку, що опозиційний партійному режимові рух нагадує свіжий вітер, який приносить надію тисячам українців на національне визволення. Так і народилася назва “Вітер надії” – доволі нетипова, ніби аж занадто романтична для самвидаву.

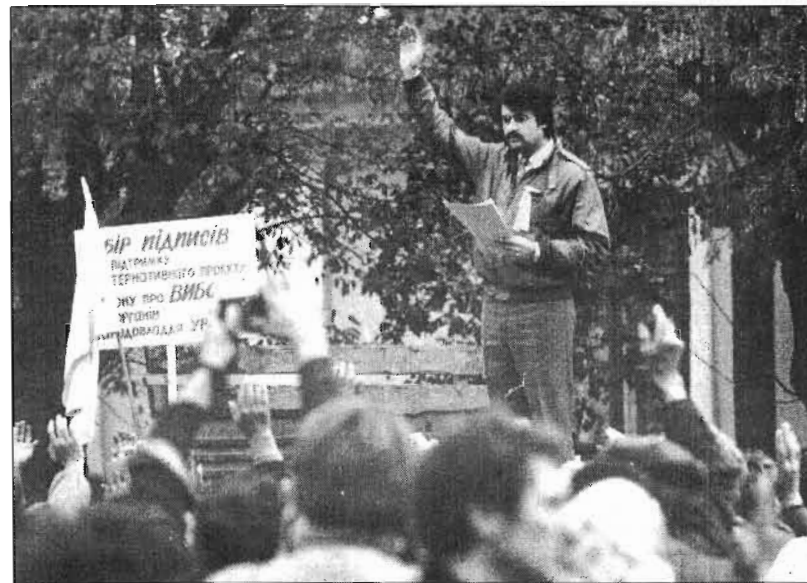
Політв'язні Микола Коц та Мелетій Семенюк розповіли нам про нелегальну схему зв'язку з видавцями так званої “неформальної” преси. Оскільки жодна друкарня в умовах радянської дійсності не взялася б виготовити тираж такої газети, вирішено було їхати у Вільнюс, де процеси демократизації розвивалися набагато швидше.

“Вітер надії” народився з цупких аркушів білого ватману, на які ми з батьком клеїли друковані на друкарській машинці тексти й намальовані від руки ілюстрації. Хіба ж не парадокс: у часи небаченого розвитку комп'ютерних технологій провінційному українцеві доводилося виготовляти газету якимось ще дідівським способом. Пригадую, як рушили до свободолюбивої Литви наші перші кур'єри – викладач музичної школи Микола Остапчук (він тоді потерпів неудачу) та мій брат Петро Криштальський, котрий на той час працював у системі торгівлі, перебуваючи під пильним оком партійного керівництва.

Петро привіз тираж “Вітру надії”, уклавши домовленості з

**Між цими мітингами
так небагато часу...**

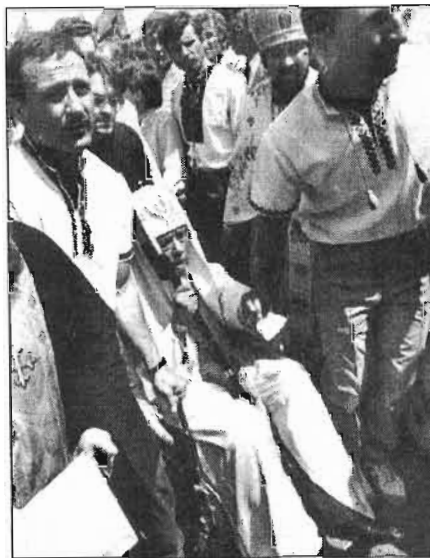

Бурхливі дні, неповторні дні

Берестечко. Патріарх Мстислав і Голова Верховної Ради України
Л.Кравчук

Безстрашні і волелюбні, вони піднімали Волинь і Україну з колін.

Берестечко і Хортиця, Січеслав і Крим, Закарпаття і Слобожанщина - скільки доріг простелилося тим, хто творив українську оксамитову революцію

Виборюючи волю

Бували дні жаркі...

Геннадій Кожевников і Олександр Юрченко покладають вінок з колючого дроту до пам'ятника В.І.Леніну - шок для влади і не тільки. Олександра немає вже з нами, але він назавжди таким залишиться - мужнім і безкомпромісним, відчайдушним і товариським

Мегафон - холодна зброя демократії. Від його хрипкуватого голосу двигтіли і падали непорушні, здавалось, устої та ідоли

А.І.Бондарчук: на велелюдному віче і в кулуарах Верховної Ради України

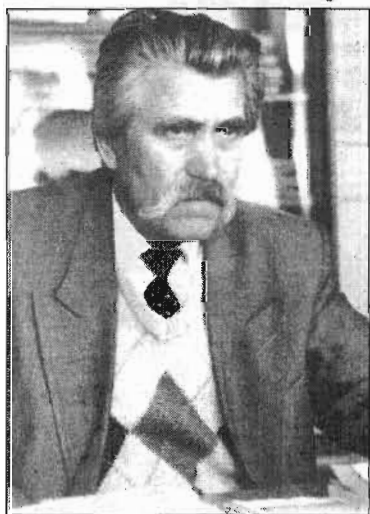
Учаси боротьби за Незалежність і утвердження її Волині таланило на керівників. Виважено й розважливо просував демократичні процеси Володимир Блаженчук, державницьку позицію займав тодішній мер Анатолій Поха. Не за посади, а за діло здобули загальний авторитет губернатор Борис Клімчук і міський голова Антон Кривицький. Саме при їхньому керівництві Волинь і Луцьк набули, попри кризи і негаразди, чи не найдинамічнішого розвитку в Україні. Цей знімок виявився також по-своєму пророчим. Справа від Б.П.Клімчука - заступник голови райдержадміністрації Луцького району В.П.Дмитрук. Невдовзі він стане головою Волинської обласної ради.

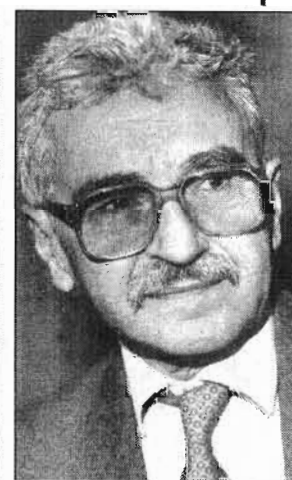
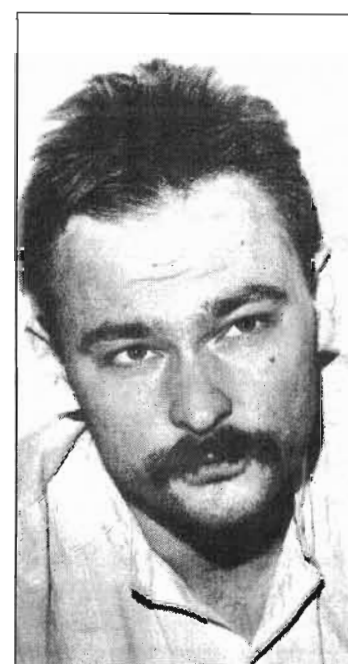
Найвідоміші люди України, відвідуючи Волинь, незмінно цінували думку Євгена Шимоновича, його поради, його знання ситуації в краї

**«Ми дамо інтерв'ю
для вашого видання...»**

В.Чорновіл, Л.Скорик, Л.Лук'яненко, В.Мартиросян

В.Пинзеник, Д.Стус, М.Плавюк, В.Яворівський, Є.Сверстюк

В гостях у «Народної трибуни»

Делегація з Німеччини і заступник голови міської Ради
Олег Максимович (другий справа)

Професор Волинського державного університету Мар'ян
Качмар і Левко Лук'яненко

Генерал-лейтенант Олександр Скіпальський був тоді ще полковником, а Олександр Гудима не був депутатом Верховної Ради.

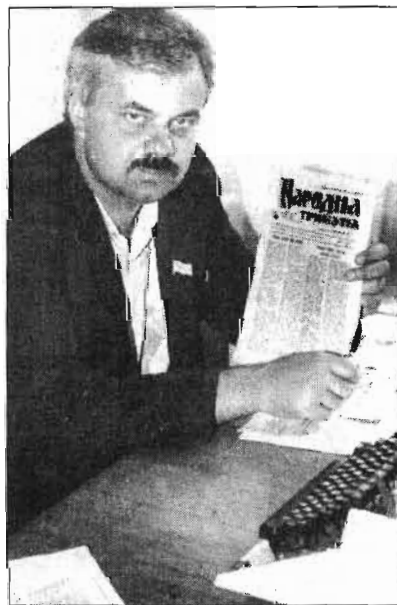
Поет, доктор філософії, лауреат Державної премії ім.
Т.Г.Шевченка, голова письменницького ПЕН-клубу - і ще
багато високодостойного можна сказати про цю людину. А
можна і не казати, як загальновизнане. Бо він - Євген Смерстюк,
його талант і громадянська несхитність відома світові.

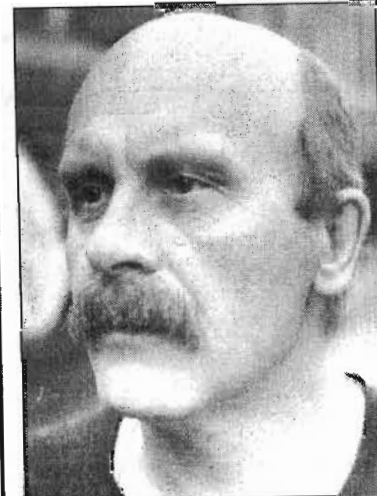

Юрій Покальчук і Дмитро Стус

Кореспондент радіостанції "Німецька хвиля" і редактор
однойменної газети з Дніпропетровщини

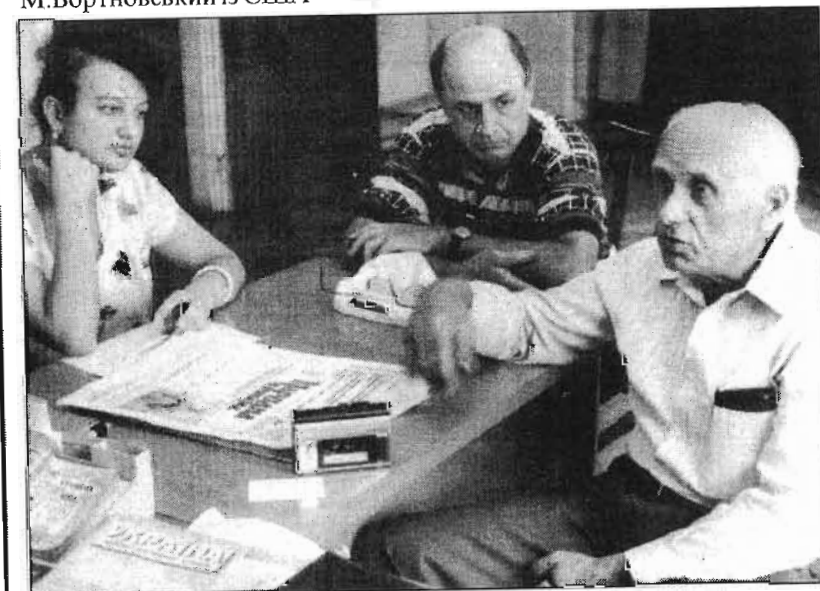

М.Плавюк, останній
Президент України в екзилі

Тодішній радник Президента і
відомий журналіст Володимир
Королук

М.Бортновський із США

Н.Каркоць із США

М.Горинь

Ю.Ленартович

Польські
журналісти
бували
частими
гостями
(ім'я
колеги, на
жаль, не
збереглося)

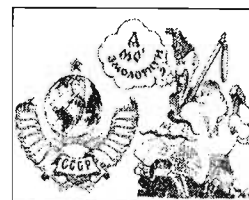
Завжди
раді
зустрічі з
Ларисою
Скорик

Сторінками недавніх літ

ЯКЩО МИ НАРОД-НЕ ПІДПИСУЙМО ДОГОВІР

ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС ПРОТИ "НАРОДНОЇ ТРИБУНИ"?

Днями редактора газети "Народна трибуна" І.Ф. Корсак було анкетовано в прокуратуру міста Луцька, де йому вручили прокурорське застереження. Ось його текст.

ЗАСТЕРЕЖЕНИЯ

про недопустимість порушення засаду
19 квітня 1993 року

Заст. прокурора міста Луцька Віктор М. Д.
роз'яснувши матеріали таємного Надз.

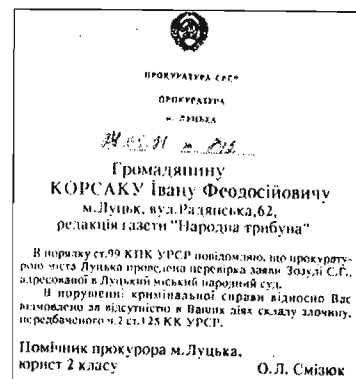
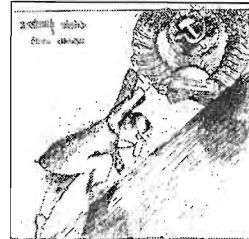
13 квітня 1991 року в Україні створили № 16 "Народний трибунал" в порушення п. 3 ст. 28 Закону СРСР "Про пресу та інші засоби інформації", опублікована "Зірка для преси", підписана Хмарко С.І. Дана публікація перекриває результати судового розгляду по цивільній і кримінальній справі, які отрималися в справі вчинити на Ст. 32 не існують ніякого в законну силу.

В дню и номер неписаных опубликованных статей Витязевича П. "Платиные больнички", за якісь значимо неправдиві витяги, по публіці Прескорд СРСР, а також принижують його честь і гідність.

Принятими до уваги, що дані порушення законності не можна наважитися без реакційних, керуються в.7 ст.23 Закону про пресу-туру СРСР.

ОГЛАСЛЕННЯ
Оголошення г-р Коржуківську Федосію Іванівну, працівницю в редакції газети "Народна трибуна", застерігаючи про недобросовісність верств влади, законності та прав людини, що у випадку повторного порушення будуть використані матеріали у відповідній "Народній трибуні" набутих гарантій до невідомості особи ст. 35 Закону СРСР "Про пресу та інші засоби інформації", а також тимчасово будуть применшені мій уліток ст. 2 Закону СРСР "Про захист преси та громадськості СРСР".

Закл.проектора Н.М.Кузнецова Листов 2-го изд.

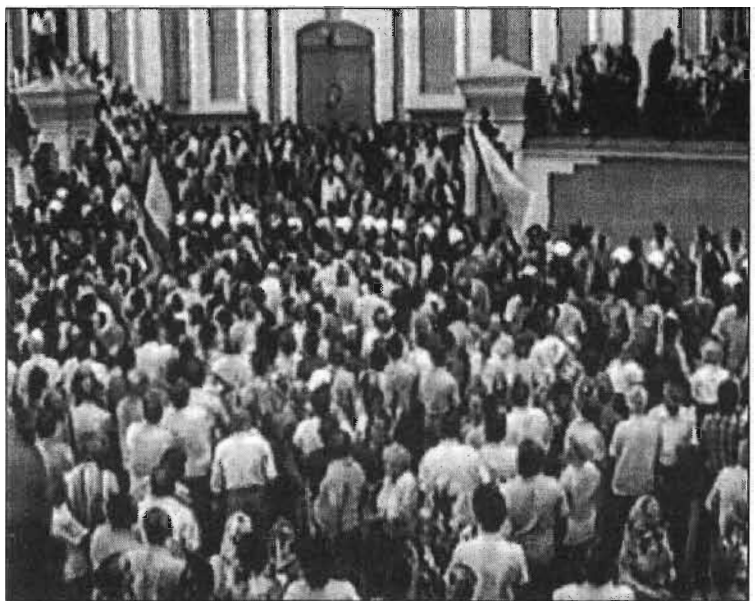

137

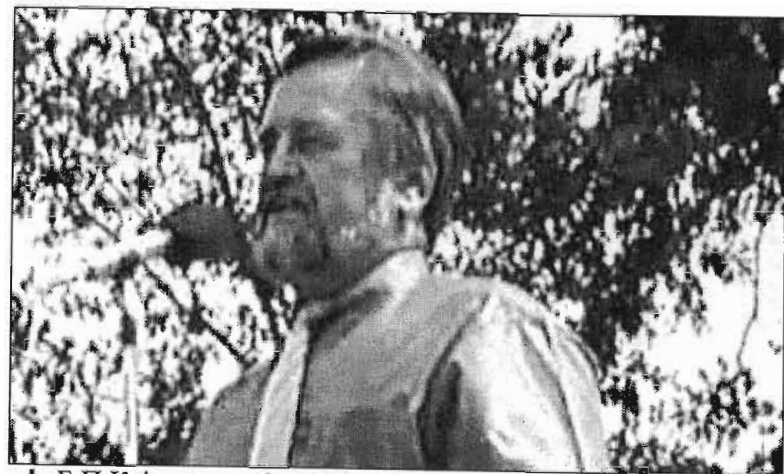
Україні - українську церкву

Хто "за" українську церкву?

50-ліття УПА на Волині

Б.П.Клімчук, тоді голова обласної ради, вітає у селі Вовчок Турійського району колишніх вояків УПА

Катерина Шаварова зустрічає гостей (знімки з телестрічки)

З усього світу з'їхалися колишні комбатанти на Волинь

Невтомний організатор Братства вояків УПА Мелетій Семенюк

Знімки святкування 50-ліття УПА учасника студентського голодування у Києві 1990 року

Володимира Корсака

СТУДЕНТИ ЗРОБИЛИ ТЕ, ЩО НЕ ВДАЛОСЯ ВЕРХОВНІЙ РАДІ

Володимир Собчук і Віктор Ковальчук

активістами литовської опозиційної організації “Саюдіс”. Уже перший номер, як і наступні, миттєво розійшовся, викликавши небачену лютю партократів і, як наслідок – жовчну статтю “Звідки віє “Вітер надії” в тому ж таки “Будівнику комунізму”. Було й чого гніватися: крім антикомуністичних звернень осередків УРП на НРУ, видання містило початок дослідження Мелетія Семенюка “Боротьба УПА з німецькими окупантами”, гострі за спрямуванням повідомлення про діяльність руху на Горохівщині. А вже у наступних числах, використавши передані відомим письменником і дисидентом Євгеном Сверстюком журнали “Сучасність”, ми почали, мабуть-таки, вперше в Україні друкувати сенсаційні спогади Василя Стуса “З таборового зошита” (публікації у столичних газетах та журналах з’явилися дещо пізніше). Надсилав нам власні статті й сам пан Євген. Хотілося б відзначити серед них статтю “Берестечко”, у якій проблематику, пов’язану з відомою козацько-польською битвою, було розглянуто у відмінному від офіційного контексті.

У відповідь на випаді “Будівника комунізму” відгукнувся влучною критикою Микола Остапчук. Розпочиналася інформаційна війна, і офіційні партійні органи не витримували цього протиборства. Особливо під час народних зборів, які у Горохові мали бурхливий характер. Мабуть-таки, багато хто з мешканців може пригадати, як зачиталося керівне крісло під першим секретарем райкому КППС А.Верещак, а потім відданий партії чиновник пішов у відставку. Невеличка, нечисленна рухівська організація стала об’єктом людських скарг і вимог бути караючим мечем правосуддя. Втім, ситуація була печальною з огляду на фатальну відсутність кваліфікованих спеціалістів, котрі могли б влитися в рух, а потім взяти на себе роль рушійної сили у процесах державотворення. Маючи цілком непоганий імідж і добрі політичні аргументи, відчуваючи підтримку людей, ми важко мучилися над проблемою кадрів, потребою відмежування від шарлатанів, котрі посунули в Рух, відчуваючи можливість вскочити у вагон нової влади.

Разом з тим чи не кожен з рухівців відчував на своїй спині холодне дихання конаючого звіра тоталітаризму. Пригадую собі претензії влади до організаторів першого мітингу в Горохові М.Остапчука та О.Адамчука, трьох молодих членів Руху з селища Мар’янівка, звільнених з роботи лише за участь у відновленні козацько-повстанської могили в Завидівському лісі. Під тиском райкому КППС залишає посаду завідувача фотоательє мій батько, погрожують неприємностями рухівцям з Горохівського автотранспортного підприємства....

Непростими були й поїздки до Литви, де події розвивалися більш трагічно. Оскільки друк газети “Вітер надії” був пов’язаний з потребою

конспірації, довелося познайомитися з литовськими колегами, які боролися з радянським тоталітаризмом. Згодом у поїздках до Вільнюса, окрім мене, брали участь Мелетій Семенюк, мешканець Горохова, водій Олександр Бартко та мій батько. Пригадую, як горів парадний під’їзд офісу “Саюдіса”, підпалений пізньої ночі симпатиками комуністів. Згадуються ряди ОМОНівців біля пам’ятника радянському генералу Черняховському (окупантові Литви), які охороняли монумент від гніву тисяч “вдячних” литовців. Трьохсоттисячне людське море несло нас із О.Бартком назустріч кардиналові Литви і Президентові Вітаутасу Ландсбергісу. Керівник держави йшов до своїх людей пішки, через увесь Вільнюс – і без жодної охорони...

А потім – танки на вулицях свободолюбивої столиці. Сивочолий старенький литовець з ціпком в руках проходить перед дулом танкової гармати, вперто не бажаючи помічати гусениць, що брязкають по асфальту... Молоді дівчата з антипатією відвертаються від увінчаних зірками десантників-прапороносців... Військовики в чорному просто з башт бронемашин вриваються у вікна Вільнюської консерваторії й викручують руки литовським музикантам, котрі виставили на посміх муляж “незабутнього” Брежнєва...

Це вже було тоді, коли ми з батьком привезли до Литви друкувати брошуру “Хто вбив Степана Бандеру?”. Видання ґрунтувалося на текстах стенографії суду над вбивцею Степана Бандери та Льва Ребета Богданом Сташинським. Матеріал був настільки промовистим і цікавим, що книжечка згодом витерпіла три-чотири перевидання у Києві та Львові уже без нашої участі.

“Литовські” спогади – дуже гострі й донині. Власне кажучи, була такою й Україна – з тією лише різницею, що нам, українцям, вдалося уникнути кровопролиття. На жаль, ми не погодилися на інше “кровопускання”. На те, яке інші нації добровільно провели над своїми суспільними організаціями, позбуваючись поганої, хворої, чорної крові – віддаляючи від керівних посад прислужників режиму, людей зі старими радянськими психологічними комплексами, ненависників своєї історії й культури.

... Зате ми втрачали людей, таких потрібних у ті дні, здатних приймати мудрі рішення й впливати своїм авторитетом на громадян, розгублених внаслідок падіння тоталітаризму. Саме в розпал боротьби виїхав з містечка Горохова юрист, письменник і дисидент Євген Крамар, дослідницька праця якого на ниві української історії ще потребує осмислення. Відійшли у вічність авторитетні й шановані городяни – знаменитий лікар, просвітянин, громадський діяч Михайло Рошина та відомий учитель, автор підручників для школярів Василь Фещак. Одного

за одним ховали ветеранів Української повстанської армії – свідків героїчної боротьби наших попередників.

Осмислюючи перебіг подій на початку 90-х, я часто задумуюсь над змістом діяльності національно-патріотичних організацій у провінції. Ким ми були і які досягнення могли вписати на чистих сторінках української політики? Люди без жодного досвіду, без засобів і коштів для своєї роботи, зі старими уявленнями про політичний істеблішмент держави, нав'язаними радянщиною. Ентузіасти, обтяжені домашніми обов'язками і злиднями економічної кризи. Наївні й легковірні свідки народження нової держави, у якій народ був тяжко вражений недугами замкнутого суспільства.

Адже ж усі ми були не готовими до справжнього державотворення, до нових реалій, котрі увірвалися з-за відкритих кордонів. Ми не могли конкурувати з нахабством кар'єристів і пройдисвітів, маючи за душею лише щире прагнення відкрити шляхи для пробудження всього українського у щойно проголошеній Українській державі. Я пригадую спроби Горохівської районної організації НРУ змінити суть влади в районі, позбавити її впливу комуністичної кон'юнктури – при незмінності суті влади у верхах! Постійне шукання кадрів, здатних на своїх посадах відстоювати українські інтереси... Один за одним від своїх обіцянок і проголошень на мітингах принципів відмовляються колишні лікар В.Салюк, прокурор В.Ковальчук, вчителька Т.Корольчук, котрі завдяки опозиційній хвилі опинилися в кабінетах колишнього райкому партії... Влада втягує їх у свій зачарований колообіг, змінюючи до невпізнання... А люди на вулицях ставлять кинджальне запитання: "Що зробив Рух для того, щоб нам краще жилося?!"

Важким дамокловим мечем зависало воно у жалюгідному й убогому приміщенні штабу НРУ під час загальних зборів ослабленої організації. Дух тотальної зневіри був реакцією на революційні події, він вривався у серця й самим рухівцям, подвижницька безкорислива праця яких не знаходила втілення й пошанування у своїй-таки державі. Та що там у державі – у власній організації. Після візитів до Горохова рухівського керівництва з області, яке буквально добивало, розламувало новими й новими міжособистими лави колишніх однодумців, надходили дні безпросвітної депресії...

Тепер ті колишні неприємності здаються дитячими хворобами становлення демократії. Політична боротьба перейшла у нову якість, вона сьогодні базується на інших технологіях. І тому в сучасних реаліях колишні активісти не раз відчувають стан своєрідної безпомічності. А події тих тривожних днів здаються низкою романтичних пригод, овіяних маєвом синьо-жовтих прапорів, перегуком до болю знайомих пісень,

виспіваних-перевиспіваних у походах містами й селами нашої України. Навіть колишні сутички й пікети, холодний бетон біля парламенту, нагрітий спинами тисяч патріотів, приносять відчуття приємної ностальгії: якби не ми, то хто б перекинув терези долі українського народу, хто б розпочав прорив нашої держави до світової цивілізації?

Відтоді старі друзі по боротьбі пережили чимало. І девальвацію цінностей, і дріб'язковість політичних чвар, і наступ цинічного прагматизму. А врешті – й спробу запровадження нового тоталітаризму, придушення так важко завойованої свободи слова, введення цензури, не гіршої від комуністичної. У такі хвилини згадуються справді вільні для живого слова сторінки "Народної трибуни", газети, яка стала явищем для всіх, хто цурався задухи офіціозу, хто прагнув знати правду про те, що коїлося з усіма нами. Як тепер нам бракує сміливості й правдивої відвертості того періоду! Як змінилася преса! Якими незбагненно-тривожними здаються поживклі сторінки тієї напівпідпільної газети "Вітер надії"!

Втім, проживши десяток літ у молодій державі, відчувши на собі всі етапи її становлення, можна озирнутися у ті бурхливі часи, коли кувалась наша незалежність, з подивом і гідністю: невже це ми – прості українці – на отих фотознімках, в отих кінокадрах про небачену оксамитову революцію без крові, в газетних репортажах про гаряче пробудження національної гідності?!

Так, це ми. Це наша зовсім недалека ще історія. Це наші поразки і наші перемоги.

У ВИХОРИ ЧАСУ СТІМКОГО

У таких бурхливих, таких розмаїтих подіях кінця вісімдесятих - початку дев'яностих років на Волині своє місце (більше чи менше - це вже окреме питання) належить газеті "Народна трибуна". Сьогодні, коли спливли роки, можна з цілковитою певністю говорити, що кістляком колективу стали істинні патріоти й беззастережно мужні люди.

Гортаю сторінки десятирічної давності, сторінки, що вкриваються невмолимою жовтизою часу. Але час не здатен позначитися на людських думках, що пульсують у газетних рядках: ці думки, коли прозріливо-передбачливі, що із невмолимою логікою матеріалізувалися через десятиліття чи навіть швидше, коли наївно-романтичні, нездійсненні ніколи, проте все ж були своєрідними ступенями пізнання - ці думки, зафіксовані у газетних рядках, створюють ефект машини часу. Ось так тоді люди думали, ось про що вони мріяли, а ось так розпорядилося життя. Чомусь судилося здійснитися цілком, чомусь реалізуватися у майже невпізнанній видозміні, а ще чомусь залишитися рожевою смужкою на виднокраї, яка втікатиме разом з лінією обрію...

Ще крісла під маршалами СРСР видавалися бронебійно-стійкими, а на засіданні прес-клубу "Чи стрілятиме армія у свій народ" висловлювалася напівмрія-напіввимога про українську армію. Те саме про символіку, представництва за кордоном, незалежну банківську систему і економіку в цілому...

Ось, наприклад, як уявлялася національна валюта України ще за три місяці до проголошення Незалежності учасниками круглого столу "Народної трибуни". У гостях видання, крім відомих на Волині людей, - професор з Канади **Юрій Чучман**, професор зі Сполучених Штатів Америки **Річард Томас Деламаптер** та з Інституту менеджменту у Львові **Віктор Пинзеник** (ще зовсім маловідомий, ще не народний депутат, не голова партії і фракції у парламенті).

Іван Корсак: - Тривають дискусії: треба чи не треба нам мати національну валюту. Цікаво було б почути Ваші думки з цього приводу.

Юрій Чучман: - Це цілком просте питання. Раз є держава, вона мусить мати власні гроші, свій центральний банк. Без суверенітету центральний банк буде в Москві, а не у Києві. Ви можете мати тільки напівгрошові купони, талони і таке інше.

Михайло Тиский: - Я хотів би, щоб пан Пинзеник для читачів нашої газети розповів про перехід на національну валюту. У нього є глибокі розробки з цього питання.

Віктор Пинзеник: - Я не можу того зробити з тієї простої причини, що це не тема, яку можна викласти за кілька хвилин. Хто цікавиться,

можу запропонувати статтю в газеті "За вільну Україну" в одному із лютих номерів. Але я хочу повернутися до теми, яку порушив Юрко. Ми говоримо, що першине - суверенітет чи гроші? Але хіба випуск власної української валюти не є великим кроком до суверенітету?

Юрій Чучман: - Я сказав би, що в одній державі не може існувати більше ніж одна валюта. Ще може бути така угода. Західноєвропейські країни зараз роблять спроби створити спільну валюту. Мені просто важко точно уявити, що ви маєте одну державу, а в ній кілька валют.

Віктор Пинзеник: - От прийме парламент рішення про політичну незалежність України і дасть такий акт? Яку самостійну економічну політику проводить уряд, якщо він не може мати власних грошей? Чому не можна зробити цей крок до того, поки політично буде сформовано процес незалежної України?

Юрій Чучман: - Це правильно. Тут мусить перестати кружляти цей карбованець. Треба захистити економіку від нього, треба мати якийсь обмінний ринок. А карбованець на міжнародному ринку не "торгується", то є кусник паперу.

Віктор Пинзеник: - Є закон про банки. Яка користь Україні від того?

Юрій Чучман: - Якщо немає реального суверенітету, приватної власності, ринкових цін, то такі банки порожні.

Віктор Пинзеник: - Валюта єдина, карбованець запускається в обмін московськими банками. І що з того, що наш український банк буде підпорядкований Києву? Яку він зможе проводити самостійну політику?

Юрій Чучман: - Ніяку.

Михайло Тиский: - Без введення української національної валюти незалежної України не буде.

Юрій Чучман: - Центральний банк мусить керувати грошовою політикою цієї грошової одиниці. Канадський банк контролює канадський долар, американська федеральна резервна система керує американським доларом, бундесбанк у Німеччині - німецькими марками і таке інше.

Віктор Пинзеник: - Є банк, але немає валюти.

Юрій Чучман: - Отже, немає банку.

Річард Томас Деламаптер: - Питання "Про валюту" дуже складне. Хороша економіка потребує хороших грошей. Карбованець - це не гроші, він не конвертується. І я не вірю, що його можна врятувати. Ви повинні знайти тут рішення.

Іван Корсак: - Сьогодні серед нас є два керівники підприємств: директор хлібокомбінату і керівник фірми "КОРС" - панове Казнадзей і Білик. Можливо, у Вас, як представників бізнесу, будуть якісь питання до наших гостей?

Мирослав Білик: - Як ви ставитеся до питання інвестування

будівельних виробництв? Нас цікавить створення спільних підприємств з вашими інвестиціями, технологією, обладнанням. У нас сировинна база багата.

Юрій Чучман: - Поки ви не перейшли на ринкову систему, то такі проекти можуть існувати як поодинокі, якщо хтось на Заході знайде в цій інтерес і ризикне вкласти свій капітал. Але загально, за моїми спостереженнями, це відбувається у поодиноких проектах. З погляду західних фірм, підприємців, є великий ризик, адже на Україні зараз така економічна криза, не відбулися навіть основні зміни.

Іван Корсак: - Тобто є водосховище... І якщо буде колись вода, то ми маємо вже принаймні вміння плавати.

Віктор Пинзеник: - У листопаді проведемо конференцію, на яку запрошуємо близько 50-ти бізнесменів зі Сполучених Штатів, Канади, Європи. Будемо запрошувати й наших підприємців. Попередньо розіслали по підприємствах анкети. В інституті сформуємо банк інформації про потребу в експорті-імпорті. Готуємо бюлетені, відправляємо їх в Америку. Це має зацікавити підприємливих людей. Головне – мати інформацію про підприємства, а ми обов'язково запросимо їх до участі в конференції.

Богдан Берекета: - Ми говоримо про приватизацію, її все-таки потрібно проводити, а у нас більше про це слів. Як, на Вашу думку, ми повинні здійснювати цей процес? З чого б Ви почали?

Юрій Чучман: - До цього питання є різні підходи. Наприклад, я не в усіх аспектах погоджуюся з професором Деламарттером, як вона повинна здійснюватися. На мою думку, головне, щоб існувало право приватної власності, щоб були ринкові ціни, інші інституції ринку. У своїх статтях у "Молодій Галичині" депутат Пилипчук висловив погляди, що її треба здійснити одним кроком. Це один підхід. Я не зовсім з ним погоджуюся. У багатьох людей також виникає побоювання, що через такий раптовий процес приватизації може виникнути безробіття. Можна мати інший підхід. Хай державні підприємства пробують у якийсь спосіб собі існувати. Наприклад, на сільськогосподарських ділянках, де ви маєте колгоспи. Вони можуть пробувати собі "плавати" при ринкових відносинах. І якщо будуть ефективно управляти, то можуть деякий час проводити свою роботу. Головне, щоб держава перестала покривати дефіцити таких підприємств. Якщо борги не виплачуються, немає прибутків, то такі підприємства самі збанкрутують. І їх тоді можна зліквідувати на ринку і за найвищу ціну.

Віктор Пинзеник: - Юрку, ти погоджуєшся з тим, що для західного ринку необхідний якийсь критичний потенціал, критична маса приватизованих структур.

Юрій Чучман: - Погоджуюся. Воно мусить до цього дійти, що таких підприємств через 2-4 роки збанкрутує багато, і вони будуть приватизовані. Таким ось чином ця критична маса створиться.

Віктор Пинзеник: - А може, не варто чекати?

Юрій Чучман: - Державна власність мусить продаватися у цих підприємствах також. Воно має свою реальну ціну. Але її не можливо оцінити тепер, коли система є командною. Мусять відбутися деякі ринкові процеси, щоб правильно оцінити ці речі. На деяких підприємствах можна проводити приватизацію зараз, на деяких – ні.

Євген Шимонович: - Україна має перевагу серед інших держав, які свого часу мали аналогічні економічні проблеми. У нас є що приватизувати, тобто є куди направити надмір грошей. Ви сказали про той привілей, який мають люди, котрі найбільше стоять до підприємств, і що вони можуть найбільше скористатися від такої приватизації. Для мене особисто немає принципового значення, хто стане власником – хай навіть секретар обкому. Головне, щоб процес приватизації почався.

Юрій Чучман: - Я з цим згідний, але мені важко уявити, що станеться, якщо ви за сто днів сприватизуєте все і кинете таке багатство на загальний ринок. То буде суцільний хаос. Якщо ви маєте таке державне підприємство, де ті люди, які вже ним керують, можуть у якийсь спосіб його сприватизувати, то такі процеси повинні заохочуватись. Це – складне питання. Я не намагаюся його розв'язати, я тільки вважаю, що цей процес довготривалий. Важливіше – дати право приватної власності, перейти до ринкових цін, а тоді приватизація сама котитиметься. Різні можуть бути способи. І їх усі треба певною мірою заохочувати.

Думаю, що цей процес триватиме кілька літ, і тоді буде ця критична маса, про яку казав Віктор.

Мирослав Білик: - На мою думку, процеси приватизації уже почалися. Але проводяться вони адміністрацією. Ми розробили певну економіко-правову модель приватизації, яка реалізована на практиці. То є дуже важливий процес, і перші кроки вже зроблено. Маємо налагоджені зовнішньоекономічні зв'язки, досвід спільних підприємств, у тому числі й з Канадою, Америкою, Австрією, Угорщиною, але затримується тут, на місці. Нам не треба боятися. Потрібно швидше здійснювати поетапні практичні кроки. Усе інше – декларація.

Юрій Чучман: - Я не можу цьому заперечити. Я тільки конкретно спитав би, як без ринкових цін це робити?

Річард Томас Деламарттер: - Найважче приватизувати великі індустріальні комплекси. Найліпше розпочати з малих підприємств. Ви ж не будете викидати людей з їхніх помешкань, то чому б їх не

сприватизувати? Другий приклад – земля. Приватні господарі дуже ефективно ведуть своє господарство. Ефективно можна спроваджувати приватизацію і в торгівлі.

Віктор Пинзеник: - У цьому випадку ми говоримо про те, що наш Інститут хоче допомогти впровадити у вашій області в торгівлі, у побуті.

Юхим Казнадзей: - Чи може наша Україна бути суверенною в Союзі?

Віктор Пинзеник: - Ми знаємо про два шлюби – за коханням і за розрахунком. За коханням у нас Союзу не вийде.

Якщо Україна отримає політичний і економічний суверенітет, то це не означатиме, що ми розірвемо економічні зв'язки, а навпаки. Ефективні економічні реформи дають великий імпульс для таких контактів, для налагодження цих зв'язків.

Газета "Народна трибуна" №23 (39), 1 червня 1991 року

На все життя залишиться в пам'яті моє перше інтерв'ю з **В'ячеславом Чорноволом**. Це була середина грудня 1990 року (інтерв'ю друкувалося в "Народній трибуні" 20 грудня).

"В'ячеслав Чорновіл: Волинь і Галичина" – перша публікація за всю історію волинської преси, де до імені В'ячеслава Максимовича не додавалися звичні десятиліттями епітети та ярлики – "злочинець", "гвалтівник" і т.ін. Хоча часи були ще вельми непростими – у Києві й абсолютній більшості областей, за винятком тільки Західної України, влада сповна належала КПРС, і в тюрми та сізо все ще кидали найвідчайдушніших представників демократичних сил. У тому ж номері "Народної трибуни" один із заголовків – "Наступ реакції в Україні", а поряд з інтерв'ю стояло звернення депутата міськради О.Черниша до депутатів обласної ради. У зверненні йшлося: "Взявши за мету поодиноці розправитися з найбільш безкомпромісними представниками опозиції, зараз прокуратура намагається притягти до кримінальної відповідальності Г.Кожевнікова, вимагаючи від обласної ради позбавлення його депутатської недоторканості та згоди на арешт... Пам'ятаймо історію нашої України, коли ті, що своєчасно не виступили проти розкручення машини репресій, згодом самі стали її жертвами. Сьогодні – Кожевніков, завтра на його місці може бути будь-хто з депутатів".

Таке ще творилося на Волині, а у Львові головою обласної ради вже був В.Чорновіл...

Незабутніми залишилися не тільки відповіді В'ячеслава Максимовича, а й саме спілкування. Неймовірне переміщення з тюремних

нар у крісло губернатора нітрохи не зашкодило цій людині: вона не стала чванливо надуватися та горойжитися, не було гонорової зверхності у спілкуванні, того гонору, при якому співрозмовнику сановито дарується слово, мов шелесткий червінець. Ні, ця людина не втратила своєї природної безпосередності – швидка, енергійна мова, що видавалася синхронною з такою енергійною, пульсуючою і негасимою думкою, з нечастими, але стрімкими жестами. На обличчя В'ячеслава Максимовича – це своєрідне дзеркало дії і думки – лиш зрідка набігала тінь утоми, але ця тінь була такою ж непосидючою, як і сам Чорновіл – нова думка, новий приплив енергії, потреба діяти, при тому рішуче і негайно, у мент безцеремонно зганяли з обличчя таку зрозумілу від напруження та відповідальності тих років утому.

Дивне відчуття виникає, коли перечитую інтерв'ю з В'ячеславом Максимовичем: розмова відбулася десятиліття тому, а відповіді актуальні й сьогодні...

Я запитав про можливість синхронізації дій демократичних сил у регіоні, в тому числі й у земельному питанні.

- От зараз центральний уряд прийме закон, - В.Чорновіл двічі підкреслює щось у своїх нотатках, - який, власне кажучи, забороняє приватну власність на землю. Разом з тим Львівська рада уже прийняла ухвалу, яка допустила з певними обмеженнями (наприклад, заборона продавати) приватну власність на землю. Тут людина знає, що це завжди буде її, що держава не може забрати її ні на яку дорогу, ні на яку залізницю і т.ін. Хіба заплатить так, що людину влаштувало б це.

То велика справа людина-власник, вона знає, що земля її назавжди, і вона буде зовсім по-іншому працювати на цій землі!"

...А може, то така особливість видатних людей, що їхні думки і через десятиліття не переписуються "набіло"?

Коли вже виходив з кабінету В.Чорновола, то зустрівся очима з журналістами двох провідних агентств Японії. Незважаючи на перевищення терміну для інтерв'ю (аж на 45 хвилин!), що примусило японців стільки чекати в приймальні, я не відчув у їхніх поглядах голок образи чи роздратованого невдоволення. В очах далекосхідних колег швидше світився подив і якась дослідницько-наукова цікавість: а що то за люди, які, ламаючи густо повиту іржею залізну завісу, рвуться на волю із остогидлої загорожі...

Згодом мені оповідали, що японські журналісти лишилися зачаровані одержимістю В.Чорновола, його несхибністю і неспинністю, перед якими безсилі тюремні ґрати і лемент дбайливо випестованих ідеологічних гончаків.

А мені й досі звучать завершальні слова інтерв'ю В'ячеслава

Максимовича, мовлені стиха, без слинявого пафосу, але з тією ж несибною бронебійністю:

- Історія працює на нас...

Я з великим задоволенням і вдячністю згадую співпрацю з колегами по “Народній трибуні” – Віктором Вербичем і Богданом Берекетою, Надією Гуменюк і Клавою Корецькою, Андрієм Криштальським і Олексієм Шумиком, Леонідом Осауленком та Іваном Капітулою, Віктором Федосюком і Василем Бубенчиковим, Володимиром Комаровим і Віктором Головійчуком – з усіма, хто творив одне з перших на Україні дійсно незалежне видання. Уже другий номер газети заборонив обласний прокурор І.Заплотинський. Богдан Берекета в третьому номері дав потужний відлуп панові прокурору, що уславився репресіями проти демократичних сил на Львівщині й обкомівським прислужництвом на Волині – такого високі “правоохоронці” досі ще не знали і на таке не сподівалися. Кожен наступний номер потребував не малої праці й також неабиякої мужності моїх колег. То ж для всіх газет вистачало паперу, який тоді ще належав до “фондів”, тобто ділили його можновладці, а “Народній трибуні” – зась!..

Ми змушені були брати руберойд у Луцьку, міняти на цигарки у Львові, а тоді Олексій Шумик сідав у КамАЗ і аж на Волзі, у Правдинську, міняв ті цигарки на газетний папір. Так і виходили у світ, ще й іншим виданням допомагали. Коли першій ластівці української незалежної преси, першому українському антикомуністичному виданню “Народній газеті” ЦК Компартії повністю перекрив “кисень” у Києві, цей часопис пробували друкувати у Львові, згодом у Тербовні – але й там партійна влада була ще всесильна.

Тому з абсолютною обґрунтованою гордістю я з колегами згадую, що саме у найтяжчий час три номери “Народної газети” (стотисячним тиражем!) були віддруковані на нашому папері саме у Луцьку, на базі газети “Народна трибуна”, Петро Кралюк, нині доктор наук, завідувач кафедри, кандидат наук Віктор Пенько, інші науковці не цурались чорнової роботи, вели коректуру, вичитували сторінки, зрозуміло, що все безкоштовно. Боже, які то були гарні, романтичні часи...

Але в ті гарні, романтичні часи цілком безкарно “невідомі” особи (якраз навпроти облпрокуратури та облуправління міліції) били періодично нам газетні вітрини, викрадали національного прапора, який ми вивішували задовго-задовго до визнання його державним, а прокуратура “сі тегала” редактора за образу честі й гідності Президента Горбачова. Коли на вулицях Вільнюса пролилася кров, у “Народній трибуні” на першу сторінку винесли заголовок “Імперський чобіт топче

Литву”, а відповідальність за безневинні жертви прямо поклали на діючого Президента СРСР.

Після публікації фейлетону “Зозуліні яйця” – судовий процес.

Через рік і вісім місяців після здобуття Україною незалежності опублікував я в “Народній трибуні” (26.05.1993 р.) статтю “Інтелігенція і влада”. Із сумом, на жаль, доводилося констатувати, що ставлення бюрократично-владних структур до інтелігенції й надалі залишається як до горезвісного “прошарку”. По інтелігенції, як по беззаперечному двигуну української оксамитової революції, найперше вдарили всі економічні негаразди, національно-свідома державницька преса лише спиналася на ноги, та й з тих, ще кволих ніг її легко збивали, на книжковому ринку – нахабна й безцеремонна інтервенція російської літератури та низькопробного читива... Досить цікаві, як на мій погляд, наводилися розрахунки щодо економічного становища преси. “Сьогодні, - йшлося в статті, - собівартість номера такої газети, як “Народна трибуна”, за найскромнішими підрахунками перевищує 60 карбованців. З початку року до кінця травня ми даємо читачу сорок номерів. Якщо врахувати, що передплату ми провели у 288 карбованців, то нескладно прийти до висновку: ніхто, крім читача, нам не дав ані шеляга, зате ми кожному передплатнику дали дотації тільки за п’ять місяців понад 2100 карбованців. Ці гроші журналістський колектив заробляв рекламними та поліграфічними послугами, здешевленням випуску, співпрацею з державними і малими підприємствами... І ми не вважали, що працюємо на “дядю”. Бо той “дядя” – то наші вимучені й згорьовані люди біля заводського верстата і під пекучим сонцем у полі”.

Ми з усіх сил старалися втримати свою економічну незалежність, бо, як зазначалося в тій самій статті, “придворними борзописцями не були і не будемо”, і вірили, що “зламаються іржаві й шербаті цензурні ножиці”.

За п’ять років існування “Народної трибуни” газета не взяла ні копійки державних дотацій. Лише один раз за рішенням сесії нам переказали суму, що не робила для видання погоди, та й ту ми “відігнали” назад.

І не з амбіцій відігнали, не від гонору чи зарозумілості. Втрата економічної незалежності для будь-якого видання означає втрату незалежності взагалі. Саме тоді на всю Україну прозвучали слова відомого народного депутата і журналіста М.Батога: “Якщо раніше преса була залежна, то тепер – продажна”.

Певно, ні для кого не секрет, що й на початку дев’яностих років, і сьогодні владні структури кривно зацікавлені в економічній залежності засобів масової інформації та продовжують підгодовувати їх офіційно і неофіційно.

Особливо мав я можливість надивитися на проблему через кілька

років після статті “Інтелігенція і влада”, коли, як депутата обласної ради, мене делегували на парламентські слухання про свободу слова.

Враження – незабутні. І найперше: та плювати хотіли народні депутати на ту вашу свободу слова, причому плювати знехотя і через губу. На вранішнє слухання, пам’ятається, прийшло ледве більше ста п’ятдесяти депутатів, тобто тодішня третина, а по обіді у залі (незалежно від того, скільки реєструвалося) нарахував я тридцять дев’ять... Журналісти, запрошені на слухання у парламент, криком кричали: прийміть закон, який забороняв би будь-яким гілкам влади бути засновниками чи співзасновниками засобів масової інформації. Це давно зроблено у всіх розвинених країнах, у всіх державах, де демократія не на папері, без цього Україна до демократії не ступить ні кроку.

Аніякісного бажання прийняти такий закон Верховна Рада тоді не мала. От якби перетягнути ковдру на себе, поставити усі ЗМІ під свій тотальний контроль – то охоче б.

А невдовзі, під час передвиборної кампанії, ті ж самі нардепи плакали великою та жалісливою сирітською сльозою. Їх, мовляв, кривдять опонуючі гілки влади, не допускають парламентських сиріт до газетних шпальт та теле- і радіомікрофонів навіть на гарматний постріл... Гаряча сльоза, що мала, за задумом, душу наскрізь пропекти, чомусь душу ту залишила зовсім холодною; навпаки, на голову спала гіркувата думка: “А де ж ви були, дорогі наші обранці, коли вас журналісти просили прийняти закон, що не вивищив би жодну із гілок влади?”

Та повернуся знову до статті “Інтелігенція і влада”. З наведених у ній розрахунків видно, що передплатні кошти у загальній собівартості становлять 12 відсотків. А де взяти решту 88? Тобто стояла дилема: або йти з шапкою до бюджету і відбирати там від сироти у будинку немовляти чи старця у притулку для старих, або заробляти самим (був і третій, найбезпечніший і найспокійніший варіант – закрити газету).

Ми вибрали: заробляти самостійно, видавати незалежний часопис і далі.

Боже, чим ми тільки не заробляли... Видавали церковні календарі й молитовники, друкували та продавали бухгалтерські бланки, торгували продовольчими і промисловими товарами, нафтопродуктами. Ми забезпечували у колективі 35 (у середньому) робочих місць, дотували газету, ще й податків платили стільки, що вистачило б на зарплату ще для 90 лікарів чи педагогів.

Каменем спотикання для нас стали нафтопродукти. Спрага на них тієї осені була чимала, тож білоруські партнери вельми вчасно поставили нам сімнадцять залізничних цистерн дизельного пального.

І тут я натрапив на економічне диво, навіть на два.

Найперше впала у вічі відмінність угод. Кого не спитай, за кілограм цукру давали по 2,2, максимум 2,4 кілограма дизпального. А мені вдалося укласти угоду із співвідношенням 1:2,9.

Я мало не запишався: он який я тямущий, як умію укладати угоди. (Угода й справді була непоганою. При тодішній питомій вазі дизельного пального 0,86 це означало, що за 1 кілограм українського цукру білоруси дали нам по 3,372 літри пального – вигідність, скориставшись дією множення, неважко сьогодні навіть школярику вирахувати. А один з відомих на Волині ділових людей, покладавши калькулятором, крутнув головою:

- Якби мені така угода, то я місяць на роботу не ходив би).

Друге економічне диво чистісінько збивало мене з пантелику: який же я нетямущий, зовсім не вмію розмовляти з людьми та укладати угоди. Я тільки розгублено кліпав очима, коли голови колгоспів відмовлялися від моїх значно кращих умов, а брали дизпальне у приватних структур на незрівнянно гірших умовах. Герой соцпраці, чий груди ордени й медалі так само рясно всіяли, як він рясно все життя засівав поля, теж зламав “договірні” зобов’язання і замість співвідношення мого 1:2,5 взяв у приватника в пропорції 1:2,2. Чому такий землеробський ас “прорухався” на рівному місці на тридцять і шість десятих відсотка? Це вже мене геть заінтригувало, і я почав “діставати” керівника отими численними “чому”.

- Бо наказали тільки в он того брати... - бухнув нарешті голова. І спробуй його зрозуміти: сказав щирю правду чи трішки злукавив, за хитрою посмішкою сховавши свій інтерес.

...Отож зовсім небагато часу мені потребувалося, аби допетрати: ані гоноритися власним умінням укладати договори, ані впадати у відчай від безталання не слід. Просто всі без винятку, чистісінько усі, працювали майже за однаковими пропорціями. Тільки у приватних структур до “гіршої” ціни додавалися неофіційно долари чи рідні купюри. Попутно “відстібувалася” децисти суворим контролюючим і перевіряючим. І чим вище тримали голову штатні захисники народу, чим гордовитішою була їхня постава, мов бронзових класиків на мармуровому постаменті, тим товстішим мав бути конверт із шелесткими асигнаціями і тим більше на тих асигнаціях мало вишикуватися вгодованих і некліпаючих нулів.

Мені, як керівнику держпідприємства, аби бути конкурентним у цих первісних преріях юного капіталізму, слід було здійснити принаймні дві дії: спочатку украсти, а тоді цим краденим сплатити численні податі численному чиновницькому племені. І горе тому, хто не послухається цього непорушного правила диких прерій ще не взятого у законодавчі шори дикого ринку: високо в небо тоді здіймається грізний бойовий клич,

від якого стигне кров навіть у бувалих, рясно пір'ям орлів розцяцькованих індіанців, хижо зблиснуть на сонці добре відточені томагавки полку інспекторів та ревізорів, і, знімаючи хмари куряви, за скальпом ослушника кинуться вони на бойових мустангах і гнатимуть до заходу сонця, і, напевне, здебільшого таки доженуть.

Отож, аби бути конкурентним, я мав учинити дві дії: щось поцупити і дати на лапу. Я зробив третю – написав заяву з проханням увільнити від обов'язків. А далі все відбувалося, як і мало відбуватися у преріях ще не знайомого з цивілізацією ринку: звучав бойовий клич, жажливіший від індіанського, мчали за скальпом у клубах куряви інспектори-ревізори...

Ось лише кілька штрихів до цієї картини. В акті ревізії, під яким низка прізвищ, чітко записано, що начальник митниці повідомив (цитую дослівно): "...редактор газети "Народна трибуна" Корсак І.Ф. звертався до нього з гарантійним листом про взяття під митний контроль залізничної цистерни з дизельними паливом, на яку накладено резолюцію про направлення на вантажний відділ №1 для його реєстрації та взяття під контроль. Однак на вантажний відділ лист не надійшов (копія листа додається)".

Можна було б тільки подивуватися несхожості митниці з якоюсь несерйозною юніорською організацією, у якій гарантійні листи не потрапляють з відділу у відділ. Однак уже через кілька тижнів на стіл меру кладуть офіційний папір (на основі того само акту ревізії), де ця залізнична цистерна виявляється... прихованою від митного контролю, тобто контрабандою. Отакої!

Бог їм суддя. Не підтримали моїх опонентів і судді земні. Оскільки на мене наклали штраф, я це діло оскаржив у суді. Луцький міський суд був на моєму боці, і я не думаю, що він так вчинив з великої любові до мене чи "Народної трибуни". Я певен, що за всю історію Волині жодне видання не видрукувало стільки критичних матеріалів про міський суд, як наше.

Або ще. В офіційному державному виданні в черговий раз, обливаючи мулом, пишуть, що магазин "Європа" належить мені й що мене давно потрібно притягти до відповідальності. Телефонують з обласної прокуратури, мовляв, потрібне моє пояснення.

Сідаю і пишу на ім'я прокурора Волинської області: якщо магазин "Європа" належить мені, то прошу приписати Корсаку також "Перлину" і центральний універмаг, бо вони теж розташовані недалеко від моєї квартири.

У прокуратурі, де дійсний стан справ і господарів знали, регочуть: "Чим ви їх так "дістали?"

Ага, думаю, за п'ять років існування незалежного демократичного видання чиновникам різної масті дісталось немало. Хай собі дозволить

сьогодні якесь видання ось хоча б такі критичні матеріали. На адресу прокурора Волинської області І.Д. Заплотинського на першій сторінці – "Прокурора Заплотинського – геть з краю Волинського!". На адресу начальника обласного управління міліції, теж на першій сторінці – "Генерала Павлова – у відставку!". Газета гостро критикувала голів обласного і міського судів, вимагала відставки голови облдержадміністрації, а її редактор від імені групи депутатів "озвучував" вимогу на сесії обласної ради.

Хай собі дозволить щось таке сьогодні якесь видання, і воно швидко переконається, як легко і просто жити на світі.

Коли ніяк вже не вдалося мене вкусити за "Народну трибуну", коли йшов згаданий уже суд, якийсь чиновник, не знаючи ще б до чого причепитися, зажадав за браком проти мене інших аргументів довести дійсність міськрадівських печаток у моїй трудовій книжці.

Тоді на ім'я високих посадових осіб я писав: "Я глибоко поважаю державного службовця, життя якого сьогодні не медом змашене і який несе на своїх плечах, нерідко без платні за багато місяців, увесь тягар державних турбот. Але я ніколи не поважатиму і не складу зброї (вона в мене єдина – письменницьке і журналістське перо) перед чиновником без честі й совісті. Бо призвідцем багатьох наших сьогоднішніх бід є не турок чи поляк, росіянин чи білорус, а свій-таки, "найрідніший" чиновник. Розмножуючись зі швидкістю, завидною навіть для колорадського жука, і наввипередки об'їдаючи ще біліде та в'яле листя державного бюджету, відбираючи чи не останню скибину хліба у пенсіонера та інваліда, цей чиновник, некваліфікований, погано оплачуваний, а тому із незмінно заздрисним блиском в очах, він хапає все, що хоч трішки блищить, бо не знає і не вміє іншого заробітку; він не вирішить жодного запитання, доки не позолотять долоню".

На превеликий жаль, навіть з бігом років я не можу змінити думки...

Протистояння у ті роки було досить безкомпромісним у всіх площинах, у тому числі й протистояння нових демократичних часописів та відверто лівих старих та номенклатурних видань. Практично кожного відомого представника демократичного табору розмашисто-щедро частувала мулом ліва преса.

Ось, наприклад, у яких "витончених" тонах розправляється вона з відомими науковцями Волинського університету Б.Ярошем і П.Кралуком, журналістом і письменником В.Вербицем, лідером ветеранів В.Кирилкіним, публіцистом і громадським діячем Петром Вінцукевичем, який незабаром стане ректором духовної семінарії.

УНІВЕРСИТЕТОМАНІЯ ПАРТОКРАТА, або "ПРИХВАТИЗАЦІЯ" ЗА ЯРОШЕМ

Колишній партійний функціонер, котрий у брєжнєвсько-суслівському апараті займав тепленьке крісло, хоч завше й поглядав на ректорське місце, як чи не найбільшу спокусу у своєму житті, Богдан Ярош "розколовся". Грав він такого собі правдолюба, аж поки ця роль йому не набридла. І взявся він "крити" з перших кроків свого входження у колектив, тікаючи із тонучого корабля бюрократичної комуні, кого б Ви думали? Та своїх же "сотоварищей" по партії. Спочатку придивлявся і очікував, чи не дадуть йому і тут, у педінституті, таке звиченьке тепленьке керівне місце. Не дали... тоді що ж? Логіка партократа до болю проста: якщо мені не дають, то я й іншим жити не дам. Ні більше й ні менше. І почалося...

Настирно і дошкульно б'є по "сотоварищах", тобто в одну й ту ж ціль, такий самий одиновір по перевтіленню вір, славний і колись шанований атейст Петро Кралюк.

Газета "Справедливість"

"ЯК БИ СОБАКА НЕ ГАВКАВ, ПОТЯГ ВСЕ ОДНО ІТИМЕ"

Цю брудну собачу лайку, надруковану у "Народній трибуні" 4.11.1992 року, ми повертаємо вам, В.Вербич. Якби ви і національно-бандерівська рота не намагались перекупити історію, оплювати минуле покоління і ветеранів не другої, а Великої Вітчизняної війни – не вийде. Потяг історії, тільки не у Вашій інтерпретації, буде йти вперед.

До якого падіння моралі треба дійти, нешановний В.Вербич, щоб ветеранів, чийми руками створено величезний економічний потенціал країни, за рахунок якого ми поки ще живемо, літніх людей називати образливими словами. Ви ж порівняйте, яка Волинь була в минулому й тепер. Чи вам не вигідні такі порівняння? І цих людей ви принизливо зараховуєте в "П'яту колону"? Ні, не ветерани, а бандерівці, і ви є тією колоною, яка під час війни допомагала німецьким загарбникам, а після визволення Волині від окупантів заважала відбудовувати зруйноване господарство. Вихваляючи зараз "подвиги" УПА проти Української Радянської влади, її органів і простих, ні в чому не винних людей, ви не розумієте, що цим показуєте, хто бажав людям добра, а хто сіяв зло.

3 газети "Справедливість" (12 грудня 1992 року)

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ В.Д. КИРИЛКІНУ

Мене до глибини душі образило слізне звернення до всіх волинян: "Послухайте нас і підтримайте". Ви своєю бездіяльністю завели ветеранську організацію в глухий кут і звертаєтесь тепер по якусь допомогу і до кого? Ви зрадили ветеранів. А тепер всіляко намагаєтесь

перекопати нас, що ви щось для них робите.

При Вашій "діяльності" слово "ветеран" вже не вимовляється, воно не в пошані. Тепер вони "пенсіонери" та "люди похилого віку". Ви навмисне розвалили ветеранську організацію. Мабуть, Вам це вигідно, і після цього Ви кричите: "Послухайте і підтримайте". Ви закликаєте до загального покаяння.

Я не хочу ще раз перераховувати так звані "заслуги" ОУН-УПА. Про це написано багато. Вам, учаснику війни, ганебно зраджувати своїх соратників. Чому ви не опротестували незаконне рішення В.Блаженчука про реєстрацію "братства" вояків УПА?

А.Ф. СТОЛЯРЧУК

Газета "Справедливість"

"КТО ВІ, ГОСПОДИН ВИНЦУКЕВИЧ?"

"Лише замишляє безбожний на праведного і скрегоче на нього своїми зубами, - та Господь посміхається із нього, - бачить бо Він, що наближається його день!"

Псалом 36.

Таке звертання "господин" до Вінцукевича неспроста. Адже на зустрічі із студентами та викладачами Луцького училища культури, де він робив спроби висвітлити релігійну ситуацію на Волині, саме так звертався він до присутніх у залі – "Господа!"

Але, о диво! Раптом полилась із його вуст українська мова...

Після прочитання останньої статті Вінцукевича "Обідня безбожників" у газеті "Народна трибуна" від 14 листопада 1992 року закортілося взятися за перо. Бо хто ж такий "господин" Вінцукевич, який пасмілювався виносити вирок тисячам вірних Української православної церкви. Обвинувачував він нас у тому, що ми захищаємо радянське православ'я. Це щось нове...

Сьогодні П.Вінцукевич, поруч із О.Гудимою і Г.Кожевніковим, очолює опергрупу для захоплення церков на Волині.

"Нехай заніміють облудні вуста, що гидоту говорять на праведного із пихою та погордою!" Але цих рядків у Псалмі 30 Вінцукевич, мабуть, не читав. Бо у власній статті далі свинячої термінології він не йде. То, може, ліпше було б йому влаштуватися десь у конторі "Заготскот", тоді й по адресу буде його термінологія. Та і був би при ділі. Адже не все життя бути дармоїдом.

Газета "Справедливість"

Ці приклади можна було б наводити, на жаль, ще і ще. Обмежуся тільки, так би мовити, "особистим". Ось як смачно частувала мене газета "За єдність" – орган Луцького міськкому компартії України.

ВЕЛИКИЙ КОМБІНАТОР (продовження)

Вдруге доводиться звертатися до невмирущих героїв оповідань Ільфа та Петрова Остапа Бендера, мадам Петухової, Козлевича – володаря саморобного авто “Лорен Дитрих”. Він, Козлович, не вистоявав черги на придбання авто, а зібрав його з окремих деталей, які розшукував навіть на смітниках.

У наші дні зовсім інша справа. Чесній людині, щоб придбати автомобіль, аж ніяк не обминути довжелезної черги.

А якщо про власний автомобіль мріє людина високоінтелектуальна? Тим більше така, що обирає залежно від часу найбільш престижні хобі: у роки застою – ідеологічне забезпечення політики КПРС, під час відпусток – збір помідорів та сапання буряків за межами синьоокої Волині, подалі від занадто цікавих та завидющих очей (цур їм, пек, ще насняться та спитають за те злочасне авто), під час перебудови – комерційну діяльність, чи то пак – бізнес. То що ж тоді? А нічого.

Проблему придбання власного авто колишній редактор районної газети “Радянське Полісся”, органу Камінь-Каширського райкому Компартії України, вирішив ніби казковий факір. Достатньо було “змотатися” за кордон і повернутися з сувеніром – новеньким автомобілем ВАЗ. Швидко, та й вартість його набагато нижча, ніж у нашій країні.

Будемо сподіватися, що сам Корсак нарешті спростує провінційні плітки та розповість нам на сторінках улюбленої “трибуни” про досвід придбання автомобілів за кордоном. Адже тоді (боюсь навіть мріяти) всі охочі врешті-решт зможуть осідлати “залізного коня”.

Зовсім не позбавлений Корсак артистичних здібностей. А вже щодо засобів досягнення власної мети – далеко обійшов легендарного О.Бендера, що знав усього 40 засобів загарбання матеріальних цінностей. На відміну від О.Бендера, котрий, як відомо, дуже шанував кримінальний кодекс, сучасні комбінатори нерідко діють на терені цього кодексу. Коли треба, наш редактор-“демократ” вміє швидко перетворити “карася на порося”.

Міркуйте самі.

У селищі Заболоття Ратнівського району мешкають його батьки – ветерани, які користуються законними пільгами. У місцевому виконкомі народних депутатів існує черга ветеранів на товари підвищеного попиту. Як відомо, ветеранам у місцеву торгівлю надходять товари тільки вітчизняного виробництва. На імпорт запис навіть не проводиться.

Батько Корсака стояв у черзі на кухонний гарнітур вітчизняного виробництва, а отримавши його 31 серпня 1990 року, з черги був знятий.

Це підтвердили голова виконкому О.М. Олійник та завідувач меблевого магазину М.А. Свиржевська.

У січні цього року до голови виконкому О.М. Олійника спочатку зателефонував, а потім зробив персональний візит І.Ф.Корсак. Під час візиту Корсак вмовив Олійника надіслати лист-звертання до голови Волинської облспоживспілки І.І.Сарновського, де йшлося про нагальну необхідність продати два меблеві гарнітури Ф.Корсаку (батькові редактора “Народної трибуни”). 2 лютого цього року завідувач магазину Свиржевська отримала на Камінь-Каширській міжрайбазі дві накладні з №№212/2 та 8/103 на два імпортні гарнітури та імпортну пральну машину. Гарнітури вартістю в 2900 карбованців та пральну машину вартістю в 650 карбованців особисто отримав І. Корсак на вказаній базі.

На поставлене питання стосовно правової підстави цієї афери, М.А.Свиржевська відповіла, що такі “операції” суперечать закону про торгівлю і повинні переслідуватись відповідно до кримінального кодексу. “Тим більше, - підкреслила завідувача, - що мій магазин імпортом пільговиків не обслуговує”.

Після цього можете мене не переконувати, що редактор “Народної трибуни” немає організаторських здібностей. Якби замість попа Федора йому доручили розшукати 12 стільців з діамантами мадам Петухової, успіх у змаганні з О.Бендером та його друзями був би на боці редактора “демократичної” газети. Адже зміг він звичайні вітчизняні меблі перетворити на імпортні.

Підтверджує великі організаторські здібності й справа з друкуванням листівок, котру спритно прокрутив І.Корсак. Ось деякі документи:

“Редакція газети “Народна трибуна”, орган Луцької міської ради народних депутатів Волинської обл. УРСР. 263000, м.Луцьк, вул. Радянська, 62.

25 лютого 1991 року

Директору К.-Каширської друкарні тов. Нестеруку В.С. Редакція газети “Народна трибуна” просить віддрукувати листівку, підписану до друку редакційно-видавничим відділом облполіграфдруку. Тираж - 20 тис. примірників.

Оплату гарантуємо.

Редактор (підпис) Корсак”.

Читав я цю листівку. Називається вона “Союзний договір”. Однак хай читач не думає, що друкований орган Луцької міськради закликає у своїх листівках до зміцнення дисципліни, порядку та сумлінної праці. Або турбується про дружбу між народами, збільшення житлового фонду, очищення міста від сміття, справедливе вирішення соціальних проблем.

Зовсім навпаки. Зміст її сприяє подальшій дестабілізації суспільства,

сіє розбрат, тхне сепаратизмом.

Що це таке, зрозуміє кожний, прочитавши ось ці фрази (подається дослівно).

"Залишитися в Союзі – означає бути політичними рабами:

- жити в імперії під контролем Центру;

- підпорядковуватися імперській Конституції, що зневажає все, крім інтересів КПРС;

- постійно бути під пресом армії, КДБ, ОМНу...;

- жити в державі-тюрмі..."

Природно, напроиується висновок. Чим більше колектив "Народної трибуни" наплюжить минуле країни, підбурює до розвалу СРСР, тим гірше вирішуються у місті економічні питання. Невже керівництво міськради влаштовує деструктивна позиція газети?

З газети "За єдність", 11.05.1991 р.

Про таких і подібних "дьюгтьомазів" найвлучніше, мабуть, сказав Василь Симоненко:

Нікчемна, продажна челядь,

Банда кривляк для втіх,

Щоб мати що повечерять,

Годувала холуйством їх.

Сьогодні всі ці дрібні "кукуси" зовсім змізерніли, відійшли у минуле, натомість залишилися в пам'яті зустрічі з достойними людьми, що вперто, не боячись мозолів, штовхали уперед скрипучий віз Часу. Своїми думками з того чи іншого приводу на сторінках видання ділилися Іван Драч і Леонід Кравчук, Володимир Яворівський і Мирослав Попович, Левко Лук'яненко і Михайло Горинь, останній Президент України в екзилі Микола Плавюк і редактор української редакції радіо "Свобода" Богдан Нагайло, генерали Віталій Радецький та Олександр Скіпальський, сенатори США, значна частина депутатського корпусу Верховної Ради України...

Як засвідчив відомий поет і талановитий бард Олег Покальчук, за рейтингом Конгресу Сполучених Штатів Америки газета "Народна трибуна" входила у десятку найкращих газет України.

МОЖЛИВО, БУЛИ МИ РОМАНТИЧНИМИ

Бесіда з адвокатом **О.В.Максимовичем**, заступником голови Луцької міської ради першого демократичного скликання.

- Олексє Володимировичу, Ви брали найдієльнішу участь у раді, міській раді першого демократичного скликання. Проблем, очевидно, не бракувало?

- Я не сказав би, що рада була демократичною. Це частина її демократична, як на той час говорили. Тоді нараховувалося 120 депутатів

до міської ради. А демократичний прошарок, чи назвемо це групою, - у межах сорока. Але цінність у тому, що тих сорок своєю активністю і енергією, наступальною позицією задавали тон. А інші були або налякані, або не знали, що робити. Тому що частина, і це не секрет, прийшла у депутатський корпус міської ради за рознарядкою. Це ж вибори 1990 року, "рознарядку" давали партійні органи, кому висунутися. Прийшли директори шкіл, були військові комісари, представники вищої школи, були з міського комсомолу, обкому комсомолу. До їхньої честі більшість із них все-таки зрозуміли ті процеси і, якщо не підтримали, то принаймні дотримувалися нейтралітету. Хоча й були люди, які боролися до кінця. Вони залишилися прихильниками старого режиму, тих методів, стояли за відновлення ролі компартії. Вони залишилися дітьми свого часу, їх уже не переробиш.

- Минув десяток років, є певна часова висота, уже можна спокійніше аналізувати події. Які найважчі були моменти на початку? Що для Вас було найскладнішим?

- Треба зізнатися, що, на відміну від інших осіб, які проходили певну школу, наприклад комсомолу, потім десь радянського будівництва, різні курси, стажування, я і мої колеги, причому не тільки в Луцьку, не мали досвіду роботи у владних структурах. Тобто, на перший погляд, стратегія начебто правильна, а тактики роботи не було. І часом йшли напролом. Нам бракувало кабінетного вміння, яке виробляється за час чиновницької діяльності: як проштовхнути те чи інше рішення, як його провести з легшими затратами – оцього в мене не було. Навіть у підготовці цих рішень, під час їхнього опрацювання на різних комісіях, у роботі з виконавчою структурою теж були проблеми. Я фактично почав з того, що сів і перечитав рішення виконавчого комітету за останні півроку. І тоді зорієнтувався, що ж мені робити як заступнику голови Ради. Мером був Антон Кривицький, якому не можна закинути у некомпетентності. Він чинив так, як сьогодні чинить наша центральна влада стосовно опозиції: опозиції нібито нема. Так само й тоді. Антон Федорович був прихильником того, щоб ніхто йому просто не заважав. Він не давав жодних доручень, які мав би виконувати заступник голови. Тих доручень просто не було. Ти собі живи, ось тобі кабінет, ось тобі крісло. Секретар потрібен? Нема питань, ось тобі секретар. Працюй! Він розумів, що якщо давати доручення, то я почну активно входити в цей процес, який відбувається. Нас хотіли штовхнути повністю на політичну стежку. От ви займайтеся перейменуванням вулиць... Нас там не штовхали, але були б раді, якби ми займалися лише ліквідацією піонерських організацій, комсомолу, різних пам'ятників, аби не лізли в економічні процеси, які тоді відбувалися.

- А час був особливий.

- Так. Це вже потім з'явилися податкові, різні контролюючі органи. Той самий контроль, який очолили теж наші ж демократи. Основну увагу звертали не туди, де потрібно, не на основи економіки, а на те, хто там і кому туфлі продав, скільки пар, де розподілили, і з цього в час жорсткого дефіциту робився бум. Через кілька місяців я зрозумів це і почав вимагати участі в усіх засіданнях виконкому, вручення мені відповідних пакетів документів, які готуються. Я став вникати у все це, що, звичайно, не всім подобалося: чому це ми ліземо у святая святих. Мені бракувало вміння працювати з людьми, з керівниками. Це теж приходить з часом.

Я досі пам'ятаю, як один луцький керівник сказав мені: ну, збереш ти людей, прийдуть керівники, похитають головами, потім вийдуть і будуть робити своє. Тобто каже, що треба мати важелі впливу на них, а тоді ті важелі вже почали втрачатися, тому що Ради ще не були таким органом влади, яким вони є зараз. Викликає Максимович, ну і що? Реальної влади, як такої, не було в Максимовича. Що зробити? Керівник розумів, що коли викличе обком компартії, то знімуть з посади. Правоохоронні органи можуть його притягнути за якесь зловживання чи ще щось. Тобто Рада тоді реальної влади не мала. Водночас мав бути вплив на керівників. Погодьтеся, що тоді було актуальним все. Сто літрів бензину стало проблемою. Чи навіть для якоїсь сім'ї, яка прийшла на прийом і допомоги просить: ми знаємо, що треба допомогти навіть тими самими шкарпетками для дітей, адже пам'ятаємо, якими були магазини і що було на базах.

- І все ж вдавалося немало робити.

- Я не доказав про того керівника. А він мені говорив, що тільки з часом я зрозумію, що таке людський фактор, фактор особистого знайомства з керівником, коли ти можеш підняти трубку і кажеш там, пане Василю чи Василю Петровичу, мені треба крана або бульдозера, асфальтоукладача, щоб закидати певну ямку - і через годину робітники прийдуть, закидають, а випишуть ту роботу на зовсім інший об'єкт, але вони це зроблять. Дуже правильно мене навчив...

- Не секрет, що інколи старі керівники розпорядження нової демократичної влади саботували...

- Так, були й такі ситуації. На початку 1990 року проводилось на Пляшовій, на козацьких могилах, свято з нагоди річниці битви козаків. Туди приїхали понад десять тисяч людей. На місто лягла певна ноша: треба було забезпечити харчування, створити умови для людей. Пригадую, була розмова з генералом Юдіним про те, щоб він виділив декілька військових кухонь, намети і таке інше. Юдін до цього поставився дуже стримано. Згодом десь "вхопило" генерала Юдіна, він через помічників відіслав до якогось полковника, полковник ще до когось, той

мав зателефонувати. Одне слово, зробили так, щоб завдання зірвати. А, пригадую, був такий Пукер, він очолював військову торгівлю луцького гарнізону. Я звернувся до нього і попередив, що Юдін розпорядження саботував, і попросив забезпечити його виконання. Потім співпрацівники Пукера відверто мені кажуть, що, якби ми не знали, наскільки серйозно ви почали братися за наші військові торги, за наші склади, за наше матеріально-технічне забезпечення, то ми цього теж ніколи не зробили б. Комісії, які працювали, не могли всього охопити. Сьогодні люди, які працюють у перевіряючих органах, - це вже фахівці, а тоді ж були просто ентузіасти. Уявіть, як сьогодні ентузіасту перевіряти систему контролю чи систему розподілу матеріальних благ у військторзі, де сидять люди, які вже десятиліття в цій системі й розуміють, що таке фонди, що таке наряди, що таке специфікація і таке інше.

- Кого Ви могли б назвати з депутатів, які найдіяльніше допомагали?

- Хотів би виділити депутата Сергія Лугового. Його округом був район, де наш військовий аеродром. І там виникла проблема забруднення води, бо вона містила в собі нафтопродукти. Цю інформацію повідомили людям. Люди почали шукати джерело забруднення. Пошук привів нас на військовий аеродром. Справді бійцівську позицію зайняв Сергій Луговий у стосунках з командуванням військової частини. Викликали перевірки з Києва, працювали комісії. І все-таки врешті-решт примусили знайти автономе джерело водопостачання в тому регіоні. Не знаю як зараз. Принаймні тоді питання води було вирішено. А у той час заявити, що військова частина зіслувала питну воду - це треба було мати сміливість: підрих, як казали в комуністичні часи, зв'язку армії і народу. Найкращої оцінки заслуговують інші депутати, як-от Віталій Федосюк. Він настільки вникав у всі питання, які розглядалися, ішов, де треба, і міг захистити демократію і чоботом, як кажуть. Йшов 1990 рік. Заблокували приміщення обкому. Тоді компартійний апарат скликав всю свою рать, включаючи первинні партійні організації, на штурм привів "омон". Не хто інший, як наші депутати на чолі з Віталієм Федосюком біля дверей фактично грудьми захищали ту позицію. Може, сьогодні видається, навіщо це було робили? Нехай би собі сиділи. Але в той час треба було показати ставлення людей до цієї структури. Якщо ми в маленькому Луцьку (щодо всієї України) здобули перемогу над структурою компартійною, то в людей вселялася віра, що можна дійсно перемогти цю гідру в цілому, перемогти її в державі. Тоді, на щастя, ми вистояли і продемонстрували, що проти народу дуже важко воювати, навіть такий наддержавній структурі, якою була комуністична партія. Цікаво, що депутатами 90-х років були люди, я маю на увазі демократичного порядку депутати, які прийшли туди не заради кар'єри,

не заради отримання вигоди, квартири, а прийшли, аби змінити життя... Можливо, деє вони були романтиками чи максималістами. Навіть свою міліцію ми починали готувати. Це зараз уже запроваджується місцева міліція, а ми це робили в 1990 році. І робили не тому, що не було коштів на міліцію – з іншої причини. Місцевий бюджет не буде утримувати міліцію, яка йому не підпорядкована. А тоді ми це хотіли зробити, бо треба було мати власну силову структуру, бо місцеве самоврядування виявлялося незахищеним. Фактично органи внутрішніх справ тоді виконували волю партійних босів.

Багато депутатів працювали “бригадою” – приходили на шість вечора і до одинадцяти, до 0 пів на дванадцять вирішували злочинні державні проблеми. Ніхто, як правило, не поспішав додому, кожен хотів підставити власне плече під оцю загальну справу.

- Рада приймала в той час неординарні рішення. Чи траплялося так, що прокуратура чи хто інший опротестовували їх?

- Перше питання, яке дійсно в середині другої сесії ради в липні 1990 року постало, - це питання про приміщення тоді ще існуючого, а тепер колишнього обкому партії на проспекті Волі, 13. Ми прийняли дійсно історичне рішення про те, що приміщення є державною власністю, що вилучити його у компартії і використати під розміщення Волинського університету, звісно, майбутнього. А це рішення одразу ж опротестував прокурор, він почав доводити, що його збудовано за партійні внески. Але ми шукали в архівах інформацію, готуючись до цієї сесії. Ми знайшли, що приміщення будували ув'язненні, що використовувалася підневільна праця, за яку ніхто не платив.

- І жодні партійні внески не мають стосунку до утримання тюрмаків.

- Було знайдено рахунки про те, скільки переганялося з обласного бюджету на це будівництво. Тобто фактично будівництво обкому здійснювалося за державний кошт. Це була перша юридична справа в Луцьку, у якій орган місцевої влади вступив у певну колізію з нашими правоохоронними органами й тодішньою партійною номенклатурою. Ми доводили, що стоїмо на захисті інтересів держави, що це - державна власність, а не компартійна. Фактично те, що в 1991 році було зроблено при націоналізації майна, підтвердило ту першу думку, яка виникла на сесії Луцької міської ради.

- Повернуся до серпня 1991 року. Очевидно, немало адміністративно-правової роботи тоді довелося вам виконувати при ліквідації КПРС?

- Я пригадую, як наступного дня після проголошення ГКЧП заходжу в кабінет голови і ради, і виконкому Анатолія Андрійовича Похи. До честі його треба сказати, що він однозначно проявив упевненість у тому, що це все-таки путч і що його буде розгромлено. Хоча в обласній

адміністрації ситуація тоді була зовсім інша: там взагалі нікого не можна знайти, і якоїсь підтримки годі було чекати... Пригадую, ми в той самий день провели великий мітинг на Театральному майдані й похід по місту. Ми пройшли від центру і знов повернулися в центр... Йшли тисячі людей з гаслами, що путч не пройде. Це створило відповідний настрій, вселило віру, що все-таки держава має бути своя.

Тож глибока шана вам, депутати першого демократичного скликання, депутати не за “рознарядкою”, а справжні обранці народу, які вистояли у нелегкі роки боротьби за Незалежність України.

МЕГАФОН БУВ НЕ ТІЛЬКИ РУПОРОМ

Бесіда з депутатом обласної і міської рад
перших скликань **Г.Г. Кожевніковим**.

- Незабаром святкуватимемо десятиріччя Незалежності. Геннадію Геннадійовичу, Ви за життя дали багато інтерв'ю, і я не знаю, можливо, що хтось і ставив Вам таке запитання. А чому Ви, молода людина, отак різко стали "революціонером"? Тоді ж це було дуже не просто. Я пригадую, як Геннадій Геннадійович, О.Гудима, О.Шумик підпільно приїхали до Каменя-Каширського й грілися у моїй квартирі під холодною грубкою. Це наслідок роздумів молодої людини, яка читає, розмірковує про життя, це вплив сім'ї? От чому саме? Закінчив вуз, можна собі спокійно працювати, здавалося б, навіть той головний біль? От чому?

- На мою думку, основний поштовх для дій проти системи був у 70-ті роки. Усі ж бачили, що відбувається щось не те, оті заборони... Я пам'ятаю, як нас водили в кінотеатр строєм, у "Промінь" або "Хроніку" чи "Батьківщину". І там кіножурнали починали крутити. Ми плескали в долоні, коли виступав Леонід Ілліч Брежнєв, "заплескували" його ще тоді. Відповідно починалися пошуки служб, хто перший плескав.

- Хороше заняття...

- Ну й спілкування з простим людом. Багато я їздив по області, розмовляв з простими людьми. Ще перед армією чимало дізнався про національно-визвольну боротьбу. Я спілкувався з тими, хто воював в УПА, хто вже був у концтаборах при радянській системі. Слухав "Голос Америки", "Свободу"... Хоч їх і глушили, проте постійно відшукував кращі місця й встановлював там антени. Мимоволі напрошувався висновок, що така система не повинна далі існувати. Плюс перебування в збройних силах радянської армії, коли я потрапив в Угорщину. Там побачив зовсім інших людей, зовсім інше життя. Угорці, хоч і були в таборі соціалізму, проте почувалися розкутіше: у них діяли відкриті кордони. Ми з ними вели цікаві дискусії. Крім того, якраз тоді розгортала діяльність польська "Солідарність", йшли переговори, круглий стіл... Мені просто поталанило, що я потрапив у Мадярщину, де міг отримати детальнішу інформацію. Ми дивились радянське державне телебачення, яке запевняло, що це контрреволюція і таке інше. Але в нас були хлопці із Закарпаття, які знали мадярську мову, тож ми вмикали й інші мадярські канали. Потім нам забороняли це робити, але було пізно, ми вже того наслухались і побачили на власні очі. А з незалежного каналу ми дізналися, що це нормальна профспілка, що комуністи Польщі "заїлися", що народ хоче змін, народ хоче реформ. Крім того, у них були відкриті кордони, поляки були практично в кожному маленькому населеному

пункті, торгували, як ми зараз, по світу, по всіх усядах діяли польські базари. Ми навіть мали можливість спілкуватися з тими самими поляками. Пригадую, як приїхали ми в Будапешт після військового навчання – нас нагородили поїздкою в столицю Угорщини. У старій частині міста ми пішли в кінотеатр подивитися якесь кіно. Підходить до мене чоловік і запитує щось польською мовою. Я спромігся на дві-три фрази польською, а тоді сказав декілька слів українською. А він до мене чисто українською мовою звернувся, і ми як розговорилися...

- Звідки ви? – запитує.

- З Волині, - відповідаю йому.

- Земляче, я там партизанив у 50-х роках. Розумієте?

- А що ж у вас трапилось? Розкажіть...

А він на те:

- Це наші браття-українці, переважно ті, що на узбережжі, бунт підняли, комуні так дали.

Прийшовши додому після армії, я вже не мовчав, хоч мене часто на роботі попереджали, що мене посадять і за анекдоти, і за правду в очі.

Потім розпочався рух у Прибалтиці, я їздив у Прибалтику, спостерігав... А тоді вже Україна...

- Отже, Прибалтика. Який це рік?

- Це 1985-1986 роки, Естонія і Литва. Спілкувався з людьми, у мене там є багато приятелів, не тільки серед корінного населення, але й наших людей, розсіяних по білому світу. До сьогодні в Таллінні живе мій однокласник Сергій, щоправда, не знаю, чи отримав громадянство. Як тільки все заворушилося, я в першу чергу туди поїхав. Події в Прибалтиці відрізнялися від наших: вони почалися раніше, там за цим усім пішла влада, а у нас не пішла.

Потім навчання. Оскільки кафедру у Луцьку закрили, то змушений був закінчувати Харківський політехнічний. Ми там роботу провели дуже капітальну, КДБ нами постійно цікавилось. Спочатку Гельсінська група, потім Гельсінська спілка, Рух за перебудову, Товариство української мови, український культурологічний клуб... Перший репортаж після Чорнобиля – по телебаченню показували й говорили, що це буржуазні провокатори, а люди вийшли за правду виступити.

- У Луцьку інтелігенти спочатку обурювалися на кухні, згодом люди почали шукати єднання, спілкування, організаційного оформлення.

- Усі ми в Луцьку ловили будь-яку інформацію в офіційній пресі. Перша публікація була проти Гельсінської спілки. Почали шукати цих людей. Потім друга публікація про Товариство української мови, Левчука Григорія Антоновича – усі ми його знаємо. Оце я й вийшов на нього. Потім почали шукати контакти з молоддю, вдалося налагодити

зв'язок з Товариством Лева. Після створення української Гельсінської спілки на Волині – у 1989 році її заснували Дмитро Себій, Мелетій Семенюк – вийшов на Мелетія Семенюка.

Мені сподобався М.Семенюк одразу... Ми, молоді і заповзяті, без вагань написали заяву в українську Гельсінську спілку і сказали, що треба діяти радикальними методами. Наші погляди практично збігалися з поглядами Олександра Гудими, хоча він завжди був сам по собі. Михайло Тиский дуже багато зробив, Євген Шимонович...

Товариство Лева було більш культурологічним. Ми їздили в Цумань, Олику. Пригадую, як ми приїхали в Олику і хотіли трішки прибрати у костелі – це ж колегіум колишній, він значиться у каталогах ЮНЕСКО. Теперішній депутат обласної ради, який тоді був секретарем райкому компартії, з групою “сотоваріщей” завадив нам це зробити. А через два тижні понівечили ті фрески, які в ЮНЕСКО так високо оцінювались. Зараз храм реставрують, але якби ж це було в цивілізованій державі, вибачте, та людина у тюрмі сиділа б.

Незабутній перший мітинг у Луцьку. М.Тиский, О.Гудима, М.Морозов та В.Войцехівський підписали заяву про дозвіл. Одразу почався тиск. На мітинг, зрозуміло, дозволу ніхто не давав.

Пам'ятаю, 23 липня 1989 року перед 15 годиною люди почали гуртуватися: Михайло Тиский з групою колег пішов через старий ринок до замкової брами... Там уже зібрався обком компартії зі своїм активом в очікуванні розгортання основних подій. А ми вибрали місце, де колись виступав Пілсудський перед парадом військ у Луцьку. Ми йшли вулицею Костельною тільки вдвох з О.Гудимою, бо М.Семенюка міліція одразу заарештувала на зупинці. Нас якось вони не помітили, знали, що М.Тиский пройшов, а хто такий я – вони ще не знали. Влада перекрила автобусами прохід, у міліції – дерев'яні очі, самі налякані. О.Гудима дістає партійний квиток (він ще тоді був комуністом) і завдяки йому фактично протаранює заслін. Ми йдемо в напрямку Замкової вежі, всі групуються там, різко повертаємо вліво і встаємо на ганку – оце ми зайняли позицію. І хоча мітинг тривав недовго, проте це стало першим здобутком демократичної опозиції.

На мітинг приїжджали і львів'яни.

Після мітингу пригоди не закінчилися... Я зустрів львів'ян у центрі міста, і ми таки підняли синьо-жовтий прапор. Пройшли вулицями, починаючи від універмагу і закінчуючи витверезником, звідки вискочила міліція... Нас забрали, деревко зламали, щоправда, прапор залишили. Була сутичка і біля Будинку політосвіти (зараз це один із корпусів університету), уже з конкретними погрозами.

- *Що означає конкретні?*

- Не церемонячись, сказали, що зараз нас заарештують, завезуть у КДБ чи в міліцію, а у них тоді і в міліції був уповноважений Комітет у держбезпеки, і сплетуть таким чином “постоли”. “Ви несете бандерівські прапори, вас зараз поб'ють”, - лунало. Ми дискутували, багато людей до мови прилучилося... Потім цей прапор ми підняли на залізничному вокзалі – там було чимало люду, з яким уже годі було воювати. Отак ми й провели львів'ян. Хоч кажуть, що на першому мітингу не було прапора, не вірте: був прапор, тільки трошки пізніше.

- *Кілька слів про участь у несанкціонованих мітингах, інших акціях демократичної громади. Який мітинг особливо запам'ятався – перший, другий?*

- Мені запам'ятався третій, коли хлопців, які на той час були дружинниками, взяли у свідки – нас судили. І коли почався суд, то вони сплутали мене з Гудимою, а Гудиму – зі мною. На тому суді ми неодноразово мінялися місцями, а свідки “по-партійному” відчайдушно забрехалися – там увесь зал сміявся. Закінчилося все тим, що народ обурився і рвонувся до судді, який тим часом зачинився у кабінеті й викликав наряд міліції. Після того всі пішли до обкому партії, бо зрозуміли, що дзвінок звідти. Врешті хлопці-дружинники зізналися, що їх змусили написати оті заяви в суд, що вони ніколи ні мене, ні Гудими не бачили в очі. Офіційні заяви навіть написали. І все одно суддя “завалив” вирок – штраф і адмінвідповідальність. Тобто свідки зізналися, що це сфальсифіковані заяви, але суддя призначає покарання.

- *Кожену людину життя якось включало у вир боротьби, ніхто не відсиджувався, хто себе поважав. А чому Геннадій Геннадійович, Олександр Васильович Гудима і Олексій Павлович Шумик показували паспорти, коли приїхали до мене на квартиру. Була потреба?*

- Я вам скажу чому. Коли ми формували Рух на Волині, то різне творилося. Наприклад, Михайло Тиский мені давав адреси у Ковелі, щоб я поїхав і зорганізував рух. Я приїжджаю в Ковель, зустрічаюся з людьми, йду по квартирах, а люди бояться. Приходжу, показую паспорт, що це я, що я від Тиского. Ви його знаєте? “Ні, ми нічого не знаємо і нікого не хочемо знати”, - лунало мені у відповідь. Я по Ковелю поблукав, поблукав, потім знайшов свого студентського товариша. Кажу, слухай, які у вас тут події були останнім часом? Розповідає, що “Ковельсьільмаш” страйкував. Ми змушені були приїжджати й потроху піднімати людей.

- *Із виїздів у райони який особливо пам'ятний?*

- Дуже важкий Ковель був, Маневичі... Там практично місцеве населення не виходило, там - старі ветерани, партактив, часто підігрітий спиртним.

У Ковелі я був у самісінькій сум'ятиці... Іншим поталанило, тому що вони билися вкупі, а я бився сам. Розумієте, коли зупинили поїзд за двісті метрів від станції, то одразу хтось повів наших людей (я так думаю, що це було заплановано) поза складами, за якими стояло десь двісті чи триста чоловік, "готових" уже після спиртного. До мене підбігла знайома людина і каже: "Геннадію, тут вони вас чекають". Чую тріск, рукопашна пішла. А в сумці, яка була на довгому такому ремені, я тримав мегафон. Мене оточують одразу чоловік дев'ять, а я сам, ну й починається рукопашна. Я розкручую ту сумку, адже мегафон був не тільки рупором, а й зброєю демократа, і відбиваю їх. Відганяв від себе доти, поки декілька з наших не прорвалися і не пішли. А там був весь комсомольський актив, партійний актив, міліція переодягнена, навіть найняли глухонімих та напоїли їх. Але потім вони переплутали, хто є хто, і лупили своїх, а коли партійці кричали на них, поливали нецензурною лайкою: наволоч, ми ж вас найняли... А вони луплять нас на вокзалі – ми прорвалися, навіть люди з Одеси приїхали на мітинг і приєдналися до нас... Ми пробилися в центр з боєм. Я впіймав полковника транспортної міліції й кажу: йди сюди (там уже я говорив на "ти"), мовляв, дивися, що коїться на вокзалі. Була рукопашна страшна... Мегафон мій за кілька хвилин перетворився на плячок. У Мелетія Семенюка повибивали все з рук. Нас тиснули дуже сильно, нас брали в кільце, але в останній момент я знайшов своїх товаришів по Ковелю і хлопці вискочили нам на допомогу. Я бачив, як літав Євген Михайлович Шимонович, як метелик літав – так його кидали. Але нічого, вистояли. Врешті працівники міліції, які були переодягнені, нас відтіснили до автостанції, підігнали автобус спеціально для лучан. Є.Поліщук, тодішній керівник Ковеля, запропонував нам усім сісти. Сіли в автобус і у вікна кидали листівки... Міліція всі ті листівки збирала, люди бігали за ними.

- *Коли мав бути мітинг, аналогічне діялося в Камені-Каширському. Знаю напевне, що було сформовано бойовий загін райкому партії. Хлопці добре "накачали", і вони чекали, коли рухівці з Луцька приїдуть. А демократичний "десант" висадився іншого дня.*

- Ми потім це все врахували. Наприклад, ідемо в Іваничі, а пишемо, що в Рожище та Горохів. Бо комуністи організували мобільні загороджувальні загони, стягували їх відразу з декількох районів. Хоч у Ковелі перший раз нелегко велося, уже через місяць ми знову туди приїхали. На стадіоні відбувся мітинг з підняттям синьо-жовтих прапорів. Тоді прийшло двадцять тисяч людей. Це була потуга. Тоді влада відчула, що люди хочуть змін. А в Маневичах, пригадую, Олександрю Юрченку міцно дісталось: і сорочку порвали, і побили його. Там теж була жаклива

ситуація. Пам'ятаю пані Клімшину з Рожищ, яка кричала, що діє тільки рожищенська конституція, навіть радянської України порвала тоді конституцію. Ми об'їздили всі райони, всі, хіба залишився тільки Шацьк, та й то туди їздив Олександр Гудима. Там гарно молодь з лісового технікуму спрацювала, багато вступило до української Гельсінської спілки, і викладачі також. Практично ми в усіх районах мітинги провели.

- *Окремою сторінкою є Ваша діяльність як депутата обласної і міської рад. Цілком зрозуміло, що на Волині найбільший інтелектуальний та економічний потенціал у Луцьку. У віддалених районах труднощі та проблеми, звичайно, менші – від опору старої влади до загрози для життя.*

- Ну чого ж, адже й у вашу машину свого часу стріляли.

- *Саме луцька міська рада першою підняла національний прапор. Що лишилося в пам'яті?*

- У пам'яті лишилося тільки одне: якби не ми, я маю на увазі депутатів демократичного табору, прапор ще довго не висів би. Рішення приймалося дуже важко, люди штурмували засідання сесії... Перший раз проголосували проти. Ви пам'ятаєте, яке було перше рішення? Комуністи вельми старались: давайте тільки на замку Любарта повісимо. Повісили на замку. До речі, у Львові на Високому замку висить гарний прапор, одразу відчуваєш, що заїжджаєш в українське місто. А в нас є рішення луцької міської ради, його, до речі, не скасовано, але з чийогось бажання воно не виконується. А гарний великий український прапор виглядав би не менш велично, аніж на Високому замку у Львові. Отже, перший прапор повісили там. А коли вже Суми прийняли рішення про підняття, от тоді вже й у нас терпець увірвався: то Суми, схід, люди добрі, робіть щось, Антоне Федоровичу Кривицький! Перша сесія в першому складі відмовилась... Але в перерві я вийшов до людей і сказав, що зараз вийде мер, поговорить з ним, будь ласка, і вийде І.П.Ліповський, депутат обласної ради, перший секретар міському - від них залежить, піднімуть вони прапор, приймуть рішення чи ні. Це зараз воно здається, мовляв, ну що там прапор підняти... А тоді то було все: це факт, це застовбити, що тут радянській владі вже практично кінець, що вже починається українська влада, хоч тоді ще, власне кажучи, був Радянський Союз. А людей, треба сказати, багато було при вході, а серед них і чоловіки, які пройшли УПА. Серйозна була розмова, конкретна.

Будинок культури, де відбувалась сесія, повністю оточили маніфестанти... Врешті-решт рішення прийняли. І вже депутати на чолі з Богданом Самохваленком винесли Антона Федоровича з залу на руках як національного героя і почали його підкидати перед народом. Але, повірте мені, як тільки це відбулося, ми перші прийшли до А.Ф.Кривицького і сказали: давайте ми зробимо прапор. Я, Віктор

Федосюк, Іван Лисак і ще декілька хлопців, десь четверо чи п'ятеро, ми приходимо в міськвиконком, а там нікого нема. Самі взяли дріль, самі дістали зварювальний апарат, самі витягли наверх, пробіли в дахові дірку, приварили цей флагшток. Розумієте, це все зробили ми, самі депутати, жодні служби не доклали жодних зусиль. В.Федосюк усе це робив – він зварювальними роботами займався. Ось такі моменти. І наступного дня ми піднімали прапор, тому що люди тоді зійшлися.

- *Аналогічні складності в обласній раді. Я пам'ятаю такий факт. Досить реакційну роль займав депутат обласної ради генерал Юдін. П.Вінчукевич написав фейлетон, у якому російською мовою йшлося, цитую дослівно: "...якщо вам не подобається ця Україна, забирайтеся з неї геть".*

- Він забрався врешті-решт. Але дивізію розграбував капітально.

- *Дуже важко було "придертися" до цієї публікації в "Народній трибуні" та звинуватити видання у націоналізмі, бо писав за націоналістично білорус, написав російською мовою за український народ. Я добре пам'ятаю, як генерал Юдін, аж зеленіючи, тупав погами, стоячи за трибуною обласної ради: "Гаспадин Карсак!". Я думаю, що не один і не два такі конфлікти доводилося мати в обласній раді з генералом Юдіним і подібними до нього громадянами, які входили в депутатський корпус.*

- По-перше, Ви знаєте: якщо міська рада хоч і важко, але прийняла рішення, то обласна рада так і не змогла цього зробити. Демократів в області хіба п'ята частина, чи яка. Власне кажучи, ми були в блокаді. Мова така: прийме Київ – приймемо і ми. Доходило до того, що приймали звернення, щоб Верховна Рада ухвалила відповідне рішення. І дійсно з Юдіним і подібними траплялися жорсткі сутички. Були гострі моменти в особистих розмовах, погрози в наш бік, хоча й з наших вуст теж інколи вони лунали, ми теж бралися за грудки... Від рукопашних боїв Бог милував, але деякі моменти були. Особливо після путчу.

Не забудеться 22 серпня, коли в Луцьку демонтували пам'ятник Леніну, тоді ж посвятили перший національний прапор. Сила-силенна людей прийшла після того, як повалили вожда "до штанів". Його не можна було стягнути краном, кран просто збивав стрілою – це ж 150 тонн ваги. Усі крани поховали від нас. Але ми все-таки знайшли техніку. Деякі люди не орієнтувалися в тому, що відбувається. Навіть дехто з наших демократів прибігав до мене і казав, що там плити поб'ються. Я їм на те: "Особисто вам заплачу за ці плити побиті, хлопці, вам плит шкода чи вам Леніна шкода, кажіть правду".

Прийшли ми до обласної Ради, заблокували рух транспорту... Чимало людей тоді зібралося. А ми піднялися на верхній поверх, ще Руслан Тимошук та декілька хлопців з охорони, які стояли біля пам'ятника "вождя", і самі повісили національний прапор. Але яке було наше

подивування, коли невдовзі прапор з флагштоку зник, а з'явилося на приміщенні два прапори – синьо-жовтий і червоно-синій прапор Радянської України. М.Парасунько, казали, спрацював. Та через декілька днів, як ми поїхали в Київ, Верховна Рада прийняла нову символіку. Я кажу, що жодного прапора сама влада добровільно не піднімала на Волині. То все робили ті, хто послідовно відстоював нашу незалежність.

- *Багато самовідданих і мужніх людей робили оксамитову революцію на Волині. А Вам особисто з ким найбільше доводилося йти, працювати?*

- На мою думку, найбільш активну участь брали в ті часи Михайло Тиский, Олександр Гудима, покійний Олександр Юрченко, Євген Шимонович, Мелетій Семенюк, Микола Коц, Іван Лисак, Микола Кумановський з дружиною, Зоя Навроцька, Клава Корецька, потім Середа, на той час Ви теж немало зусиль доклали, тоді Полісся розбухали в першу чергу, Катерина Шаварова, велика працівниця Любова Максимівна Ганейчук, Юрій Сачук, Людмила Філіпович та багато-багато інших людей, жертвних і водночас звияжних.

Ось хоча б мітинг у Горохові. Тоді я і В.Вдовиченко пішли на автостанцію, а О.Гудима з Р.Тимошуком, керівником Спілки незалежної української молоді, вийшли в Мар'янівці. І ми домовилися, що біля автостанції чекатимемо, а вони з прапорами йтимуть через Мар'янівку в Горохів. Заходимо ми в Горохів. Але над'їхали міліцейські машини, міліціонери, капітально підігріті горілкою, побили людей, що були з О.Гудимою.

Як тільки це дізналися, кажу до В.Вдовиченка:

- Василю, тримай сумку з мегафоном, їди піднімай людей, а я піду в міліцію, просто в їхнє лігво.

Приходжу в райвідділ... Стоїть О.Гудима, з кишень усе вивернули, руки по швах, сорочка розстібнута. Заходжу, а там стоять двоє в чорних плащах... Тичу їм у паспорт: "Я – член української Гельсінської спілки. Наші люди вже телефонують в Організацію Об'єднаних Націй, у Москву та у Київ, зараз буде знати весь світ, що ви тут робите".

Я пішов до О.Гудими, а вони кричать:

- Забирайте його!

Забрали нас в кабінет і давай там лекцію читати: горохівчани – то міщани, а вони на мітинг, мовляв, не прийдуть. А потім дивлюся, як забігали всі на задньому дворі. Що ж таке там робиться? Двері відчиняються, нас виводять. О.Гудиму повели першим... Він виходить у вестибюль, а там – тисяч з п'ять народу стоїть. О.Гудима аж підстрибнув. Стільки людей, люди скандують, усе! Свист, наші менти розбіглися – як шурі. Ми виходимо з людьми на площу, весь райком зирить з-за шторок. А керівництво райкому нумо старатися, мовляв, то буржуазні

націоналісти, вони в криниці людей кидали.

Я кажу, шановні, який же я український буржуазний націоналіст? Я за паспортом росіянин. А М.Башинський, який стоїть поряд, теж дістає документ – він поляк за паспортом. Аж щелепа відвисла у секретаря райкому... Не знають, що робити, адже вони ждали націоналістів буржуазних. А потім секретар як скочив: хто за Леніна, хто за партію – за мною! Але його не почули чомусь, не зрозуміли. І, коли він пішов сам через натовп, багато тумаків отримав у спину. Пройшов стройовим кроком до універмагу, підняв голову, став по команді “Струнко!”.

Минула хвилина, і я звернувся до людей: подивіться, що за смішний чоловік там стоїть. Народ як розвернувся – ото реготу там було. Секретар спочатку був синій, потім білий, одне слово, всіма барвами веселки мінявся від злості.

Як тільки побачили голови колгоспу, що їхній лідер самотньо стоїть там, бігом за ним теж стали поряд. Але то вже було пізно. Люди, побачивши той цирк, сміялися.

Нас тоді проводжали як найпопулярнішу футбольну команду – на руках несли до автостанції. І журнал “Пам’ятки України” розірвали в мене по сторінках, щоб прочитати щось таке, чого не пише їхня районна газета.

Уклін вам, побратими по боротьбі!

НАРОДНОГО ДЕПУТАТА ЗУСТРІЧАЛИ ВРОЧИСТО. ПОХОРОННИМ МАРШЕМ

Бесіда з народним депутатом
дванадцятого скликання **О.В.Гудимою**.

- Я хочу просити Вас, Олександр Васильовичу, пригадати кінець 80-х – початок 90-х років. Сьогодні демократів дуже багато, сьогодні майже всім дозволено бути демократами, висловлювати свої думки, а тоді лише одиниці реально йшли проти існуючої потужної влади. Вона не мала соціальної підтримки, але вона мала величезний насильницький апарат. І я хотів би просити розповісти про ставлення цієї насильницької машини до тих людей, які піднімали Волинь, Україну, ставлення міліції, судової влади.

- Це треба, як кажуть, маленький ліричний відступ зробити. Може, не в хронологічній послідовності, але порівняти події.

Так, я народився не на Волині – Вінницька область, Немирівський район, село Вишківці. Село, як і люди, й понині віддалене від проблем суспільних. Я пішов вчитися в Харківський державний університет уже після армії. І навчч зштовхнувся там з супротивом тільки тому, що я спілкувався українською мовою. Мене прозвали бандерівцем.

Але якраз саме це, можливо, й утвердило мене у власній правоті. Отож, в університеті практично тільки я упродовж п’яти років розмовляв українською. Мене ображали, а це, на заперечення, тільки зміцнювало мою переконаність. Коли вже пішов працювати (а працював я в профтехучилищі, які на той час були тільки російськомовними), то читав математику теж тільки рідною мовою. Влаштували перевірку з області – і мене прописали в обласній газеті. Навіть таке було. Потім одружився, і, коли постало питання, де залишатися з дружиною, був вибір: Вінниця, Донецька область чи Волинь. Ми Донецьк відкинули одразу, у Вінницю я сам не захотів, хоч це моя, здавалося б, батьківщина. Вирішив: якщо я “бандерівець”, то поїдемо до бандерівців. Якраз дружина навчання закінчила – вона на два роки пізніше вчилася. Ми зібрали речі й удвох приїхали сюди, аби подивитися на Луцьк. Це було у 1980 році. Місто нам сподобалося, взяли направлення і приїхали.

Знову парадокс: дружина роботу отримала, а у мене роботи нема. Оскільки я член партії, то пішов у міськком й мені запропонували роботу в 9-й школі – російській, як не дивно.

У позитив собі зараховую те, що в цей час мав постійне бажання вчитися, вчитися будь-чому. Одразу в 1980 році вступив до університету марксизму-ленізму на факультет теорії і методології ідеологічної боротьби. Паралельно став лектором організації товариства “Знання”.

Мені ніхто не пропонував лекцій, я сам підбирав тематику, сам налагоджував стосунки і за домовленістю ходив читати лекції, от тільки звітувався перед організацією. У 1987 році вступаю заочно до Вищої партійної школи. Паралельно вступаю заочно до Луцького педагогічного інституту на історичний факультет. І все це я якось тягнув: і навчання, і роботу. У Вищій партійній школі в Києві за статусом я найнижчий – викладач педучилища, бо там були доценти, доктори. І ми, уявіть собі, вже тоді вимагали у Вищій партійній школі читання лекцій українською мовою. Виявляється, на той час практично не було жодного викладача, який би міг дві години читати свій предмет українською.

- Потім Леонід Юзьков читав, майбутній перший голова Конституційного Суду...

- Може, то дивацтво – безперервно вчитися... А ще – конфліктувати з владою. Психологічно я був до цього готовий. Конфлікти беруть початок з 1988 року. Я був зі студентами у Херсонській області, ми працювали на збиранні помідорів. З педучилища поїхало 76 дівчаток. Уже підписали договір: з такого до такого часу стільки і стільки зібрати, такого-то числа повернутися, тим більше, що дві дівчинки виходили заміж, було домовлено про весілля і батьки мали на вокзалі чекати дівчат. Ми зробили замовлення на квитки, проте несподівано приходить розпорядження тодішнього Голови Ради Міністрів СРСР М.Рижкова: на 15 днів продовжити термін перебування студентів на роботах. Я відмовляюся, а я старший був, виконати це рішення. З конфліктом припиняю роботу, адже свій обсяг ми зробили. Однак квитків нам не дають... Я виїжджаю в Херсон, саджу всіх дітей на "Ракету", везу до Кременчука – далі "Ракета" не йшла. По дорозі виходжу на Міністерство річкового флоту, і з Києва нам присилають "Ракету", якою ми прибуваємо до столиці. У Києві саджаю дітей на потяг і привожу так, як домовилися, здаю дітей. Ми виїжджали власним коштом, тож починаю справу проти керівника радгоспу і забираю ті гроші. Вони отримують суворі догани, парторг і директор радгоспу, і по 22 гривні, стільки тоді дорога коштувала, повертаю кожній дитині. Директор училища лишень казав: на кого ти замахнувся? Сядь і тихенько сиди, не май собі клопоту...

Ще один штрих до формування мого світогляду. 1 січня 1989 року помер мій дід, на 94-му році життя, і ми, онуки, зібралися й поїхали до нього. Йде за труною мій дядько Іван у пригніченому стані й починає мені розповідати. Не про діда, а розповідає мені про дитинство своє. ...То було у 1933-му. По дорозі до школи він заходив до однієї хати... Одного разу побачив жахливу картину: стоїть батько на лежанці, а між ногами тримає його ровесника і ножем відрізає голову. Він вискочив звідти, але й досі не може забути цього страхіття... Дядько кульгає, він

інвалід війни, і мені оповідає. Запитую: "А там коло мене, там колись була хата, хто там жив?" – "Жила сім'я, був син, батьки його у 33-му році зарізали і з'їли". Я ці випадки знав, у курсовій роботі в інституті згадував...

А перше серйозне ідеологічне протистояння відбулося тоді, коли формувався комсомольський агітпоїзд для агітації на користь тодішнього першого секретаря ЦК комсомолу Валерія Цибуха. Його висували кандидатом до Верховної Ради СРСР. Агітатором і пропагандистом у Хмельницьку область беруть мене. Хто б міг подумати...

- Закінчив факультет марксизму-ленінізму, навчається заочно у Вищій партійній школі... Вони ж дивилися дуже часто не в душу людині...

- Їдемо ми з Миколою Кучерепою лекції читати. Я прочитав за два тижні 46 лекцій, а тематику вибрав єдину – пропаганда Руху. Сорок шість лекцій пропаганди Народного руху України. А потім уже завершальне засідання. Начальником поїзда був секретар ЦК комсомолу України на прізвище Усик, який таки "докопався" до тематики. Він сказав: "Уперше за всю історію агітпоїзда "Комсомолец України" в складі агітколективу був політичний опонент".

- Я був у 1990 році на судах проти Вас і бачив, як люди за Вас заступалися...

- Я пройшов дев'ять судів, на мене завели було ще 20 справ, але час не дав можливості їх розкрутити.

- Пам'ятаю, як Ви приїхали у Камінь-Каширський і як ми робили перше інтерв'ю, як старанно підбирали цитати Леніна... Демократичних лідерів, які відкрито повстали проти влади, офіційна преса малювала якимись мало не розбійниками, якимись екстремістами. Ми мали показати, що це спокійні, помірковані люди, які в роботі спираються на певні основоположні догмати того часу. Очевидно, і Вас "пасли". Як Ви приїхали, то зателефонував заступник начальника міліції М.Гунчик і каже: "До вас там приїхали". А він хлопець був на боці Руху, симпатизував новим віянням. Попереджає нас: "Будьте обережні". І тоді після інтерв'ю у дверях редакції зіткнулися з секретарем райкому... Десь такий смішний епізод...

- Чи мене "пасли"? По-перше, мені пропонували співпрацювати. З самого початку, я не можу часу пригадати точно, мені призначили зустріч на стадіоні "Авангард". Ясна річ, з того нічого у них не вийшло. Потім випадково в тролейбусі зустрівся я з одним чоловіком. Він щось дивився на мене і дивився, а потім підходить і просить вибачення: "Я хочу з вами побалакати". Ми вийшли на зупинці, а він мені: "Пробачте за ті неприємності, які я вам завдав такого-то числа у такому-то місці". Каже: "З міської міліції сказали мені, що я мушу Вас побити, Ваше прізвище

назвали. Якщо я це зроблю, то мене не посадять". Він якийсь там проступок вчинив хуліганський.

І це зробили, але потім я зустрічався ще з одним чоловіком, який сказав, що його міцно побили. Вони сплутали мене з ним і замість мене побили іншого чоловіка.

- *Тобто діяли не тільки легальними методами, такими, як суди, а й наймали різних людей, щоб фізичну розправу вчинити.*

- Якщо Ви помітили, у нас було дуже жорстке правило: ми всі заходи закінчували за білого дня, жоден у Луцьку і на Волині не відбувся у надвечір'я. Це було негласно, але чітко. І тому я мав за правило добиратися додому за дня.

- *Ще про гострі моменти у Верховній Раді. Після Вашого обрання народним депутатом, Ви і в Луцьк приїжджали, і виїжджали в інші області...*

- Вибори 1990 року, як на сьогодні, були, мабуть, найдемократичнішими. Ми, хто склав кістяк Народної ради, були запереченням тодішньої влади. Але ми помаленьку набиралися сили. Наприклад, у традиціях Верховної Ради, ще за радянських часів, було призначати у делегації від області старших. Нам нав'язують М.Парасунька старшим. Ми не погодилися і обрали собі П.Віцяка. Пропонується особа чи депутат від Волинської області до складу Конституційної комісії. Пропонують М.Парасунька, а ми знову не погоджуємося – ми делегуємо туди Андрія Бондарчука. Але найголовніше – у нашому товаристві Народної ради був негласний розподіл обов'язків. Мені не визначали, що я маю робити. У нас якось автоматично розподілилися ролі. Я знав, яку я роль міг грати: подразника, каталізатора, збурювача ситуації. І я цю свою роль свідомо вибирав, за природою я зовсім інша людина.

... Ви згадали прізвище Л.Юзькова. Може, я забагато на себе беру, але я вбачаю і свою заслугу в тому, що його обрали. Бо коли йшла дискусія і коли висували його кандидатуру, то я чув, як у рядах групи "239" пішла вказівка "провалити".

- *Ого, викладача Вищої партійної школи, а на той час він, здається, був уже завкафедри. На жаль, він рано пішов із життя. Це освічена, ерудована людина.*

- Перед голосуванням я все-таки домігся, щоб мені дали слово. Я беру мікрофон і відверто: "Я щойно чув, що група "239" отримала вказівку голосувати "проти" Леоніда Юзькова і провалити його кандидатуру. От зараз буде голосування і побачите, що так воно й буде.

У коридорі до мене підійшов Л.Юзьков, коли вже за нього проголосували. Він каже: "Думав: усе, пропало ...".

А ще така ситуація. Закінчується перша сесія Верховної Ради дванадцятого скликання, головує Л.Кравчук. На порядку денному останнього дня – формування делегації Верховної Ради Української РСР у складі 50 осіб для напрацювання нового тексту союзного договору. Сесія закінчується. Що робити? Параліч, ніхто не знає, як протидіяти. Аж тут сталося таке: я побачив, що А.Ягоферов двома картками голосує. Здіймаю бучу, скандал, голосування зірвано. Перерва – півгодини. Після консультації на порядок денний виносяться питання "Закон про економічну самостійність Української РСР", і до кінця засідання закон ухвалили. Делегацію не сформовано.

Або ще такі епізоди. 22 вересня 1990 року Чернігів мав відзначати 1300 років з часу заснування. Там різні заходи вже організовувалися, місто заклеїли плакатами "Чернігову 1300 років" і таке інше. До ювілею Народний рух України вирішив провести деякі заходи. Але щоб не допустити активної діяльності Народного руху, на Чернігівщині обком партії видав два документи. Найголовніше, що по завершенню святкування в області мав бути створений прецедент введення надзвичайного стану. Ці папери є у мене.

Чомусь ніхто з депутатів не поїхав, їхали чотирма автобусами тільки делегації від Народного руху України. Першим автобусом ми приїхали, а наступні чомусь запізнилися. Хор "Посвіт" їхав, зі Львова творчий колектив, з Києва.

Три автобуси все не їдуть і не їдуть. Потім сказали, що міліція автобуси затримала. Що робити? Я беру телеоператора, сідаємо в таксі і їдемо у Кіптяхи. Приїжджаємо – автобуси дійсно міліція зупинила, "пазиками" заблокувала... Делегація потрапила в пастку. Обкомівці зібрали комсомольський, партійний активи, вивезли польову кухню і тримають людей. Я приїхав до начальника міліції: що ви робите?

Прошу хор Леопольда Ященка, перекриваємо рух. Ми тримали в блокаді трасу Петербург-Сімферополь дві години. З обох сторін колони стояли по п'ять кілометрів. Що там робилося, що там робилося, скандал... До вечора нас протримали. Потім вони застосували силу, розтягнули нас. У цивільному люди підійшли, мене вивели, кинули у міліцейську машину, мали вивезти за межі області. Кажу: "Хлопці, що ви робите? Це ви міліція чи ні? Скандал з народними депутатами".

Врешті-решт ми домовилися, мене в Чернігів міліція завезла. Автобуси вивезли за межі області... Але що цікаво: доки цей скандал був, ювілей Чернігів припинив відзначати – усі плакати познімали...

Наступного дня відбувся мітинг на валу. Надають мені слово і одночасно передають списки працівників обкому комсомолу, які перепиняли автобуси Народного руху. Я виступив, сказав декілька слів,

а потім називаю прізвища тих, хто перепиняв: там Петров, другий секретар такого-то райкому чи обкому комсомолу. "Слава йому!" – на повному серйозі кричу, а люди "О-о-о!" – і свист. П'ятнадцять прізвищ називалося – і усіх п'ятнадцять під улюлюкання вигнали.

Потім демонстрація. Йдемо повз обком партії. Обком охороняли 300 міліціонерів. Ми підходимо, вони вискакують в одну шеренгу, потім у другу, в третю... Що робити? А в колоні було близько 20 тисяч чоловік. У Чернігові такої демонстрації ні "до", ні "після" не було. Проходимо, я зупиняюся і в мегафон: "В обком партії – плювати"! Начебто розбишацька така ідея, але за нею серйозний зміст. Колона пройшла, поплювала на обком.

Потужна демонстрація показала владі настрій людей, а введення надзвичайного стану в області нічого б не дало.

Вінниця, Вінниця... Округ товариша Рябоконя, другого секретаря Вінницького обкому партії. А туди я поїхав з тієї причини, що Рябокінь презентував у Верховній Раді проект закону, який обмежував права народних депутатів. Суть його була такою: народний депутат України не має права їхати в інший округ. Я прошу слова на сесії і заявляю, що першого грудня приїду у Ваш округ, аби перевірити на собі, як працює цей закон. Я сказав, а радіо рознесло, тому що була трансляція. Куди мені було дітися – мусив їхати.

- Ідея закону зрозуміла: заборонити виїжджати на Східну Україну, аби не поширювати демократичні ідеї і не дати зустрічатися з людьми народним депутатам із Народної ради.

- Це вже потім я дізнався, що зібралася перед першим грудня сесія місцевої ради і прийняла рішення про мораторій на будь-які заходи. Це фактично надзвичайний стан, який проіснував 11 місяців. Я пішов, оформив відрадження на Вінниччину, підписав мені В.Дурдинець, заступник голови Верховної Ради.

Перед цим у Верховну Раду мені прислали місцеве рішення - категорично проти приїзду. Були телефонограми на зразок: бандерівці, ми не хочемо вас бачити.

Але я мав відрадження, приїхав 30-го числа, заночував у Вінниці. Вранці два автомобілі вирушають у дорогу. Ну, "хвіст" був, при під'їзді до межі Барського району мисливці стояли озброєні, чоловік 15 з собаками, при в'їзді у Барський район – пост міліцейський, який перевіряв документи. Перевірили мене, по рації передали, що я вже у межах їхнього володіння. Вїхали в село Лука-Барська. Зупиняють машину, дорогу перекрито. Трактор на дорозі, вантажівка, три автомобілі, "мисливці" в куфайках і з міліцейськими лампасами: "Ви куди їдете, ану виходьте..."

Ми вийшли поблизу кафе, біля якого побачили музичні інструменти.

Запитали про цей оркестр, а нам кажуть, що тут бандерівців чекають. Дванадцять година, ансамбль бере духові інструменти і починає грати похоронний марш.

І тут сутинка... Нас не б'ють, а просто валять і за ноги хапають, хочуть волокти. Я не розгубився, адже знаю, що там працюють телекамери. Зі мною був адвокат з Вінниці Валерій, його оточили і кілька разів вдарили, він упав... Там ще була жінка, мати п'яти дітей, її теж ображали та били... А мене ці хлопці підхопили і в машину давай тягнути. Несуть мене ногами вперед в автомобіль під похоронний марш. Кидають у машину, яку штовхають униз – там такий спуск і ряд автомобілів стоїть. Я все-таки водій, зорієнтувався: впав поміж сидіння і рукою натиснув на гальма... Щось треба робити, не буду ж я в тій машині сидіти. Виходжу, а в них цей запал минув: ну, хто вас просив, забирайтеся звідси.

Нас у спину виштовхують, щоб ми їхали. У нас болотом кидали, жінки з ферм поприходили... що хотіли, те говорили.

Пішли до міліцейського поста, аби у міліції захисту просити. Черговий набирає по рації номер і когось викликає... Ми зо два кілометри відійшли, аж тут ветерани під'їжджають. Попереду "ветеран", старець уже, який каже: "Убирайтесь вон с этой нашей родины, бандэры, убирайтесь!". То мене, який народився тут, виганяє ця захожа людина.

Знову дуже чоловіки нас у "роботу" беруть... Думав, що нам уже кінець буде. Не знаю, скільки били... І моїх друзів били. Потім зігнали в машину... Водії ледь їхали, у машинах щось там поскручували.

Місцева компартійна преса події, звісно, перебрехала, центральна також перебрехала, а волинські писаки-засранці переписували те, що подавали з центру. Я не прошу вибачення за термінологію, бо вони того вартують.

Потім відкрили кримінальну справу, яка закінчилася тим, чим і повинна була закінчитися: крайніх немає. Оце такі згадалися епізоди. Мені не соромно за жоден свій крок.

ПАЛАЛА МАШИНА, ПАЛАЛА...

Бесіда з народним депутатом України
дванадцятого скликання **А.І.Бондарчуком**.

- *Андрію Івановичу! Ваші публікації у 80-х роках ще й досі на пам'яті у волинян. У них вперше журналіст намілювався критикувати секретаря обкому, одного з провідних секретарів, який до того ж накинув оком на посаду першого, "гауляйтера" Волині. Думаю, що багато людей не знає, наскільки це було неспросто. Повернімося до цих публікацій.*

- То був 1987 рік. Уперше з'явилася можливість щось вільніше сказати чи написати. А відколи я ступив на журналістську стежку, то в мене до влади – ні, так би мовити, державної – номінальної, ні партійної – реальної – не було симпатії. Я завжди відстоював справедливість, я вийшов, як кажуть, з поліської глибинки. До речі, ми з Ю.А.Ярошуком, покійним головою облвиконкому, земляки. Наші хати стояли неподалік. Цікаво, що ми – депутати з одного хутора, з одного села. Мені казали, що був ще один депутат, посланець у польський Сейм Бондарчук. Якщо це так, то маємо феномен.

- *Три депутати двох держав з одного хутора.*

- Так. Навіть трьох держав, бо це за Польщі було. А тепер про те, чому я пішов супроти влади...

Я бачив, як жили мої батьки. Колективізація відбувалася на моїх очах. Тричі їздили до нас, щоб ми перебралися з хутора в село. На третій раз приїхали два вози: годі, ми вас попереджали. Здерли дах, розвалили комина, зруйнували все – живіть, як хочете. А в матері п'ятеро дітей. Гостре несприйняття несправедливості в мене залишилося на все життя...

Я за першою спеціальністю медик. Думав стати журналістом, але не мав змоги. Казала мати: "Синку, навіщо тобі кудись їздити, є тут в Ковлі хвершальська школа, вступай, а хвершали завжди в нас у пошані були".

Дала мені 25 рублів на дорогу... Босим я дійшов до Ковеля, там купив спортивні тапки і поніс документи в медучилище.

Однак ще в школі друкуватися почав. Після армії, уже працюючи в Нововолинську на швидкій допомозі, в підземному пункті, вступив до університету, до Львівського, заочно. Закінчив. І відтоді почалось, можна сказати, стрімке зростання: від кореспондента локачинської газети зразу пішов заступником редактора в Іваничах. Потім ВПШ, тоді направили в "Радянську Волинь". Там шість років пропрацював. Ну, і газета "Правда України".

А якраз почалася Горбачовська ера, повіяло відлигою. Була така тоді постанова ЦК КПРС "Про допомогу редакцій партійним органам у перебудові" – так, здається, називалася, Є. Лігачов її автором був. Отож,

телефонує мені одного разу редактор, покійний А.Зоненко: "Вот есть одно такое постановление направит принципальных журналистов, пишущих остро, в партийные организации, низовые, для помощи в перестройке. Мы на летучке решили Вас выдвинуть". Добре, кажу, дякую. Я назвав Горохівський район. Наступного дня телефонують, щоб завтра в ЦК прибути. Прибуло нас десь журналістів 30 з різних газет. Тоді Івашко керував. Він нам інструктаж проводив.

- Треба виявляти викривлення партійної лінії, наводити порядок.

Нас прирівняли до статусу інспекторів ЦК. Дали відрядження на три місяці. Так я опинився в Горохівському районі. А там до того керував Семенцов – Герой соцпраці, кандидат наук, новатор. Були в моді комплекси, спеціалізація, ще там хлорелу оцю вирощували – жабуриння.

Семенцов на той час вже був секретарем обкому.

Думаю, я провів тоді класичне журналістське розслідування. Прийшов до мене директор радгоспу-технікуму Микола Чечель, покійний уже, Царство йому Небесне. Розповів він і про себе, і про походеньки цього Семенцова, і про долю Гончарова, голови колгоспу імені Калініна. Федір Лаврентійович Гончаров був чесний голова, комплекс на шістнадцять тисяч голів худоби побудував. Мали дві кандидатури на присвоєння звання Героя: Гончаров і Семенцов. Дали Семенцову. Потім він став першим секретарем райкому. Мені розповіли багато фактів про хабарництво, про здирство, про те, як Семенцов знущається з кадрів, витирає об них ноги, про побори, махінації та інше. А з чого почалося? Гончарову телефонує клерк один: Іван Михайлович Семенцов сказав, щоб завтра ви привели бика нам туди і туди. А гострий на язик Гончаров відповідає: хай, мовляв, Іван Михайлович візьме мотузку, прийде і веде того бика. Ну, це першому секретарю таке виказати...

Викликали в райком Гончарова. А був тоді пленум чи якась нарада, і секретар заслуженій людині й орденосцю каже:

- Ты, мужик, вчерашний день, работай не можешь, ты уже мертв.

А далі механізм відомий: комісію за комісією посилають. Скликають збори, щоб Гончарова зняти. Колгоспники – ні. Одні збори, другі збори. А Гончарову за місяць – 60 років, пенсія мала бути. На третій раз зламали його, заяву написав, людей попросив, щоб проголосували...

Федір Лаврентійович багато розповідав, як "інтернаціональна дружба" зводилася до масових гульок. Щороку в район приїжджало багато делегацій. Одного разу 125 чоловік з Грузії завітали. І тиждень вони пили там, і повинен був кожен голова колгоспу годувати, забезпечувати м'ясом. Кілька голів зняли за те, що списали ці гроші на упряж, сіль, добрива.

Федір Лаврентійович Гончаров на той час був у Володимир-

Волинському районі. Очолив один з колгоспів, вважав, що втік від свого кривдника. Але коли обрали Семенцова секретарем обкому, він і там його доконав. І став Ф.Гончаров завідувачем току.

Я поїхав до нього, бо вважав, що треба зустрітись з цією людиною. На той момент він був героєм свого часу – комуніст, фронтовик, інвалід – у нього одна рука перебита. Його дружина Софія працювала телятницею, єдина на всю область дружина голови колгоспу на такій посаді, теж нагороджена.

Ось я бесідую з ним дві години. Пройшов багато, бачив всього. Він буквально плакав, оповідаючи, як з нього знущалися. Те, що побори були, – то зрозуміло. Семенцов примушував голів колгоспів “вносити внески”, водити бички і свині “наліво”. Там був підпільний цех. Ніхто, до речі, про нього не писав. Підпільний ковбасний цех у Горохові, який виробляв шинку, домашні ковбаси, філейку, що транзитом відправлялися на Київ і Москву. Може, ви пам’ятаєте справу такого Олексюка, завоблпобуту, про чемодани і дипломати? Частина цих чемоданів і дипломатів призначалася для того, щоб складати туди хабарі у вигляді вугрів, грибів різних, шинок, ковбас, журавлини. Одне слово, волинські дари делікатесні.

Пізніше я розмовляв з цим ковбасником, і він розповів мені весь механізм. Мовляв, приїжджає машина-фургон, заносять чемодани, на кожному чемодані бірка – вони вже укомплектовані всім необхідним: вуграми, грибами, медом та іншим.

- Мені треба було шинку покласти і домашню ковбасу, яку заливали смальцем у банки. Ми комплектуємо, гонець забрав і їхав, – згадував мій співрозмовник.

Потім на продовження цієї шинкової епопеї один чоловік – уже минуло кілька років – розповідав, як возив у Москву ті чемодани. Каже: приїхали ми в Москву, десь чоловік з десять – і кожен по два чемодани везе. Зійшли ми з вагона, чекаємо, за нами повинні приїхати. Машин нема. Нас, бачимо, такі хлопці молоді оточують.

- Хлопці, ви звідки? Що це ви везете таке?

- Та нічого, ми приїхали, чекаємо.

- Ага, добре. То пройдімо.

Аж тут приїжджають дві чи три “Волги” з цековськими номерами. Ті хлопці враз “розтанули”. Ми повкидали туди чемодани – і з кінцями.

Люди мені також сказали, що колгоспу, за який Семенцову дали “героя”, взагалі не було. Думаю, не може такого бути. Я в архів, по довідку, коли той колгосп утворився. Мені дають, завірено все. Отож, об’єднаний колгосп утворився на три роки пізніше, ніж зазначено в поданні на Героя соцпраці. Просто показники одного колгоспу і другого

доплюсували й подали це як досягнення одного. Це вже був неабиякий аргумент. Послав запит в Московський державно-партійний архівний інститут “Октябрьской революции”, звідти мені копію характеристики на Семенцова вислали. Я зустрічався з багатьма людьми, які їздили в Грузію з ним, які не на одному застіллі разом були.

- *Проведено колосальну журналістську роботу...*

- Так, колосальну. Справа ускладнилась тим, що свідки були, але вони боялися. Наприклад, коли я в Горохів приїхав, якийсь чоловік підходить до мене після публікації матеріалу й каже:

- Ви написали правду про цей будиночок біля Берестечка, у кутрівському лісі. Я сам там був, і був тоді, коли Ніконов, секретар ЦК КПРС, приїжджав. Ніхто не знав про це, і в області не знали”.

- Прекрасно, – вигукую, – то ви дасте свої свідчення?

- Та ви шо! Я хочу жити ще, у мене діти є.

З’явилися перші три подачі критичних матеріалів у “Правді України”. Є в мене копії. Вони викликали, звичайно, резонанс. І Семенцов усюди телефонував, аби дізнатися, хто мені дав такі повноваження. Він почував себе всесильним, а тут щось міцніше...

Потім мене запросили на бюро обкому, на якому мали слухатися ці подачі та обговорюватись. Я в коридорі чекав. Та чомусь не запрошують і не запрошують... Закінчується бюро... Усі виходять. Не заслухали взагалі. Семенцов каже: “Пойдем ко мне”. Я на те: “Чого то я піду до вас. Я не ваш підлеглий, що ви наказуєте”

- Ну, я прошу тебе, зайти. Ты мне ответь, пожалуйста, кто тебе сказал написать? Я ничего не хочу, только скажи, кто тебе сказал написать?

- Ніхто.

- Да ты, пи-пи-пи! Кто тебе сказал? Да ну тебя!

Якби я назвав будь-кого, його у порошок стерли б.

Але немає реакції і тут, на рівні області, й у ЦК. Тоді на Москву вийшли. Ми написали лист М.Горбачову... Знайшли канал, аби той лист потрапив до його папки. Бо ми й раніше писали, але листи не доходили. Тільки тоді в газеті “Сельская жизнь” у три подачі опублікували “Столкновение”. І про семенцовські походеньки, і про його стиль роботи, і як отримав героя, і про Гончарова. Грянула буря. Таких матеріалів не було. Фальшивий герой, секретар обкому, кандидат наук, член бюро обкому, на вершині слави, фаворит – він там прямісінько в ЦК ішов. І фактично він керівником Волині був, не Л.Павленко, перший секретар обкому, а він керував.

Після цього матеріалу приїжджає комісія ЦК КПРС, ЦК партійного контролю, аналогічні комісії ЦККПУ. Працювали вони десь зо два тижні. Якби я не мав достовірних документів, мені сплели б постоли.

Та знову жодних висновків... Семенов ліг у лікарню, потім вийшов. Він ще секретар. Я сиджу вдома. Аж ось телефонують:

- Ви знаєте, що Гончарова нема?
- Як нема? Адже він у мене був позавчора.
- Нема, загинув.
- Як?

Я їду в Горохів, їду на це місце.

Виявляється, була неділя... Гончаров їхав майже з усією сім'єю: він, дружина, син і два внуки. Раптом машина (у нього "Запорожець", хоч і був головою колгоспу) з'їжджає у кювет, перевертається... Вибух.... Троє згоріли живцем: він, дружина, син. Ще машина догорала, як тією ж сільською дорогою проїхав Семенов. Проїхав мимо машини, що догорала, і не зупинився. Ну чому такий збіг? Сільська дорога... І я телефоную Полякову в "Сельскую жизнь". Ми робимо другий матеріал, після якого в редакцію прийшло зо два мішки листів – зі всього Союзу були.

Після довгих перипетій Семенову дають інвалідність, другу групу. Але багато обурливих листів надійшло, тож йому третю групу дали і за станом здоров'я відправили на пенсію.

Пам'ятник для Гончарова я теж допомагав робити. Звичайно, розслідуванням аварії ніхто не займався – машину наступного дня забрали на брутх і все.

"Сельская жизнь" присудила мені своєрідну нагороду. Майже весь творчий колектив підписався під почесною грамотою "За гражданское мужество и журналистскую принципиальность награждается журналист..."

Після того у мене з'явився матеріал "Кто в теремочке живёт?" про будинок для начальства у кутрівському лісі, на території зразково-показового колгоспу, який очолювала висуванець Семенова. Колгоспу створювалися тепличні умови.

І почалося... Ще гірше, ніж після публікації про Семенова все заворушилося... Скликають відкриті партійно-господарські збори в колгоспі. Мені секретар парткому телефонує, аби я приїхав і пояснив, як це я дійшов до такого...

- Не поїду, - відповідаю.

Тоді вони провели свої збори, райкому партії, обкому: мовляв, злісний наклеп на передову людину. Мене викликають у Київ, на парткомісію ЦК, на збори редакції, на редколегію. І пояснювальні, пояснювальні. Комісія ЦК проводить власне розслідування. У пошуках додаткових контраргументів я перелопатив силу-силенну матеріалів. У партактиві знайшов дуже цікаві матеріали з засідання бюро обкому про розгляд

персональної справи авторитетної людини, зібрав, наприклад, скільки і чого для району йде, скільки фінансується в грошах, у будівельних матеріалах, у техніці, гербіцидах, насінні, добривах. Бачу, що вимальовується зовсім інша картина: майже третина фондів району потрапляє в Берестечко. Добре. Потім їду на місце, до того будинку. Якраз зійшов сніг. Ой, леле... А там, біля цього будинку – тарілки, склянки, виделки, келихи биті, пляшки, мангал стоїть. У присутності свідків, дільничного складаємо протокол, я фотографую все. Витягуємо з вуликів порожні пляшки – трутні, певне, наносили... У шеренгу вишикував усе це, сфотографував.

Приїжджає комісія з Києва, яку очолюють Борис Шинкарук, завсектору ЦК і представник редакції "Правди України"

- Які у вас аргументи?

Я показую документи. Дивиться, дивиться.

- Так, так, так. Ось що я скажу: це ініціативний голова колгоспу. Нехай всі так працюють. Ми їм не забороняємо.

Знову показую йому акти, фотографії, він читає, придивляється.

- Угу, угу. У вас немає фактів. Хто там пив? Коли пив? З ким пив? За що пив? Оце докази. А те, що на фото, ви могли підкинути.

І мене тоді на парткомісію ЦК, заступник голови якої не церемонився:

- Демократ нашёлся. И нас, и вас сметёт волна. Куда вы лезете? Что вы представляете собой?

Далі на редколегії розбирають. Тоді побачив, хто є хто. Ну, я знав усіх хлопців, чарку, бувало, пили. А тут зовсім інші, зовсім інші люди!

Я опиняюся на межі вимітання з роботи, з партії, тому що я – наклепник. Викликають мене на відкриті збори. Головує той самий Шинкарук. Резолюцію теж він зачитує, у стилі 1937 року: "За шельмование партийных и хозяйственных кадров, за использование служебного положения, групповщину поставит вопрос о пребывании его работником газеты и членом партии". Цих публікацій мені не могли пробачити, як, зрештою, і матеріалів про тінювий обкомівський готель над Стиром, обкомівський будинок.

Я їду з Києва додому, звичайно, у дуже "хорошому" настрої. А тут насуваються вибори. Мені запропонували висунути свою кандидатуру, і я погодився.

Але як "партайгеносе" сполошилися! Зі мною мали змагатися такі зубри, як Володимир Блаженчук – другий секретар обкому партії, Катерина Вашук – голова зразково-показового колгоспу. Результати мого висунення визнають недейсними. Отже, я "пролітаю". А чому не дійсні? Треба проводити, мовляв, збори у кожному відділку, у кожній виборчій одиниці, і протоколи зборів мати скрізь. На повторну

конференцію, на якій мене знов висуюють, приїжджає інспектор ЦК. Гончар такий. Я виступаю там з програмою. Якщо зараз проаналізувати, то примітивна була. Ніхто мене не готував. Проти мене "опрацьовували" людей. Телеграми "обурені" в ЦК пішли. Я, відверто кажучи, не дуже хвилювався. Оберуть мене, то оберуть, що мені втрачати. Якщо порівняти зараз з виборами... Я тоді сам їздив, сам заробляв на бензин, на всі витрати і т.ін. А проти мене афіші розповсюдили, що, мовляв, я у війну кидав людей у колодязі, що я за католицьку церкву, що працюю в російській газеті... Це було легко спростувати. Я з 1936 року народження, як це я міг кидати людей у колодязі? Партійні радянські органи влаштовують спектакль: група студентів радгоспу-технікуму шле телеграму протесту в Москву, викладач оголошує голодовку на знак протесту проти моєї кандидатури. Дві довірені особи відмовилися представляти мої інтереси. Спочатку погодилися, проте наступного дня зателефонували, що не можуть через стан здоров'я... У мене так і не було довіреної особи в Іванівському районі. Та коли мій опонент Матвійчук не потрапив у другий тур, то він заповнив цю прогалину. Тільки-но я оформив усе офіційно, як негайно його посилають у відрядження... в Улан-Уде.

- *Близько, близько...*

- До батьків довіреної особи в Локачинському районі В.Мартинюка навідалися невідомі їй спитали, чи хочуть вони свого сина побачити під мостом... Людей "обробляли", залякували.

Ось у таких умовах відбувалося голосування. Опівночі телефонує мені голова комісії.

- Вітаю, ви обрані народним депутатом.

- Що ж, дякую.

- Андрію Івановичу, величезну роботу у Верховній Раді здійснили демократично налаштовані депутати.

- Так. Мене обрали членом Конституційної комісії. Ще тоді, на першому скликанні ми хотіли прийняти Конституцію. І ми прийняли б її, якби не завадили Л.Кравчук та І.С.Плющ. Вони, по-перше, загальмували цей процес нібито з благими намірами. Як пояснював Л.Кравчук, якщо це скликання прийме Конституцію, то Конституція буде половинчатого характеру, тому що обраний склад Верховної Ради за часів Союзу. І тоді почалося тертя між ним і І.С.Плющем. Лунала дуже огульна критика Верховної Ради, дуже огульна. І засоби масової інформації роздухували це до надзвичайних масштабів. Ми вирішили тоді, що ліпше на рік раніше підемо, думали, що прийде ліпший за нас склад Верховної Ради. Ми проголосували, і це був прецедент у парламентаризмі, навіть не тільки у європейському. Ми добровільно склали повноваження.

- *Які моменти найяскравіше запам'ятались?*

- Пам'ятаю перший свій виступ, такий коротенький. Ми зібралися

15 травня – це був початок роботи Верховної Ради, мене тоді обрали в секретаріат. Потім днів через п'ять шість відбулося перше засідання, на якому обговорювався порядок денний. Я тоді запропонував включити питання про визнання вихідними днів Різдва, Великодня і Трійці.

За це довга боротьба йшла. У мене є ксерокопія з підписами, які я тоді збирав, тому що кілька разів відфутболювали з різних причин, щоб питання не ставилось. А в регламенті було: якщо зібрати одну третину підписів депутатів, тоді автоматично ставиться питання у порядок денний. Ну я і ризикнув. Підходив до кожного депутата, хоч, можливо, і не до всіх, але до більшості. Вони читали.

- Да пошел ты со своими святыми. Работать надо.

Відхиляли, а деякі підписували. Так я назбирав близько 150 підписів. Тоді передаю їх І.С.Плющу і Л.М.Кравчуку. Ну, тик-мик, тик-мик, і все-таки поставили. Це було ще в 1990 році, у грудні. З першого разу не пройшло, провалили цей проект.

Наступного дня, думаю, не поставлять, треба якісь надзвичайні зусилля. Зібрали тоді 160 голосів. І сниться мені цікавий сон... Ніби я серед моря... Вода така чиста-чиста... А я стою на плоту босоніж і тримаю велику рибину. Вона мене тягне, я пливу... Одне слово, все нормально закінчується. Думаю, що таке? Знаю, що чиста, прозора вода – це добре...

Останній день сесії. Л.Кравчук приїхав з Москви, уже головує він, а не І.С.Плющ. Виступає В.Червоний, мовляв, учора обговорили проект, який подавав Бондарчук, про визнання вихідних...

- Так що ж ми зробили за цю сесію? З чим ми поїдемо додому? – запитує.

А вже тоді Б.Єльцин в Москві ухвалив такий закон, мабуть, це і вплинуло.

- Ну добре. А де той проект? – питає Леонід Макарович.

В.Червоний удруге озвучує його. Добре, обговорюється. Але, думаю, треба ще якийсь поштовх. Недалеко сидить єпископ Агафангел. Вінницька делегація поруч, через одну.

- Ідіть виступіть, - кажу, - підтримайте. І Агафангел виступає.

- Такий законопроект принят в России. Ельцин принял его, все нормально.

- Голосуймо! – закликає Л.Кравчук

Проголосували – пройшло.

Потім була Декларація про суверенітет. Один епізод тільки. Усе було: і надзвичайно складна робота, і суперечки. Але прийняли Декларацію. Виходимо з приміщення, а там море людей... Тоді озвучувалися засідання. Нас вітають, ледве не на руках виносять. Стоїть один чоловік, капелюха знімає.

- Люди, скиньмося на квіти депутатам!

Покидали гроші туди. Чоловік побіг з тим капелюхом до квітникарок. Несе оберемок квітів, і дівчата роздають нам...

НАЗВАТИ ЗЛО НА ІМ'Я

Бесіда з лідером демблону обласної ради **Євгеном Шимоновичем**.

- У мене таке запитання: чому інтелігент, лікар високої кваліфікації, людина забезпечена – і раптом піддає себе ризику? Адже існуюча на той час влада кінця 80-х років досить ще міцно стояла. Міцні опори, починаючи від ядерних ракет і закінчуючи потужними кадебістським, міліцейськими апаратами, дозволяли їй себе добре почувати. І от лікар, у якого, здається, немає підстав бунтувати, чому ж він бунтує?

- Саме тому, що й Корсак. Адже Корсак теж прийшов у політику не з випадку, не з Канади приїхав. Теж був не найгірше ситуований редактор районної газети. І через певні якості характеру, особисті якості, збунтувався, я так собі пригадую. Теж не міг уже писати так, як від нього вимагалось, уже не міг, я говорю поки що про Корсака, бо зрозумів, що десь нарешті може собі людина той люксус на правду дозволити. Коли випускали братів Горинів, В. Чорновола, Л. Лук'яненка, фактично усіх тих ліпших людей, що сиділи, я, наприклад, відчув якусь вину перед ними. Я таким не міг стати, бо тоді не був би в інституті... Десь усі події, в яких вони брали участь, пройшли повз мене. Звісно, я не можу прирівнятися до них, але у будь-якому разі я вже міг називати зло на ім'я, і більш-менш безкарно. Тому що ситуація тоді була певною мірою краща, ніж тепер. Бо тоді мене звільнити з роботи було не так просто. Десь на якусь йоту ми трішки просунулися в плані демократизації. Тоді була більша демократія, ніж зараз, а от прийоми – радикальніші. Прийоми зла, звичайно. І я відчув, що маю право називати зло на ім'я. От і почав його називати. Ті запитання, які ви ставите мені, так само стосуються і Вас. Спроектуйте їх на себе, і ви побачите: чого я бунтував, того й Ви. Бо і Вам, і мені хочеться бути людьми порядними, а нам ними бути не дають. І десь у той момент кожен став самим собою, яким він був. Десь ті заборони трішки зменшились, шнурки, що зв'язували, трішки десь розслабили, і та сила магніту, що є правдою, десь нас усіх докупи стягнула. То не відбулося на рівному місці – сьогодні такого не сталося б. Тоді це дійсно було національне відродження. Власне, намагнічені ідеєю національного відродження, усі ми, досить різні люди, докупи так і зімкнулися. То було тоді... Нині нема національного відродження, до того ж уся політика вершиться в зовсім інших полях.

- Так, тодішня влада якусь дала віддушину, й інтелігенція майже миттєво скористалася тим. І все ж я думаю, що з боку медичного начальства, з боку просто впливових осіб Луцька, Волин тиск на Вас був. Я пам'ятаю по собі, як приїжджали друзі з Херсона, з інших областей і казали: "Слухай, навіщо це тобі?" Я думаю, якщо не тиск, то принаймні

якісь способи впливу на Євгена Михайловича були.

- Вони були, але на той час досить примітивні, мало сказати – архаїчні, якісь первісні способи впливу. Наприклад, я працював по змінах: перша зміна, друга – як дільничний лікар-психіатр. Чого я працюю в таку зміну, чого я був там, у тому-то місці, не в ту пору? А я помінявся змінами! Не міняйся змінами, чого ти міняєшся? Коли ми під обкомом перший раз поставили пікет, знову запитують, мовляв, чого ти помінявся змінами? Куди йдеш – повідомляй: твоє життя має бути прозоре. То було несерйозно, я вам скажу. Добре-добре, зараз-зараз – і своє робили, тоді це можна було робити. Боюсь, що зараз – ні. Боюсь, що якби мені зараз поставили такі умови, то я робити б цього не зміг.

- У зв'язку з цим прохання пригадати окремі епізоди. Мені розповідав Геннадій Кожевніков, що коли виїжджали в Ковель, то там гаряче було... І, каже, так кидали, що Євген Михайлович як метелик літав.

- Причому з дітьми, тоді 1990 рік був, річниця СРСР. Я був з двома дітьми, дванадцять літ меншому й вісімнадцять років старшому, то нас шпурляли на всі боки. То все були добре вгдовані функціонери різних рангів, котрих я зараз впізнаю в багатьох керівних особах. Вони й залишилися там, навіть підняли свій рейтинг. Розправлялися з нами, як з пташками. Ми були всі худі й замучені, а вони ситі, вгдовані, корпулентні, у пижкових шапках. Можливо, це було навіть не настільки важливо...

- Тоді які найважчі моменти, психологічно найважчі, відклалися у пам'яті?

- То були наші координаційні ради.

- Чому?

- Тому що коли зараз збирається партія, вона є почасти структурована. Врешті-решт, я на сьогодні не є членом жодної партії тільки тому, що значною мірою поділяю погляди багатьох партій, бо вони багато в чому ідентичні. Але, з іншого боку, в партію ідуть люди десь більш-менш подібні, котрі підтримують ту чи іншу програму. Народний рух України тоді був громадсько-політичною організацією, яка мала власні засади, власну програму, але об'єднувала дуже різних людей. З одного боку – інтелігенцію, з іншого – людей, освітою яких стали 25 років концтаборів, котрі знали тільки біду та знущання. А ще – це були люди, незадоволені через якісь особисті проблеми, просто бунтарі за натурою і, я не боюсь цього сказати, достатня кількість наших психічно невірноважених людей. Було дуже важко на координаційній раді узгодити бачення світу і бачення наступних кроків усім нам, різношерстим людям, бо в партії є все-таки партійна дисципліна, де тебе зобов'язують до чогось. А в Русі на той час була, так би мовити, певна, не повна, а певна анархія – таке собі

військо запорозьке. І, власне, то було найважче – ми починали ввечері й закінчували пізно вночі. До крику, до втрати голосу ми сперечалися, доводячи правоту один одному, часто не могли дійти згоди. Хто відчайдушніший, сміливіший, а, може, навіть десь і авантюристичніший, той починав власну акцію, на власний розсуд, а ми мусили вже по факту доганяти, підлаштовуватися. І таке було. Ставало гірко, бо дуже важко було надати цивілізованого ходу тому процесові рухівському в нас, на Волині. Адже якщо за вірець брати, скажімо, столичний Рух чи особливо Рух у Галичині, у Львові, яким значною мірою керували професори університету, інститутів, то покажіть мені хоча б одного нашого професора університету, хто би там був, чи інституту будь-якого, який би там був, чи технікуму, хто би там був. Нам закидали: ви такі крикуни, у вас нема інтелігенції, ви тільки те й робите, що кричите. Я їм завжди відповідав: “Приходьте, допомагайте, очолюйте – і менше буде крикунів, а більше таких розсудливих, як ви. Що ж ви хочете із кількох поміркованих людей у Русі? Кілька чоловік не можуть протистояти великій масі, більшості, яка не є поміркованою. Приходьте – і нас буде більше”. Ні, ми не можемо... Тому Рух міг бути у нас таким, яким був. Не раз чуєш: от там у нас, в Галичині, у нас там все гарно, правильно, дивіться, які ми молодці, а ви там такі-сякі, слабодухі, малосильні, погано організовуєтеся, не можете загітувати. Чого ти кажеш це таким, як я, адже я є серед тих, хто став і ту ідею підтримав, і ризикував, і не кинув. Ти не мені кажи, ти кажи тим байдужим, котрі не прийшли. Чого ти мені про то кажеш, мене звинувачуєш у тому, що я прийшов? А що я зроблю, якщо він не йде після того, як я його переконаю? Одне слово, то було найважче, як на мене. Ну і потім, звичайно, коли приїжджали додому вночі після засідання координаційної ради... Відверто скажу, що я боявся фізичних санкцій. Темрява, село, випадковість – і все, щоб іншим не кортіло.

- Тим більше, що існуючі структури не вважали аморальними такі дії, і це широко практикувалося не тільки на Волині.

- Я маю документи. Після того як нас побили в Ковелі й на автобусі відправили додому, ми написали заяву в прокуратуру. Але нам пояснили, що... такого не було, що нам це мало не здалося. Фарисейство, лицемірство влади, фактично воно знане, воно є, було і залишається, напевне.

- Ви багато їздили по районах. І ставлення влади – це ще не всі проблеми...

- Поїздки в Ратне, Стару Виживку, Рожище, Ківерці, Іваничі – то все було. І, я вам скажу, якимось воно проходило мирно і не було тривожно. Може, тривога з'являлася десь трохи за те, щоб ті виступи, які лунали на

стадіонах чи на площах, на вулицях області, набирали цивілізованого вигляду, щоб власноручно не дати нашим супротивникам зброю, щоб не тицали пальцями: ось, дивіться, не треба нам про них говорити, прислухайтеся, що вони мелють там. То вже потім постала газета “Народна трибуна” – перша наша рідна газета, бо до “Народної трибуни” нашою газетою були мітинги. Нині мітинги виглядають фарсом, а тоді вони були єдиною пресою. Зараз друкуй, що хочеш, а тоді, ви ж знаєте, як то було... Ось такі трудні моменти...

- Євгена Михайловича добре знаю як лідера демблоку обласної ради. В обласній раді були порядні, симпатичні і водночас гарячі голови. І коли якась ідея пробивалася, гарячкуючи, окремі депутати навіть налаштовували проти себе, так би мовити, середній клас, сіяли сумніви. Виступає Євген Михайлович і спокійно, логічно розкладає все по полицях. Те, що не зовсім сприймалося п'ять хвилин тому, з'ясовується, нормальна ідея, і нема в ній нічого поганого проти людей, проти держави. Які ситуації відклалися в пам'яті: важкі, складні чи кумедні? Що лишилося в споминах лідера демократичного блоку обласної Ради?

- Демократичний блок довелося очолити мені, мабуть, з тієї причини, що я дійсно був десь достатньо поміркований. Бо одні були занадто гарячі, а інші, так би мовити, – пасивні. А для того, щоб віднаходити компроміси, треба, думаю, з одного боку, бути досить активним, а з іншого – достатньо поміркованим. Нас було 36 чоловік, всього демократичного блоку, то з 120 – близько третини. Причому голоси “хиталися” від 20 до 36, хто як у яких питаннях підтримав чи не підтримав.

Що означає очолювати демблок? Зрозуміло, не було “одноначалья”, політичної дисципліни, потрібно було збиратися, радитися, часом переконувати нібито у речах само собою зрозумілих. Там, де одні второпують що й до чого, до іншого не доходить, чого то так, переконуєш у самоочевидних речах для того, щоб була якась спільна думка з тих питань, з яких потрібно виступати. Наш демократичний блок найбільш охочий був до тих тем, які особливо дратували депутатську більшість. А це – ставлення до самостійності, до незалежності, до символіки, до різних подій у тодішньому Радянському Союзі. І то було найбільш насущним. Одночасно то є тематика не стільки обласної ради, скільки Верховної. З іншого боку, то є позиція, а власну позицію щодо цих питань мав право висловлювати будь-який чоловік, не тільки депутат Верховної Ради, а й депутат будь-якого рівня... Проте коли ми починали теревити ті питання, дразливі такі, особливо питання національної символіки, нам дуже легко шили, що ми, мовляв, цікавимося лише одним, що сваримося лише за колір прапорів, а життя людей нас менш усього цікавить.

Власне кажучи, ми працювали частково проти себе, тому що людей

свідомих не потрібно було спеціально, через мікрофони обласної ради вчити національної свідомості, а несвідомих у такий спосіб теж не навчиш, я в тому переконався. То чи потрібно було це робити? Я Вам нагадаю, як обирали редактора міської газети "Народна трибуна". Ставлять усім одне й те саме питання: "Як ви ставитеся до національної символіки?" Ну, здавалося б, який це має стосунок до редактора? Міська рада – половина комуністів, половина демократів. І якщо кандидат скаже, що він за синьо-жовтий прапор, – комуністи "заріжуть", якщо, боронь Боже, скаже, що він за червоний, – то наші "заріжуть". Тобто те запитання автоматично не пропускає ні наш табір, ні інший. Однак, по-моєму, редактор ківерцівської газети сказав, що він за триколірний прапор – це коли червоний і синьо-жовтий. То там його добряче відзвічили – він теж не пройшов.

Ще одне. Область сільськогосподарська, хлопці наші, обласні депутати демократичного блоку, по місту Луцьку ішли на "ура". Проте з сільської місцевості нас пробилося лише декілька чоловік, та й то завдяки складним, дуже складним політичним іграм, я по собі суджу. Я, наприклад, знав, чого чекає сільський виборець, адже не просто завдяки йому пройти в обласну Раду і "большое спасибо". Треба було тих людей там і захищати, і щось їм допомагати, і просвіщати, а ще ж особливо гостре питання про церкви... Десь на вістрі того я і стояв тоді. Відчував, що ми не маємо права порушувати лише такі питання, бо вони людей тільки дратують. І вони дратували, принаймні наші противники ними легко маніпулювали і тицали пальцем: дивіться, їм більше ні до чого немає діла, тільки до прапора. А як ви тут живете – їм байдуже. Чи є талони на шкарпетки, на простирадла, на сорочки, на труси, на праски, на лампочки, на все, що завгодно? Не віриться, що це було, що горіли вогнища біля кооперативів, що люди чергували ночами, коли товар привезуть, аби потім, до речі, вивезти те все до Польщі. Ми не врахували моменту – і це було не на нашу користь. Трохи мали б зрівноважити наші гарячі голови, які не завжди хотіли прислухатися. То було складно, ви ж самі знаєте, пам'ятаєте той час.

Пригадую, як ми Вас, я не зміню слова, проштовхнули у депутати. Пригадую, який опір чинили, щоб не пропустити Корсака в обласну раду. Будучи вашою довіреною особою, я ходив по дворах і пояснював, навіщо нам це потрібно. Я лікар, я прошу зробити так, нам потрібна та людина в обласній раді, бо то є наша газета. Моменти були важливі... І люди розуміли чесну й аргументовану позицію.

- Вибори голови обласної ради. Мабуть, то особлива сторінка...

- То була перша проба нашої єдності. Вибори голови, коли партійні бонзи пересідали в крісло радянської влади, і за всіма правилами

сов'єцькими... мав пересісти привезений нам Л.Павленко. Ми мало що змовлялися... Ковельські, нововолинські, володимир-волинські, луцькі рухівці інтуїтивно відчули, що можемо програти, що виграємо тільки тоді, коли підтримаємо В.Блаженчука. Використавши реформаторське крило місцевої КПРС і додавши трішки своєї сили, аж 36 голосів, можемо на щось розраховувати, на якісь реформи. Альтернатива – висунути свого депутата і на 100% провалитися.

Тоді у нас вистачило розуму те зробити. Я пам'ятаю цю гру – то була гра тонка... Хоч фактично не було тренувань, бо треба було відразу виходити на поле і грати. Причому команда – збірна. І, я вважаю, нам вдалося-таки зіграти той матч і виграти його.

- І з великою користю виграти, бо, з одного боку, демократичні сили перемогли – і це надзвичайно серйозно, а з іншого – хоча я виступав в обласній раді проти Володимира Івановича, проте з часом однозначно позитивно і дуже позитивно оцінюю його вклад. Володимиру Блаженчуку потрібно було мати неабияку мужність я уявляю, що йому від ЦК, від апарату та номенклатури діставалося за таку виважену, як на його місці, позицію.

- Тут ще потрібно розуміти специфіку Волині. Він лівою ногою стояв, спираючись, скажімо, на 2/3 депутатського корпусу, і лише на третину – правую.

- Класичні закони політики...

- Незважаючи на це, йому багато чого вдавалося в тій ситуації робити, бо для мене, наприклад, обрання В.Блаженчука було насамперед прецедентом – то важливо, що був прецедент, що вперше обиралася наша людина з Волині, а не привезена нам. І вперше якийсь там Рух, який вони вважали малосильним, перекреслює партитуру КПРС і робить не так, як вони планували, а по-іншому. Може, не по-своєму, але по-іншому. Ми створили прецедент, вже основи захиталися, вони розгубилися. І та розгубленість тривала до недавніх президентських виборів, а зараз вже ні.

- У мене є фото: В'ячеслав Чорновіл, Ви, Алена Паішко у Луцьку. Як лідерів демократичного блоку, Вам, очевидно, не раз доводилося зустрічатися з В'ячеславом Максимовичем. Що збереглося в пам'яті від цих зустрічей? Адже, без сумніву, потрібна була синхронізація дій Волині, Галичини при всій несхожості ситуацій...

- Насамперед вражав швидкий розум В'ячеслава Чорновола, він схоплював ситуацію з двох слів, моментально. То було і при закритих зустрічах, і на відкритих з'їздах. Я захоплювався ним, як особистістю, особистістю такою, котра готова на жертви. Ви пам'ятаєте, у мене машина була обліплена передвиборними гаслами, і дипломат був обліплений, і я,

де міг, агітував за Чорновола. І, вважаю, даремно.

Пригадую III з'їзд Руху, коли обрали В'ячеслава Чорновола головою, і той путч інтелігенції, який відбувся там. Пам'ятаю психологічну температуру залу, а точніше - психологічну атмосферу залу - атмосфера була чорноволівська. Усі були за Чорновола, усі не могли простити керівництву Руху, що воно дозволило іншим членам цієї організації, зокрема Левку Лук'яненку, Ігорю Юхновському, йти в кандидати на президента. Водночас простежувалося угодництво Л.Кравчуку, дуже явно, того люди не могли пробачити. Будемо говорити відверто: київське керівництво Руху не могло допустити Чорновола до виграшу на президентських виборах. Я не думаю, що то тільки через особистість В.Чорновола, через таку його жорсткість, мовляв, то наш Гамсахурдія. Гітлер, Сталін - імена будь-які можна до нього причепити, але чи було то справедливо? Я думаю, йому не прощали його безкомпромісності, не могли, він на угодовство не йшов. І, власне, ота Чорноволова усмішка, і бистрий розум. Він умів до себе якось приваблювати - то мені запам'яталось. Безперечно, то є постать дійсно харизматична для України. І таким його треба зберегти, однозначно. Хоча, якщо говорити про останні президентські вибори, коли за подачею В.Чорновола кандидатом від Руху висунули В.Удовенка, то для людей більш-менш мислячих у політиці стало зрозуміло, що Чорновіл втомився бути Чорноволом і десь захотів просто спокійного життя. Так то, принаймні для мене, виглядало. Я розчарувався. Для мене то було велике розчарування... Якщо В.Чорновіл розумів, що він на президента не пройде, то кандидат В.Удовенко з його, так би мовити, "радикальними" демократичними поглядами у другому турі мав абсолютно нейтралізувати Рух і спрямувати його на підтримку єдиної особи. То було так білими нитками шито, що мене дуже розчарувало. У цій ситуації мені більше імпонувала, власне, позиція Ю.Костенка, котрий на президента не виглядає, та й довго йому ще до того президента йти, але він є молодий, чесний і до нього перейшла більшість тих людей, яких я поважав як керівників. Не просто безкомпромісних, - компроміс має бути, - але насамперед порядних.

- Узгоджуючи лінію поведінки, узгоджуючи напрямки діяльності Волин і Галичини, Ви шукали спільні підходи для обох обласних рад. Очевидно, не було, що ваші погляди одразу на сто відсотків збігалися, очевидно, були якісь дискусії з В.Чорноволом. Ось, наприклад, В.Чорновіл на початку був прихильником ідеї федералізації України, вважав прийнятним аналог статусу земель у Німеччині. Я пригадую інтерв'ю, яке колись проводив з ним, як губернатором Львівщини. Йому дуже імпонувало це питання.

- Бачите, по-перше, саме це у нас не було темою дискусій. По-друге,

я розумію В.Чорновола як федераліста, візьмемо тільки в лапки "федераліста". Він, будучи головою однієї з небагатьох демократичних рад і відстоюючи їхні інтереси, ті перші спроби реформ, які вони намагалися робити, міг тільки посилатися на ідею федералізму. Лише так можна було якимось чином виправдати реформи у світлі унітарної політики Української Радянської Соціалістичної Республіки, якою вона тоді була. Якщо ми схилиємося до федералізму, то намагаємося і пробуємо щось робити по-іншому, ніж, скажімо, у Сумській області.

Певною мірою ідея федералізму давала якийсь люфт для маневру. Найчастіше темою наших розмов була співпраця Львова, Тернополя, Івано-Франківська. Розкладка там інша, приміром, у Львові сиділи три якихось генерали з Варшавського договору, які завше "воздерживались", усі були одноставно "за". У нас ситуація була зовсім іншою. Тож нашою метою, зараз про це можна говорити, було у будь-який спосіб сприяти економічному приєднанню Волині до Львівщини. Ми намагалися прив'язати наш виконком через голову Ради, прив'язати до Галицької асамблеї, образно кажучи, "прив'язати" В.Блаженчука до Галицької асамблеї. Володимир Іванович намагався з ними співпрацювати. Ідеї свободи і незалежності, якими завжди Галичина жила, у такий спосіб проникали й на нашу територію. Бо звідки вони могли проникнути? Адже не з Житомирщини, звичайно.

Ми зв'язувалися з В.Чорноволом і готували участь Волині в Галицькій асамблеї. Звісно, то є форум, то є офіційно, то є явно, але є ще щось і за кулісами. А за кулісами - особисті стосунки В.Блаженчука й В.Чорновола. До речі, я знаю від Володимира Івановича, що в річницю смерті В.Чорновола він організував у Грузії, уже як радник посла, вечір пам'яті В.Чорновола. І оскільки В.Чорновіл добре знався із Гамсахурдією, а прийшли й гамсахурдісти, то були ще певні "розборки" "чого так?". Але врешті-решт усе з'ясувалося: що Чорновіл є Чорновіл, а Гамсахурдія є Гамсахурдія. І ні для кого не секрет, і сам В.Блаженчук це підтверджує, що фактично на 90% позицію Грузії у світі забезпечує Е.Шеварнадзе, фактично все, що Грузія тримає у світовій політиці, - то є заслуги Е.Шеварнадзе. І Е.Шеварнадзе то знає, і В.Блаженчук то знає, але був такий епізод. Так що Чорновіл був лише персоною, але саме через нього з'явилися якісь економічні напрацювання, якісь спроби наблизитися. Тож політичні та економічні події на Волині йшли десь у фарватері Галичини, я би так сказав.

Ми тому процесу сприяли, і В.Блаженчук як голова обласної ради тому не противився. Мабуть, ми були як вивіски, як прапори того процесу, а за тим усім йшли інші люди, які тихо встановлювали економічні стосунки, які були нам потрібні.

- Чисто людське запитання: однозначна підтримка В'ячеслава Чорновола на виборах не зіпсувала Ваших стосунків з Левком Лук'яненком чи Ігорем Юхновським?

- Розмови ні з І.Юхновським, ні з Л.Лук'яненком на ту тему не було. Тобто після виборів для них то був ніби спомин про якусь гру, яка відбулася і після якої, як, припустімо, після шахів, важливі лише наступні результати... Починаються інші ігри, інша робота. Для В.Чорновола то було значимо весь час. Не раз він згадував, скільки все-таки за нього голосів віддала Волинь, мовляв, у Луцьку стільки-то за мене процентів, у Нововолинську за мене була більшість. Він це пам'ятав. Я не сумнівався, що В.Чорновіл програє, хоча він, у мене залишилося таке враження, вірив, що він може виграти. Ідесь, певно, тихий сентимент до того залишився в нього: до тих виборів, до тих результатів виборів. Я казав: "Віддаймо усе Чорноволу. Чим більше віддамо голосів Чорноволу, тим більше "зчорноволішає" Кравчук. І так воно було: 24% В.Чорновола підказали Л.Кравчуку, на скільки градусів він мусить повернутися у наш бік, бо то є факт, то не 1%, як у І.Юхновського чи Л.Лук'яненка.

- Мені важко сьогодні судити, наскільки велику роль, а вона, без сумніву, була, відіграв у тодішніх виборах президента адміністративний ресурс. Особливо на Центральній, Східній, Південній Україні. Не знаю Вашої думки, але думаю, що чверть населення України "пересунули" вправо Л.Кравчука, дуже чутливо до цього. Гадаю, що Л.Кравчуку залишили якісь зарубки в душі такі події, як, наприклад, зустріч у Берестечку, коли він прибув разом з Патріархом Мстиславом. Ніхто не знає, скільки було тоді людей, але, за різними даними, з півмільйона таки приїхало.

- То фантастична подія. Я не хочу принизити десь пізнішого Л.Кравчука, але врешті-решт ми поступово стаємо іншими. Коли ти став сам собою, коли народився, коли пішов у школу, коли закінчив її, коли одружився, мав дітей чи онуків, чи на пенсії, чи вмираєш? Людина стає собою весь час, ціле життя. І я далекий від того, щоб дорікати, як часом наші то вміють робити, що ось вони стали тепер під наші прапори... То дуже добре, що нам вдалося це зробити, що вони стали. Тільки біда в іншому: окремі використовують наші прапори, щоб чистити власні чоботи...

- Бог з ними, з тими колишніми, хто був рухівців у Ковелі. Вони сьогодні присягаються, що люблять Україну і служать Україні. То добре, що не створена з них п'ята колона, гірше було б, якби її сформували, та ще й при опосередкованій нашій допомозі.

- У мене нема до них ворожості, у мене нема до них нічого, навіть спеціальної злості якоїсь. То добре, що торжествує моя правда, бо якби їхня, то ми з Вами давно були б там, де Макар телята пасе. Але я

однозначно бачу ті всі біди, через які ми проходимо. Гарну слухав якоесь передачу по "Свободі", у якій одного нашого керівника якогось інституту менеджменту кореспондент "Свободи" випитував, чого в Україні так погано люди живуть? І той дуже звивався, посилаючись мало не на погоду, кліматичні умови і впливи Місяця. Кореспондент врешті спитав, а може, то через те, що перевертнів так багато? Бо ті, які вчора були "кимось", зараз стали "чимось"? І той з такою дитячою простотою гарно відповів: "Та ні, вони не перевертні, вони такими завжди були". То є певна порода людей. Одна порода йшла в тюрми, бо не могла бути інакшою, могла бути тільки такою твердою, інша – мусила мовчати, з усім згоджуватися, хоча як тільки трішки відпустили гальма, то вже колеса у них почали трохи прокручуватися. Я зараховую Вас і себе до таких людей. А були ще інші, котрі завжди відчували політичну кон'юнктуру і служили їй. Так само, як вони впевнено крокували "у світле майбутнє", вони зараз так само будують і самостійну Україну, вони будуватимуть її до другого пришествя. Їм зараз незалежність потрібна більше, ніж нам з вами, вони істинно незалежні й роблять все, що захочуть. А якщо їм дати якийсь порядок, то це обмежило б їх, тобто вкоротило їм трохи руки. Так що вони не перевертні, вони завжди такими були.

От Ви запитували, коли найтрудніші моменти, який був тиск. То я ще додам до того, як мені бачиться роль провокаторів і роль кедебістів у нашому середовищі. На мою думку, справа трішки простіша, ми переоцінюємо їхнє значення. Я знаю, що більше шкоди Рухові: як ми самі, жодний провокатор і кедебіст не міг завдати. Три патріоти збирається, і один одного звинувачує в кедебізмі. Хто найбільший патріот – то я, хто найбільший кедебіст – то ти. І все, ми одні других вміємо поборювати без КДБ. А що вони ще прикладали руку, то я не сумніваюся, але то не так успішно, як ми робили самі.

- Ще таке запитання. Серпневий путч дев'яносто першого. Переді мною зараз стоїть у пам'яті картина: Театральний майдан, Євген Михайлович біля мікрофона. І все-таки, чи друзі, чи знайомі не казали Вам тоді: "Ой-ой Євгене Михайловичу, тож заберуть Вас у каталажку. Ви ж бачите, що от військові, Міністерство оборони, КДБ – уся сила на боці старої влади... Молодій демократії гаплик". Чи не казали, мовляв, утікайте з України?

- Ні. Того не було. Ні друзі, ні знайомі. Друзі і знайомі, які знали мене, розуміли, що вже не втечеш, що ти вже можеш собі не виступати, але однаково тебе знають. Тут не було іншої ради: або ми всі разом відстоїмо те, чого дочекалися, або всі разом поїдемо ешелонами. Іншого просто не могло бути.

- А не вишикала думка, що ешелон може прибути на станцію "Луцьк"?

- Ні. Якось у той момент я не вірив у їхню перемогу. Просто чулося, що то є весна, ще подме трішки, сніг випаде. І друзі мене не намовляли. А якщо недруги й потирали руки, то все одно остерігалися, бо, напевно, теж відчували, що з того нічого не вийде. Особливо не погрожували, принаймні я того не вловив. Тоді ми всі, Ви пам'ятаєте, зібралися на Театральній площі. Дивно, що дали тоді ще й озвучення. Звісно, воно було рухівське, але ж могли не допустити до розетки. Пам'ятаю, як стояли в оточенні військових і міліції, і взагалі була якась гнітюча атмосфера, напружена... Підійшов Володя Лис і дякував за ті слова, які там лунали, сказав, що він теж уже розрахувався, що після цього дня в нього з КПРС теж нічого нема. Я не пам'ятаю, чи спалив, чи порвав, чи здав свій квиток. Це пам'ятна подія того дня.

Повертаючись до минулих днів, я уникав би героїзувати ті події. Десь воно так і мало бути. Певне, на початку було страшно: що то буде, як то буде. Перший мітинг, перша установча конференція Руху, коли ти вже знаєш, що за тобою слідкують, що на роботу маєш ходити як годинник, скрізь у всьому маєш бути праведником. Тяжко бути праведником у країні неправедних. Але я знав, десь передчуття було, що то здійснюються слова мого діда: зло вічно правити світом не може, воно мусить пропасти. Совети мусять пропасти. Ще не такі були імперії, а пропали, і та пропадає.

- Найневдячніше запитання і найскладніша відповідь. Як може іти Україна далі, як би Ви спрогнозували наше майбутнє порівняно з тим, як рухаються Польща, Прибалтика, Чехія? Ви у цьому плані оптиміст, песиміст, стриманий оптиміст? Де Ви у цій градації, у цій шкалі?

- Інтуїція моя пішла кількома рукавами. Перший потік підказує, що для України будь-що важливо вчепитися за вагон європейського потягу. Вони їдуть там, а ми біжимо, але ми вже не стоїмо на тому місці, де стояли, коли він повз нас проходив. Може, підскочу туди, хоч в останній вагон, а поступово проберуся і буду їхати разом з усіма... Але основне – втриматися за ту ручку поїзда, за яким я біжу задихаючись. Причетність України до європейських структур все більше й більше віддаляє нас від азійчанин - то для мене однозначно. Друге. Я свідомий того, що не можна весь шлях пройти відразу. 350 літ неволі. Щойно повернувся зі Львова, з конференції. І львівські колеги запитують, що ж ви там на Волині, бо Галичина шумить через касетну справу, а у вас там ледве “тепла вода”. А я кажу: до вас приїжджають польські науковці, з Варшави, з Кракова, приїжджають, так? Є різниця між ними? Так, є. Бо Краків і Львів були під однією імперією, а Варшава і Луцьк були під іншою. Але Варшава вже скільки літ є столицею Польщі, була перед тим і є далі. Хоч були поділи Польщі, але ж були й періоди державності, хоч існувала советська Польща, але все-таки значною мірою автономна. Ви відчуваєте різницю

між краківськими людьми і варшавськими, а що ви тут хочете? Дякуйте Францу-Йосифу за те, що такий менталітет маєте - то не ваша заслуга, то древні заслуги. І ми то все знаємо, ми то мусимо пройти, і ніде не дінемося. Не можна прискорити положи – 9 місяців, а я хочу за 3. Не буде того. Положи настануть, коли мусять настати. Ми маємо сьогодні в Україні політичну кризу, і вона тягнеться, і загрожує затягтися надовго. То є наша традиція: гнити, гнити, гнити... Колиска застою завжди була, Дніпропетровщина – батьківщина, а Україна – колиска застою в Радянському Союзі. І так воно й далі...

Поступ України бачу як повільне, повільне просування чумацького воза європейськими автобанами.

Та годі все про серйозне та про серйозне. Ви запитували про якийсь кумедний епізод. Отож на закінчення – про кумедне, як ми дезорганізувати політичний мітинг на стадіоні в Луцьку. На взірць київського тоді було дано вказівку проводити в областях мітинги, де “поддать безжалосной критике за сепаратизм и национализм”. Ми приблизно знали, що то буде. І ми розіграли всі “паси”. Вирішили: ми будемо з Михайлом Тиским на стадіоні, щоб там розпочати, а справжній мітинг відбудеться на Замковій площі. Чого не разом? Чотири години нас тодішня влада “вламувала”. Ми відмовилися, і віддати належне потрібно А.Кривицькому, він не розірвав того контракту і дав дозвіл на два мітинги. Отож звели на стадіон усіх тих людей, “заготовлених” обкомом партії. Напередодні тої події за підписом П.Петров іде коротенька стаття на першій сторінці “Радянської Волині” “Хто розхитує човен?” І там запитання до Руху: що зробили ви, рухівці?

Ми робимо два ходи з М.Тиским. Я читаю своє, а М.Тиский зачитує окремі пункти з програми Народного руху. І от моє було таке: “Кожне місто має свою Ніну Андрееву, Луцьк нарешті має теж. Луцька Ніна Андреева називається П.Петров. Переді мною газета “Радянська Волинь” за 22 вересня. У ній якраз у переддень мітингу опублікували листа під заголовком “Хто розхитує човен?” - своєрідна прелюдія цього мітингу. Дозвольте зачитати з нього декілька рядків. А там, позаду, сидить “глушилка” – ветерани. “Не надо всё читать, не надо всё читать”. А я собі мікрофона ближче, а я маю все написано. Отже, лідерів Руху і весь Рух звинувачують у тому, що ми не збираємо врожаю, не очищуємо очисні споруди, русла Стиру і Сапалаївки, не зловили ще досі жодного браконьєра. Допускаючи певну слушність першої пропозиції – збирання врожаю, лідери НРУ звертаються до лідерів партії, комсомолу, профспілок та інших громадських організацій із закликом приєднатися до нас. Наслідуймо хороший приклад братньої Естонії. НРУ не мав змоги звернутися до жителів області через радіо і пресу з причин, які усім нам

відомі. Користуючись нагодою та можливістю, закликаємо наступної неділі, 1 жовтня, о 8 годині, усіх, хто має почуття громадського обов'язку, зібратися біля стадіону в робочому одязі й тими самими автобусами, що так організовано були подані сьогодні для вас при нинішній нестачі пального, вже усіх разом – НРУ, партапарат, керівники радянських органів, представники організацій та підприємств, що присутні сьогодні, поїхати і допомогти нашим селам збирати урожай. Усіх народних депутатів просимо приєднатися до нас також. Звернення НРУ пропонує внести в резолюцію мітингу. Знову буде спалено бензин, алецького разу марно. Дякую за увагу”.

Така несподівана пропозиція звела нанівець весь партійний сценарій. Я зачитав блаженного змісту пропозицію про збирання картоплі, а опісля виходять полковники, доярка, свинарка, директор школи, вчителька. І всі кладуть, що Рух розвалює все, тобто кладуть зовсім не туди... Тут нема по чому бити, а вони по фальшивих мішенях смалють: націоналізм, бандерівці, а тут таке благочестя. Я те знав, що так буде. І воно виглядало все маразматичним – люди регочуть, весь стадіон за боки береться. Тоді виступає М.Тиский. Зачитав те, що треба, а тоді каже: “Тут відбувається партійний мітинг, справжній – на Замковій площі, я запрошую всіх туди”. І весь стадіон рушив на Замкову площу (хто не боявся пропустити свого автобуса).

То було гарно, то був один із найблискучіших моментів, я тоді так хвилювався, бо знав, що ми робимо: ми дезорганізували величезний партійний захід. То було зроблено елегантно.

ВИСТУП Є.М.ШИМОНОВИЧА на мітингу 1 травня, 1991 р.

102-й раз в історії, як весняна трава через пошкоджений асфальт, пробивається Свято травня через кордони і заборони приречених політичних систем – царизму, пілсудської Польщі чи Кремлівського комунізму.

73 роки нас заохочували, заставляли, вимушували – замість взаємної солідарності висловлювати свою безмежну вдячність і любов до своєї тюрми і її конвоїрів. Щойно вдруге, справді, завдяки нашій солідарності, ми зібралися з власної волі. І перше, що почуємо сьогодні-завтра – мовляв, наша демонстрація незаконна. Почнуться пошуки зачинщиків, організаторів, притягнення до відповідальності.

А що, Жовтнева революція 1917 року була законна? Може, першотравневі демонстрації наших дідів законні? Не зітерти з пам'яті кумачеве буйство тріумфальної ходи першотравневої демонстрації 1986

року з іконами Горбачова, Щербицького, Алієва, Громика та інших ідолів перебудови, над головами радісних колон, на котрі з фантастичного, сліпучо-лазурового неба сипалася невидима радіоактивна смерть. Може, вона була законна і когось притягнули до відповідальності, принаймні за вчинення перешкод руху вуличного транспорту?

Сьогоднішній Першотравень є вираженням того національного демократичного руху, поступу якого не можна уникнути, який є велінням часу, який можна тільки затримати танками, сповільнити запродавством, але не повернути назад, як не вбити в людях прагнення до свободи і щастя.

Незалежні профспілки, що виступили було теж співорганізаторами святкових урочистостей, покинули нас, відмовившись від участі в демонстрації, демонструючи одночасно свою “незалежність”. Незалежність від кого? Від нас, звичайно.

Солідарність трудящих сьогодні відбувається на платформі наших спільних бід, про які не хочуть чути “незалежні від нас” профспілки. А як спосіб виходу з тих бід пропонується нам не зміна існуючої системи господарювання, а посилені праця. Та сама, на одному кінці якої військово-промисловий комплекс виготовляє ту саму зброю, яку відразу ж на полігоні розрізають автогеном відповідно до Вашингтонської домовленості, а на другому її кінці – перетворення ковбас разом з кістками на міндобриво. Тих ковбас, які залежалися на прилавках через те, що по виробництву їх на душу населення ми залишили далеко позаду Америку, як і по всьому іншому, зрештою... Працюймо так само й далі, під націонал-більшовицькими окриками про державний суверенітет України!

Але все менше сліпців, все менше тих, хто бажає бути й надалі піддослідними жабами експерименту вірних чи навіть найвірніших лєнінців.

Народи прагнуть справжнього, а не регульованого суверенітету. Нині зрозуміло вже кожному, що та імперія, розвалу якої заждався світ, мусить випустити зі своїх смертельних обіймів Україну, і нас з вами, що вкраплені в неї; і кожен повинен розуміти, що то не Російська імперія – бо росіяни в ній беззахисні не менше від нас і борються, як і ми.

Разом із заміною панівного класу відбулась і заміна пануючої сили. Якщо до революції панівною була російська буржуазія, а при Польщі – буржуазія польська – і денационалізовані українські ренегати, що причисляли себе то до одної, то до другої, а з перемогою т.зв. радянської влади – до КПРС. І нині ми маємо імперію КПРС, яка однаково дико гнітить всі народи СРСР, водночас дбаючи про своє “неділимство”. Армія КПРС, КГБ КПРС, прокуратура захищає найважливіше “право” людини – право бути членом КПРС. Рядові ж комуністи виконують роль простих клерків імперії; вони не винуваті в організації імперських злочинів, але

на них імперія тримається! Союзне "Отечество" однаково потрібне узбекові Рашидову, українцеві Івашку, азербайджанцеві Алієву, росіянину Горбачову, бо лише за умови його збереження всі вони залишаються при владі. При тому найменше переймаючись інтересами та долею російського народу і російського населення. Чого ж так шаленіє комуністична реакція тепер? Шаленіє, навіть зрікаються першотравневих традицій? І чого, називаючи себе авангардом робітничого класу, не очолює його нині? Авангард, котрого робітничий клас вітає страйками, як і в 17-му, і закликає до розпуску? І націоналізації майна? Чому найвищі "труженики" партапарату пропонують усе: від військового стану аж до відставки свого генсека і урядування "твердої руки"? Чому вони надалі є такими заклятими противниками відродження нації?

Бо не лише за московські "срібняки" служать вони, але і для душі. І душа їхня потребує виправдання своїх учинків. Не може людина жити, носячи огиду до самої себе. Тому так жагуче прагнуть вони задушити довкола себе те, що самі в собі задушили вже давно за 30 срібняків, як писав В. Винниченко. Тому й розпинаються за побудову правової держави і будуватимуть її до другого пришествя нашими руками, як будували досі 73 роки.

Вампіри духу, що живуть в нічному жахові й скаженіють перед світанком, коли повинні щезнути! А народи прагнуть суверенітету. Не чекаючи мітингового чи страйкового підштовхування, роль Центру мала б полягати у забезпеченні гармонійності того процесу і процесу націоналізації майна імперії. На жаль, не так діється.

Є легенда про те, як один з хрестоносців, людина сумнівної моральності, зруйнувавши Ієрусалим, жартома дав обітницю доставити священний вогонь з храму Гробу Господнього в рідну далеку Флоренцію. Довгим і тяжким був його шлях додому з мерехтливим вогником свічі, що міг згаснути в будь-яку мить. Але чим ближчою була ціль, тим незбагненнішим ставало його бажання дійти до неї. Він не їв, не спав, став смішним і жалюгідним, бо не міг себе захистити – інакше вогонь погас би!

І він пояснював здивованому поету: "Та справа є трудна. Священний вогонь потребує, щоб ти всеціло віддався йому, забув про все на світі. Ти не зможеш мати коханої, ні друзів, ні будь-яких задовольнень чи розваг. Вдень і вночі думки твої будуть тільки про те, як би зберегти священний вогонь. Ти не матимеш хвилини спокою, будеш вічно боятись, тремтіти за нього. І скільки небезпек ти уникнеш, стільки разів ти вбережеш полум'я, завжди, коли здаватиметься, що небезпека обминула тебе, ти знову побоюватимешся нових небезпек, які можуть зруйнувати твоє щастя". Вогонь він доніс. А в ньому відбувся великий моральний перелом.

Давні предки наші, вольні козаки, передали нам безсмертний вогонь своїх душ, свою мрію, молитву свою і надію, що не запропаститься в лабіринтах віків, не погасне в серцях поколінь і поколінь українців воля Батьківщини. Хочеться, щоб той невмирущий промінь віри прадідів в нашу порядність очищав і ушляхетнював кожного з нас, ким би він не був досі й звідки б не вийшов. І, може, хоч нам судилося втілити ті тисячолітні мрії в життя. Тож будьмо гідними того високого обов'язку!

Взявшись за Українську справу, робімо її чесно і чисто, пам'ятаючи, що надворі не XVI, а вже XXI століття стукає в двері.

І в справі тій, Боже, нам єдність подай!

ВИСТУП ЛІДЕРА ДЕМБЛОКУ Є.М.ШИМОНОВИЧА на 4 сесії обласної Ради, 1991 рік

У розмовах з різними людьми доводилося чути такі категоричні судження, з котрими я аж ніяк не міг погодитись.

"Всілякі спроби об'єднатись з комуністами – приречені. Вони ніколи не будуть з вами у питаннях самостійності України. Бо то номенклатурні холопи і московські холої."

Я рішуче заперечив, нагадавши, що то все наші люди, представники того самого народу. Багато з них – вихідці з села, зі щоденних наших злиднів, і не може такого бути, щоб у боротьбі за свої класові інтереси, все, що національне, все, що українське – щоб було їм чуже.

І якщо раніше всі ми мовчали, бо боялись себе проявити, то тепер, коли параліч страху минув у всіх, – нема його і в комуністів. Я хочу вірити, що всі вони – від механізаторів і до секретарів райкомів та обкому, яких тут є більше 20 – одноголосно привітають відродження нашої національної гідності і її символів, що міцно пов'язані з історією Волинського краю. Закликаю вас своїми діями підтвердити правильність моїх припущень.

Хай сьогодні кожен підніметься над своїми груповими амбіціями і згадає, хто ми є і чийого народу ми діти. Сьогодні ми повинні усвідомити, що ми – не лікарі, голови колгоспів чи партійні секретарі, а творці й учасники історії нашого краю, котрий завжди прагнув до свободи – навіть у часи татаро-монгольської навали Волинське князівство залишалось єдиним, що не було поневолене.

Коли через скількись років будуть вивчати, що діялось на 4-й сесії нашої ради, хай безпристрасний літописець підкреслить, що український прапор над обласною радою підняв, спочатку проголосувавши, знаний інтернаціоналіст, генерал, депутат Юдін.

Начальник КДБ, депутат Деменков, запише далі літописець,

пристрасно переконував присутніх у залі в тому, що без суверенітету України – а прапор є однією з його ознак – не буде ні хліба, ні ковбаси, ні шкарпеток, а купони залишаться дитячою забавкою. Але даремно переконував переконаних, бо депутати Жгутов, Єфремов, Верешак, Цаль-Цалко, Лесик і навіть Гарасюк в емоційному пориві схвально скандували: “Прапор, прапор, синьо-жовтий прапор!”

Безпристрасний Нестор Волинці описуватиме далі, як у час, коли сильна рука Юдіна почала піднімати наш синьо-жовтий прапор на висоту, на яку будь-хто інший боявся добратись, почувся тихий, але прекрасний голос обласного прокурора Заплотинського, котрий на той раз не розповідав про вже нібито незаконність нашого рішення, а урочисто почав: “Ще не вмерла Україна...”

Не забуде літописець і того, як слідом за прокурором слова нашого гімну дружно підходили депутати Лазорко, Кучеренко, Воробей та інші ліберальні товариші, над котрими приємно виділявся хриплий бас Маховикова, що, випереджаючи темп, виводив: “Душу й тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що ми, браття, козацького роду!”

Спостережливий літописець встигне помітити і сльозу в очах росіянки Головенець, котру їй так і не вдалось приховати в таку урочисту хвилину. Видно, згадалася важка, застійна атмосфера з'їзду профспілок, який недавно відбувся, або що інше...

А розгнівані деструктивні сили з так званого демблоку шалено кричали і тупали ногами, бо партапарат цього разу перехопив їхню ініціативу. Тож консолідуймося і не сперечаймося, хто перший підніме наш український національний прапор, вважаймо, над Волинню.

Голосуймо разом! Бо я маю міцну підозру, що партапарат залишив для себе пріоритетне право виконати ту священну урочистість, як тільки з Москви надійде зашифрований сигнал Нобелівського лауреата. Не чекаймо на Нобелів – вирішуймо самі!

ВИСТУП ДЕПУТАТА Є.М.ШИМОНОВИЧА на мітингу підтримки Литви, 1991 рік

По всій безмежній імперії сьогодні відбуваються мітинги. Мітинги підтримки свободи і незалежності. Днями святкуватимемо річницю проголошення УНР і злуки УНР і ЗУНР в єдину незалежну державу. Кажуть, що вона була буржуазна. А Французька Республіка хіба не буржуазна? Але вона була наша, вона була вперше і її задушили більшовицькі банди, накликані на Україну “Комитетом національного спасення” в Харкові.

Сьогодні крізь вибухи бомб, виття сирен і гул авіації в Персидській затоці долинають голоси світової демократії, слова великого сина Литви,

польського поета Адама Міцкевича: Litwo Ojczyzna moja Ty jesteś jak zdrowie. Ile cie trzeba cenić, ten tylko się dow. Ціну Литовської втрати може добре зрозуміти український народ, історія якого – суцільні втрати. Польща, Литва, Росія – одвічні сусіди України. Польща має незалежність, Литва її виборює, Росія кипить. Що чекає Україну? Шеварнадзе своїм громадянським вчинком, вчинком людської порядності відповів нам: диктатура.

Чекає нас і всіх, хто не об'єднається нині в єдиний демократичний фронт. Єдиним фронтом, взявшись з нашими балтійськими братами за руки, а не за автомати, як то підказують осканені полковники і їхні прислужники Невзорови. Нехай у цей день пам'яті нашої незалежності тисячокілометровий ланцюг людських сердець в братній солідарності простягнеться далеко на північ; хай сумні синьо-жовті кольори наших надій на свободу доповняться яскравими жовто-зелено-червоними литовськими кольорами боротьби і незламності в поступі до незалежності.

14 забито, 63 пропало безвісти, 160 поранено – така її попередня ціна. За останній тиждень ми бачили все: і повернення брєжнєвської правди на екрани, й істеричне кликушество Горбачова, і блюзнірство Крючкова про неробочі патрони, якими “захищались” десантники, штурмуючи телецентр.

Як знаємо тепер правду про Катинь, так визнаємо правду про зниклих безвісти і таємничі мішки, які викидали з вікон телецентру й вантажили на авто.

Берлін-53, Будапешт-56, Чехословаччина-68, Афганістан-79... А ще – Баку, Фергана, Сумгаїт, Тбілісі, Оша, тепер – Вільнюс... Коли наша черга? Географія злочинів наближається до України – усвідомлення цього й зібрало нас тут. Що ж на всі ті події Президент? Він, виявляється, нічого не знає, все робилось без нього, адже він миротворець!

Весь світ знає про події в Литві і кричить від гніву і болю – не знає лише Президент. То хто тоді править в країні? У таких випадках керівники йдуть у відставку! Правда, у правових державах!

Олена Боннер, вдова академіка Сахарова, звернулася до Нобелівського комітету з проханням викреслити зі списків ім'я її чоловіка, щоб воно не стояло поряд з іменем генерального секретаря ЦК КПСС. У тому ж ряду – ім'я польського електрика Леха Валенси. Нині він президент Польської Республіки. Віддаючи належне його мужності, стійкості, його величезному внеску в боротьбу і перемогу польської “Солідарності” над гідрою комунізму, я пропоную закликати його приєднатись до звернення вдови академіка Сахарова і зняти своє ім'я з Нобелівських лауреатів миру теж. Бо є підстави припускати, що кандидатом в лауреати 1991 року стане САДДАМ ХУСЕЙН, побратим

наших вождів, сьогоднішня жертва змови міжнародної буржуазії після наданої ним братньої допомоги народу Кувейту. Союзний договір, укладений Іраком з Кувейтом, як і той, що вдруге Москва намагається підписати кров'ю в Литві, повинні стати нам пересторогою перед весняним референдумом, на якому з диявольським лукавством питання формулюватиметься так: чи хочеш ти жити в оновленій співдружності суверенних держав вільних народів, у якій безперешкодно розвиваються всі нації? Одне слово, чи хочеш ти жити в раю? А хіба ж ми вже не живемо в раю? Тоді читаймо Конституцію СРСР!

Я вважаю, що винесення питання свободи народу на референдум є аморальністю, і кожний свідомий українець не братиме участі в тому лицемірному імперському шабаші! А несвідомий? Голосуватиме за все, за що накаже голосувати парторг, бригадир чи голова колгоспу. За мішок комбікорму, коня на весну чи фіру краденої конюшини.

Тепер подивіться, як голосували про суверенітет українські депутати на з'їзді в Москві, хай нам відкриються очі!

Скоков, Громов, Масол, Єльченко, Олійник, Патон, Касьян, Орлик, Павленко, Гуренко та інші голосували ПРОТИ. То про таких Шевченко писав:

Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття, ваші пани,
Ясновельможнії гетьмани.
Чого ж ви чванитеся, ви!
Сини сердешної України!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучче, як батьки ходили.
Не чваньтесь, з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили.

Я пропоную звернутись до Голови Верховної Ради України Л.Кравчука з вимогою приєднатись до Голів 4-х суверенних республік. Так само, як Єльцин, звернутися до українців, котрі служать в армії, щоб не брали участі в кривавих акціях і не спрямовували зброю проти цивільного населення. У світлі литовських подій стає очевидним, що Україні потрібні власні збройні сили, які захистили б нас не від міфічного зовнішнього імперіалістичного ворога, а від реального внутрішнього імперіалізму, яким надалі залишається КПРС.

Варварські акції десантників у криваву неділю завдали останнього смертельного удару по так званій перебудові. Кров невинних людей змила останні сліди гриму з тих, хто править нами. Але вона змила щось і з наших душ і примусила всіх зібратись тут сьогодні. Прах Любарта перевертається в землі й звертається до нас: "Українці! Будьте

громадянами, не залишайте в біді мій народ! Розправа над Литвою стане розправою і над Україною!"

І ми підтверджуємо сьогодні свою рішучість стати на захист паростків демократії в нашій Україні. Протестують народи Росії, протестує Польща, протестує весь демократичний цивілізований світ. 16 січня, у день похорону жертв кривавої неділі, депутати різних рівнів рад Волині, що зібралися в Будинку політосвіти, відмовилися вшанувати їх пам'ять. Біль і сором відчували ті, кому близька доля братнього народу.

Просимо вибачення перед литовцями за наших обранців, схиливши на хвилину наші прапори.

Хай живе незалежна Росія Єльцина!

Хай живе вільна Польща!

Слава непокірній, волелюбній Литві!

Слава Україні!

З дозволу Є.М. Шимоновича публікуємо три його виступи. Сесійний зал трясся від сміху, коли лідер демблоку із вбивчою іронією пропонував партійній номенклатурі випередити депутатів-демократів, піднявши першими національний прапор і заспівавши Гімн.

Неабияка мужність потребувалася, аби виступати з такими публічними промовами на мітингах. Хто ж ті горе-депутати від України, яких при тисячах свідків Є.М.Шимонович назвав "раби, подножки, грязь Москви, варшавське сміття"? Які посади вони обіймали тоді?

Скоков – недавній командувач Прикарпатського військового округу, в той період керівник "силовиків" Москви.

Масол – Голова Ради Міністрів України.

Єльченко – секретар ЦК КП України.

Орлик – заступник Голови Ради Міністрів України.

Павленко – перший секретар Волинського обкому, фактичний губернатор Волині.

Гуренко – перший секретар ЦК КП України, реальна влада якого була на той час більшою, ніж її має сьогодні Президент України.

Охочим випробувати власну мужність та перевірити силу "віддачі" можу порадити: виберіть посади до тодішнього рангу і скажіть, якщо заслуговують, звісно, публічно цим посадовцям "раби, подножки, грязь Москви, варшавське сміття".

І чекайте "віддачі".

Віддача буде, аби здоров'я стачило...

ЛІТА, ЩО ПАМ'ЯТТЮ НЕЗДАВНЕНИ

Десятиліття Незалежності... Лише десятиліття – кажемо, коли хочемо якось виправдати повільність нашого поступу, нашу незугарність та бездарну нерішучість. Уже десятиліття – коли хочемо мимовільно применшити молоді пагініці, молоді поросль Незалежності.

Вітер часу невмолимо відділяє роки, немов вітрильника до обрїю, вітрильник все меншає... І лише у свято Незалежності та ще у подібні дні пам'ять знедавноє ті літа. Добре, якби не втрачалася ця властивість.

Неможливо в одній книзі охопити всі події у краї в часи здобуття Незалежності, неможливо віддати належне усім, хто вартує особливої шани. Люди, які зі зброєю в руках здобували волю, політв'язні радянських концтаборів, шістдесятники (цей славний перелік імен на Волині можна починати з Мелетія Семенюка, Миколи Коца, Дмитра Іващенко, Юрія Сачука, Валентина Мороза) неодмінно мають стати у центрі історичних досліджень, літературно-публіцистичних оповідей. Тож готуймо гуртом ці книги. Поки не пізно...

За десятиліття, за точним висловом Президента Л.Д.Кучми, Україна як держава відбулася – подобається це комусь чи ні. З натовпу потроху стаємо народом, небо Києва в будівельних кранах, столиця трансформується в істинно європейське місто. Губернатор Волині Б.П.Клімчук з гордістю заявив, що за темпами розвитку Південна Корея сьогодні Волині в підметки не годиться.

Це все правда.

Разом з тим, чого гріха таїти, частина нашого люду розчарувалася: ми не такої України чекали... Не картаймо їх вельми суворо, зрозуміймо їх, як і зрозуміймо те, що, крім об'єктивних причин кризових явищ, у перехідний час були, на жаль, і суб'єктивні, яких так можна уникнути.

Директора одного з немалих підприємств на півночі Волині близько третьої години дня я застав не на своєму звичному місці, а в просторому кабінеті ген на іншому кінці коридору. Клуби цигаркового диму насупленими осінніми хмарами важко плавали попід стелею, не встигаючи проштовхнутися на волю крізь кватирку, у приміщенні стояло добродушне гудіння численного чоловічого товариства, мов голубине воркування – товариство випило саме якраз скільки треба, випило, але й ще трішки хочеться.

- О-о-о! Гостя до столу! – прогуділо, як постав я у дверях.

Того дня випивати й закушувати мені щонайменше кортіло. Весь день ламалася техніка, одне в'язав – інше розв'язувалося. Одне слово, виробничих клопотів по горлянку. Але й погодити потрібне з потрібним директором я таки мусив.

Товариство смакувало місцевим відбірним самогоном, дістаючи на закусь хрумкі огірочки з трилітрової банки, бедлам на столах завершував натюрморт. Я нарахував чотирнадцять директорів та заступників із місцевих підприємств. Йшлося про близькі тоді вибори.

- Коли ми прийдемо до влади, – постукав по столу один із авторитетних державних керівників, що не приховував своїх лівих поглядів, – першого на центральній площі ми повісимо Миколу Денисовича. А ми обов'язково прийдемо до влади, – і ще раз постукав пальцем, певне, аби ніхто не зурочив.

- А я думаю: оце підемо зараз усі, напрацюємося добряче, а на горіхи дістанеться ледачому, – не стримався я.

Микола Денисович був керівником найуспішнішого приватного підприємства в регіоні і сплачував найбільше за всіх податків.

Запала на якусь мить пауза, а тоді керівник, що постукував пальцем, “відбився”:

- Та портрет Миколи Денисовича повісимо, а то можуть не так зрозуміти...

Боже милий, думав я, оглядаючи просторий кабінет, з голів людських і досі не вивітрилися “вихри враждебные”. Чоловіче добрий, ти ж держслужбовець, не сієш і не ореш, тебе ж першого Микола Денисович своєю працею годув, тільки він і ніхто інший. Недосипаючи, нервуючись, ризикуючи, створюючи нові робочі місця... Бо ті, хто поруч з тобою о третій годині, серед робочого дня-полудня, п'ють трилітровими банками самогон, давно поклали свої держпідприємства на лопатки і бюджет від них побачить живу копійку хіба тоді, коли рак свисне.

На жаль, такий бенкет із дня у день справляв не один гурт старого директорату, що вже не здатен був працювати інакше, аніж під соковитий світ адміністративного батого.

А колега мій по роботі вже об одинадцятій ранку почув із вікон одного керівника, в якого відбувалися такі збіговиська:

- Касів Ясь канюшину... – зведений хор директорів затягував так потужно і розлого, що та білоруська співанка, видавалося, може докотитися до своєї Сябрівщини.

- Ой-ой-ой, хлопці! – схопився за голову господар кабінету. – Співайте хоч польською, тільки тихіше – у райадміністрації почують.

Знаю в Луцьку одну фірму, що в найтяжчі часи, коли по півроку люди не бачили зарплати, інженерно-технічний персонал та бухгалтерія співали щоденно: напівтвереза пісня зводилася на хиткі ноти вже об одинадцятій ранку, а потім весь день (звісно, до 17.00) вешталася і чалапала довгими, лункими і порожніми коридорами колись впливової організації; і як почало славне товариство співати перед Новим роком, то ледве після 8-

го Березня втихомирилося. Може, і ще не охрипло б, тільки весь хор оптом, разом з будівлями і виробничими потужностями, купили “прокляті бізнесмени”. Ансамбль пісні й пляшки тяжко, з важкопереборною нехиттю, але мусив раптово діставати з глибин генетичної пам’яті: на роботу ходять таки працювати.

Усе це стосується не тільки керівників старого кшталту чи підрозділів, у яких неробство та безініціативність ростуть, як печериці у вологу й теплу погоду. Дуже багато людей різного фаху не вміють інакше працювати, як через пень-колоду.

На нашій фірмі потрібно було відремонтувати двигун на вантажній машині. Взявся професійний моторист з великої автоколони, де майже рік зарплати в очі не бачили.

Ми наперед заплатили – моторист своє зробив.

Двигун після ремонту працював рівно 4 хвилини. Причина поважна: майстер якось забув поставити одного з поршнів.

“Хатній” приклад. Вирішив я замінити дзвінок у своїй квартирі. Прийшло за рекомендацією два електрики.

Насамперед вони спалили новий дзвінок. Тоді замкнули дроти під штукатуркою – і півстіни за годину лежало на підлозі, а в хаті – останній день Помпеї.

Врешті погоріли дроти від усього п’ятиповерхового будинку.

- Викличте аварійку, - порадили мої рекомендовані електрики, - а ми незабаром прийдемо.

Мої рекомендовані незабаром прийшли – після 11-ї вечора, п’яні в дошку. Тепер я щиро вірив, що вони таки здатні дати раду не тільки одному будинкові, а й цілій вулиці чи всьому місту.

...Роки незалежності густо пересипані виборами різних рівнів, і кожен кандидат мав щось сказати лоскїтливо-приємне своєму виборцеві: ой, та ми такі ж хороші, такі роботящі, і чорноземи у нас найбільші в Європі... З одного боку, про це треба було говорити, аби змити хоч часточку кіптяви і бруду меншовартості, яким нас рясно виквацали за трьохсотлітнє гноблення. З іншого боку, люд наш (крий Боже, розписуватися за весь, але, як не прикро, значна частина) зледашів, розпився, не набув високої професійної кваліфікації, зате високопрофесійно краде (згадаймо випадки на залізниці, АЕС і т.ін.), втратив дух підприємництва і доброго ризику.

Це той самий люд, напевне, складає такі соковиті анекдоти про “нових українців” – дебілів з важкими собачими, зате золотими ланцюгами на шії. І ті дурні нові українці мастять по вісімнадцять або й більше годин на добу свої голени чи які там ще голови, аби занехаяні й розграбовані нашими милими пересмішниками підприємства підняти з колін та заодно нагодувати діток авторів-пересмішників.

Нехай! Маємо усе пройти: зелену заздрість волохатої руки загребушого сусіда, власну лїнь і неробство, хуторянську затурканість відрізаних від білого світу залізною завісою, незнання іноземних мов, окрім хїба “общепринятого” вузлуватого, наче бригадирський батїг, матюга.

Усе пройдемо, бо не хочемо більше залишатися диким полем Європи. Зате дуже хочемо, щоб наш чумацький скрипучий віз вийшов на європейські автобани, а ми вже не побоїмося мозолів, аби з того воза з роками став надійний, зручний та дизайнерски бездоганно викінчений кабріолет. Бо дуже хочемо, щоб жоден лан не був яловим, а світився житом-пшеницею і всякою пашницею, заводи й фабрики пульсували точніше за швейцарські годинники, заможно, з пошануванням людської гідності жилося і синові, і матері, і всьому українському народові на українській землі.

Отож не будемо розмазувати дитячу рідину по обличчях, стогнати, квоктати, ойкати, нити і скиглити, дурні завидки на чужі статки виметемо геть із хати, а замість них поселимо добрий дух суперництва – “я можу ще краще!” І впряжемося у роботу, аж жили натягуються до синяви, закипатимуть мозолі на шкарубких долонях, не гайнуватимуться до синяви, розум, а душу безсилою буде вразити лїні іржа. І тоді, як на фотопапері, враз проявляться і постануть найпрекрасніший сад, посаджений власними руками, найзатишніший дім, будований власним потом – і немає на світі Канарів, гарніших за рідну землю.

ЗМІСТ

Бенкет на святі, на чужому святі.....	5
Сліпі поводири сліпих.....	12
Наосліп бульдозером – проти природи.....	13
Дія на ділення.....	17
Свободу слова не дарують... ..	32
Так із колін піднімався край.....	52
Закономірні парадокси: це було зовсім недавно.....	53
Ці люди не знали втоми.....	60
Світи ж нам, щедрий “Посвіте”!.....	74
“Ми з мешканців народом стаємо”.....	78
Університет. Біля витоків.....	88
Сторінки історії, які болять.....	91
“Студенти зробили те, що не вдалося Верховній Раді”.....	100
“Вітер надії”, що увірвався в наші серця.....	105
Із фотолітопису тих літ.....	107
У вихорі часу стрімкого.....	152
Можливо, були ми романтичними.....	169
Мегафон був не тільки рупором.....	174
Народного депутата зустрічали врочисто. Похоронним маршем.....	183
Палала машина, палала... ..	190
Назвати зло на ім'я.....	198
Літа, що пам'яттю нездавні.....	218

Літературно-художнє видання

Іван Корсак

ОКСАМИТ НЕЗДАВНЕНИХ ЛІТ

Художнє оформлення – **Віктор Шепель**

Літературний редактор – **Мар'яна Наумук**
Комп'ютерна верстка – **Віктор Шепель**

Підписано до друку 01.03.2001 р. Формат 60×84^{1/16}. Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура літературна. Ум. друк. арк. 13,02. Обл.-вид. арк. 14,75. Тираж 3000. Зам. 4875.

Видавництво «Волинська обласна друкарня»
43010, м.Луцьк, пр.Волі. 27.
Свідоцтво Держкомінформу України В.Пн №1 від 24.05.2000 р.

Комп'ютерна верстка редакції газети «Сім'я і дім»
43023, м.Луцьк, вул.Конякіна, 18-В.

Друк Волинської обласної друкарні
43010, м.Луцьк, пр.Волі. 27.